

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**AZERBAYCAN, KAZAKİSTAN, KIRGIZİSTAN, ÖZBEKİSTAN VE
TÜRKMENİSTAN CUMHURİYETLERİNİN SOSYOEKONOMİK YAPISI VE
GELİŞME POTANSİYELİNİN ÇOK DEĞİŞKENLİ İSTATİSTİKSEL ANALİZİ**

Ayça BOZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2017

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**AZERBAYCAN, KAZAKİSTAN, KIRGIZİSTAN, ÖZBEKİSTAN VE
TÜRKMENİSTAN CUMHURİYETLERİNİN SOSYOEKONOMİK YAPISI VE
GELİŞME POTANSİYELİNİN ÇOK DEĞİŞKENLİ İSTATİSTİKSEL ANALİZİ**

Ayça BOZ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ

Jüri Üyesi: Doç. Dr. İlter ÜNLÜKAPLAN

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. İbrahim İNAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2017

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Yrd. Doç. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ
(Danışman)

Üye: Doç. Dr. İlter ÜNLÜKAPLAN

Üye: Yrd. Doç. Dr. İbrahim İNAN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2017

Prof. Dr. H. Mahir FİSUNOĞLU
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,
- bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 17/11/2017

İMZA

Ayça BOZ

ÖZET

AZERBAYCAN, KAZAKİSTAN, KIRGIZİSTAN, ÖZBEKİSTAN VE TÜRKMENİSTAN CUMHURİYETLERİNİN SOSYOEKONOMİK YAPISI VE GELİŞME POTANSİYELİNİN ÇOK DEĞİŞKENLİ İSTATİSTİKSEL ANALİZİ

Ayça BOZ

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Ana Bilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ

Kasım 2017, 140 sayfa

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasının ardından sahip olduğu yeraltı kaynakları ve jeopolitik konumu nedeni ile dünyayı şekillendirebilme gücüne sahip olan Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasında stratejik bir boşluk doğmuş olup bu coğrafya tüm dünyanın ilgisini üzerine çekmiştir. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan; Türkiye ile tarihi ve dini açıdan birbirine bağlı olan ülkelerdir. SSCB'nin dağılmasıyla Türkiye yönünü, ilişkilerinde her zaman ön planda tuttuğu Batı ülkelerinden Türk Cumhuriyetlerine doğru çevirmiştir ve bu Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çıkışı, Türkiye'yi artık uluslararası alanda uzun süredir yalnız bırakılmış bir ülke konumunda olmaktan kurtarması açısından Türkiye için ayrı bir öneme sahiptir. Öte yandan gelişmiş ülkeler de SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan ülkeleri sahip oldukları yeraltı kaynakları nedeni ile büyük bir pazar olarak görmektedirler. Bu bakımdan Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle olan ilişkilerini geliştirici adımlar atması büyük önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada SSCB'nin dağılmasından sonra kurulan 15 ülkenin 2016 yılına ilişkin verileri ve ülkelerin sahip oldukları karakteristik özellikler temel alınarak, ülkeler hiyerarşik kümeleme analizi tekniklerinden biri olan ve kümeler içi varyansı minimum yapmaya çalışan Ward (1993) yöntemiyle sınıflandırılmıştır. Uzaklık ölçüsü olarak ise karesel öklid kullanılmıştır. Böylece elde edilen kümelerin, ülkeleri aynı kümede toplanmaya veya küme dışına atmaya iten etkenler açısından yorumlanması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: SSCB, Türk cumhuriyetleri, kümeleme analizi, uzaklık ölçüsü.

ABSTRACT**MULTIVARIATE STATISTICAL ANALYSIS OF SOCIOECONOMIC
STRUCTURE AND DEVELOPMENT POTENTIAL OF AZERBAIJAN,
KAZAKHSTAN, KYRGYZSTAN, UZBEKISTAN AND TURKMENISTAN
REPUBLICS****Ayça BOZ****Master Thesis, Department of Economics****Supervisor: Asst. Prof. Hakkı ÇİFTÇİ****November 2017, 140 pages**

After the disintegration of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), a strategic gap has born in the Caucasus and Central Asia geography which has the power to be able to shape the world on the grounds of its underground resources and its geopolitical position and this geography has attracted the attention of the whole world to itself. Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkmenistan are countries that are interconnected with Turkey in terms of history and religion. With the disintegration of the USSR; Turkey, which is always on the front line in relations with the West, has shifted its direction from Western countries towards the Turkish republics and the emergence of these Turkish Republics has a separate significance for Turkey in terms of saving Turkey from becoming a lonely isolated country on the international arena for a long time. On the other hand, developed countries see the countries which emerge after the disintegration of the USSR as a large market place because of the underground sources they have. With this regard, it is of great importance for Turkey to take steps to improve its relations with the Turkish republics. In this study, 15 countries established after the disintegration of USSR have been classified by using Ward (1993) method which is one of the hierarchical cluster analysis techniques and tries to make the variance in clusters minimum by taking the data of 2016 year and characteristic features that these countries have as basis. In addition, squared euclidean has been used as distance measure. So, it has been aimed to interpret the clusters with respect to factors driving countries to gather in the same cluster or to throw them out of the cluster.

Keywords: USSR, Turkish republic, cluster analysis, distance measure.

ÖNSÖZ

Bu tezin hazırlanması sırasında benden her türlü yardım ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ'ye;

Değerli fikirleriyle beni aydınlatan sayın jüri üyesi hocalarım Doç. Dr. İlter ÜNLÜKAPLAN'a ve Yrd. Doç. Dr. İbrahim İNAN'a teşekkürlerimi sunarım.

Değerli yardımlarını benden esirgemeyen dostum, kardeşim ve aynı zamanda arkadaşım ve hocam Arş. Gör. Sera ŞANLI'ya tezimin her aşamasında yanımda olduğu için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez savunma aşamasında değerli yardımlarını benden esirgemeyen sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Erhan İŞCAN'a ayrıca teşekkür ederim.

Maddi ve manevi destekleriyle her zaman yanımda bulunan ve tez aşamamda destekleriyle her zaman arkamda olan sevgili aileme teşekkürlerimi bir borç bilir ve tezimi onlara ithaf ederim.

Ayça Boz

Kasım 2017, ADANA

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi ve Gerekçesi	2
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Araştırmanın Yöntemi.....	3
1.5. Sınırlılıklar	4
1.6. Kuramsal Açıklamalar.....	4

BÖLÜM II

ÖZET ÜLKE BİLGİLERİ

2.1. Türk Cumhuriyetlerinin Geçiş Süreci.....	6
2.2. Türk Cumhuriyetleri Tarihi, Coğrafi Konumu, İdari ve Sosyal Yapısı	6
2.2.1. Azerbaycan	6
2.2.2. Kazakistan.....	22
2.2.3. Kırgızistan.....	32
2.2.4. Özbekistan	42
2.2.5. Türkmenistan	50
2.3. Türk Cumhuriyetleri'nin Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile İkili İlişkileri..	58
2.3.1. Azerbaycan	58
2.3.2. Kazakistan.....	72
2.3.3. Kırgızistan.....	84
2.3.4. Özbekistan	94

2.3.5. Türkmenistan	102
---------------------------	-----

BÖLÜM III

KÜMELEME ANALİZİ TANIM VE UYGULAMALARI

3.1. Kümeleme Analizinin Tanımı	112
3.2. Kümeleme Analizinde Benzerlik ve Yakınlık Ölçüleri	113
3.3. Kümeleme Yöntemleri	114
3.3.1. Hiyerarşik Kümeleme Yöntemleri	114
3.3.1.1. Tek Bağlantı Kümeleme Yöntemi	114
3.3.1.2. Tam Bağlantı Kümeleme Yöntemi	114
3.3.1.3. Ortalama Bağlantı Kümeleme Yöntemi	114
3.3.1.4. McQuity Bağlantı Kümeleme Yöntemi	114
3.3.1.5. Merkezi Bağlantı Kümeleme Yöntemi	115
3.3.1.6. Medyan Bağlantı Kümeleme Yöntemi	115
3.3.1.7. Ward Bağlantı Kümeleme Yöntemi	115
3.3.2. Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Yöntemleri	115
3.3.2.1. k-Ortalamalar Kümeleme Yöntemi	116
3.3.2.2. En Çok Olabilirlik Yöntemi	116
3.4. Kümeleme Analizinden Bulgular	116

BÖLÜM IV

SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç	121
4.2. Öneriler	126

KAYNAKÇA	128
-----------------------	------------

ÖZGEÇMİŞ	140
-----------------------	------------

KISALTMALAR

BM: Birleşmiş Milletler

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

YDSK: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

TABLOLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. 1990-2016 Yılları Arası Azerbaycan Nüfusu	10
Tablo 2. Azerbaycan'da Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı	11
Tablo 3. Yılları İtibari ile Azerbaycan'da Yaşayan Etnik Gruplar	12
Tablo 4. Azerbaycan'ın Eğitim Göstergeleri	14
Tablo 5. 2010-2016 Yılları Arasında Azerbaycan'da Eğitim Türlerine Göre Öğrenci Sayısı (Akademik Dönem Başı, Kişi Olarak)	16
Tablo 6. Azerbaycan'ın Sağlık Göstergeleri	18
Tablo 7. Kazakistan'ın Nüfusu	26
Tablo 8. Kazakistan'ın Nüfusunun Cinsiyet Dağılımı	27
Tablo 9. 1959-2009 Yılları Arasındaki Nüfus Sayımlarına Göre Kazakistan'da Yaşayan Etnik Gruplar	28
Tablo 10. Kazakistan'ın Okul ve Öğrenci Sayıları	29
Tablo 11. Kazakistan'ın Sağlık Göstergeleri	30
Tablo 12. Kırgızistan'ın Nüfusu	35
Tablo 13. Kırgızistan'ın Cinsiyete Göre Nüfusu	35
Tablo 14. 2009-2015 Yılları Arası Kırgızistan'ın Etnik Yapısı	36
Tablo 15. Kırgızistan'ın Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları	38
Tablo 16. Kırgızistan'ın Sağlık Göstergeleri	39
Tablo 17. Özbekistan'ın Nüfusu	44
Tablo 18. Özbekistan'ın Cinsiyet dağılımı	45
Tablo 19. 1629-1989 Yılları Arasında Özbekistan'ın Etnik Grup Dağılımı	46
Tablo 20. 2016 Yılı Özbekistan'ın Eğitim Göstergeleri	48
Tablo 21. Özbekistan'ın Tıbbi Kurum ve Tıbbi Personel Sayıları	48
Tablo 22. Türkmenistan'ın Nüfusu	53
Tablo 23. Türkmenistan'ın Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı	54
Tablo 24. 1926-2012 Yılları Nüfus Sayımlarına Göre Türkmenistan'ın Etnik Grup Dağılımı	55
Tablo 25. Türkmenistan'ın Eğitim Ana İndeksleri	56
Tablo 26. Türkmenistan'ın Sağlık Göstergeleri	57
Tablo 27. Azerbaycan'ın GSYİH Değerleri ve GSYİH Büyümesi	58
Tablo 28. Azerbaycan'ın Ekin Alanlarının Yapısı	60

Tablo 29. Azerbaycan'da Başlıca Üretilen Tarım Ürünleri.....	61
Tablo 30. Azerbaycan'da Üretilen Başlıca Hayvansal Ürünlerin Üretimi (Bin Ton).....	62
Tablo 31. Azerbaycan'da Toplam Hayvan Sayısı (1000 Adet).....	63
Tablo 32. Azerbaycan'da Petrol Çıkarma Göstergeleri (Gaz Yoğuşması Dahil, Bin ton)	64
Tablo 33. Azerbaycan'da Gaz Üretimi (Milyon Metre Küp)	65
Tablo 34. Azerbaycan'da Elektrik Üretimi (Milyon KWs)	66
Tablo 35. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Göstergeleri	66
Tablo 36. Azerbaycan'ın Başlıca Ülkeler İtibariyle İhracat Rakamları (Milyon Dolar)	67
Tablo 37. Azerbaycan'ın Başlıca Ülkeler İtibariyle İthalat Rakamları (Milyon Dolar)	68
Tablo 38. Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaret Seyri (Milyon Dolar)	71
Tablo 39. Kazakistan'ın GSYİH Değerleri ve GSYİH Büyümesi.....	73
Tablo 40. Kazakistan'ın Ekilebilir Alanları ve Ekilen Tarım Bitkileri	75
Tablo 41. Kazakistan'ın Hayvan Popülasyonu	76
Tablo 42. Kazakistan'ın Petrol Üretimi (Gün/Varil)	76
Tablo 43. Kazakistan'ın Doğal Gaz Üretimi (Milyar/Metreküp)	77
Tablo 44. Kazakistan'ın Elektrik Üretimi (Terewatt/Saat)	77
Tablo 45. Kazakistan'ın Dış Ticaret Göstergeleri.....	78
Tablo 46. Kazakistan'ın Başlıca Ülkeler İtibariyle İhracat Rakamları (Milyon Dolar).....	79
Tablo 47. Kazakistan'ın Başlıca Ülkeler İtibariyle İthalat Rakamları (Milyon Dolar).....	80
Tablo 48. Türkiye-Kazakistan Dış Ticaret Seyri (Milyon Dolar).....	83
Tablo 49. Kırgızistan'ın GSYİH Değerleri ve GSYİH Büyümesi.....	84
Tablo 50. Kırgızistan'ın Tarım Göstergeleri (Hektar)	86
Tablo 51. Kırgızistan'ın Hayvan Popülasyonu (Adet).....	87
Tablo 52. Kırgızistan'ın Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)	88
Tablo 53. Kırgızistan'ın İhracatında Yer Alan Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)	89
Tablo 54. Kırgızistan'ın İthalatında Yer Alan Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)	90
Tablo 55. Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaret Seyri (Milyon Dolar).....	92
Tablo 56. Özbekistan'ın GSYİH Değerleri ve GSYİH Büyümesi	94
Tablo 57. Özbekistan'ın Özel Çiftliklerdeki Üretiminin Sektörel Dağılımı	96

Tablo 58. Özbekistan'ın Dış Ticaret Göstergeleri (Milyar Dolar).....	97
Tablo 59. Özbekistan'ın Başlıca Ülkeler İtibariyle İhracat Rakamları (Milyon Dolar).....	97
Tablo 60. Özbekistan'ın Başlıca Ülkeler İtibariyle İthalat Rakamları (Milyon Dolar).....	98
Tablo 61. Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaret Seyri (Milyon Dolar)	100
Tablo 62. Türkmenistan'ın GSYİH Değerleri ve GSYİH Büyümesi	102
Tablo 63. Türkmenistan'ın Çeşitli Ekin Türlerinin Toplam Ekin Alanları (Bin Hektar)	104
Tablo 64. Türkmenistan'ın Dış Ticaret Göstergeleri (Milyar Dolar)	106
Tablo 65. Türkmenistan'ın İhracatındaki Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)	106
Tablo 66. Türkmenistan'ın İthalatındaki Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)	107
Tablo 67. Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaret Seyri (Milyon Dolar)	109

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1. Azerbaycan'ın Devlet Teşkilatı Şeması	22
Şekil 2. Kazakistan'ın İdari Yapısı	32
Şekil 3. Kırgızistan'ın Mülki İdari Haritası	40
Şekil 4. Kırgızistan'ın İdari Yapısı	41
Şekil 5. Azerbaycan'ın Ekonomik Aktif Nüfusu	59
Şekil 6. Azerbaycan'ın İşsizlik Oranı	59
Şekil 7. Azerbaycan'ın Arazi Durumu	60
Şekil 8. Kazakistan'ın Ekonomik Aktif Nüfusu	73
Şekil 9. Kazakistan'ın İşsizlik Oranı	74
Şekil 10. Kırgızistan'ın İşsizlik Oranı	85
Şekil 11. Özbekistan'ın Ekonomik Aktif Nüfusu	94
Şekil 12. Özbekistan'ın İşsizlik Oranı	95
Şekil 13. Türkmenistan'ın İşsizlik Oranı	103
Şekil 14. Kümeleme Analizi Sonuçları	117

BÖLÜM I

GİRİŞ

Büyük Önder Atatürk, 29 Ekim 1933'te Cumhuriyet'in 10. yılında yaptığı konuşmasında şöyle demiştir: “Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını bu günden kimse kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri sağlam tutarak. Dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür, tarih bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gereklidir.” (Kişi, 2011, s.82).

Orta Asya ve Kafkasların uzun yıllar Rus egemenliği altında kalması ve Soğuk Savaş olgusu, bölgenin kendi coğrafi ve tarihi parametreleriyle dünya politikasında yer edinmesini engellemiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Orta Asya ve Kafkaslar, dünya politikasının önemli bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz, bölgenin uluslararası konumunu belirleyen ve önemli yapan jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik bir takım etkenler vardır. Jeopolitik uzmanlarının ortaya attığı kara hakimiyet teorilerinin merkezinde yer alan Orta Asya, aynı zamanda herkesçe bilinen çok değerli petrol ve doğal gaz kaynaklarının yanı sıra, son derece stratejik önemdeki mineral kaynaklarına da sahiptir. İşte bu önemli ve geniş topraklarda şimdi ciddi bir güç boşluğu bulunmakta, bu ise yeni bir uluslararası rekabetin ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Geybullayev & Kurubaş, 2002, s.21).

Türk Cumhuriyetleri SSCB'nin dağılması sonucunda 1992 yılında bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Türkiye ise Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülkedir. Sahip oldukları doğal kaynaklar sebebiyle dünyanın çoğu ülkesinin gözü bu ülkeler üzerindedir. Rusya ise bağımsızlığına kavuşan bu ülkeleri kendi egemenliği altında görmektedir. Bu sebeple Türk Cumhuriyetlerinin diğer dünya ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmalarına iyi gözle bakmamaktadır. Serbest piyasa sistemine geçmek için çaba

gösteren bu cumhuriyetler ile Türkiye arasında, aralarında bulunan ortak değerler ve coğrafyalarının birbirine yakın olması nedeni ile bağımsızlıklarını elde ettikleri günden bu yana birbirleri ile aralarında işbirliği başlamış olup; bu işbirliği, yaşanan krizlere (Rusya krizi, Türkiye’de yaşanan krizler vb.) rağmen süreklilik gösteren bir hızla devam etmektedir (Alagöz, Yapar & Uçtu, 2004, s.59).

1.1. Araştırmanın Problemi ve Gerekçesi

SSCB’nin 1991 tarihinde ortadan kalkmasıyla birlikte bu birliğe dahil olan Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan gibi birçok Türk devleti bağımsızlığını ilan etti. Bu devletler bağımsızlıklarını kazandıkları ilk zamanlarda birçok ekonomik sorunla karşı karşıya kalmış olsalar da özellikle petrol ve gaz sektörünün etkisiyle zamanla büyüme süreci içerisine girmişlerdir. Doğal kaynaklar yönünden de oldukça zengin olan bu ülkeler zamanla adlarından sık söz ettirir olmuşlarsa da dünya üzerinde hak ettikleri konuma henüz ulaşamamışlardır.

Türkiye bu süreçte bağımsızlığını ilan eden Türk devletlerinin hem maddi hem de manevi yönden arkasında olmuştur. Türkiye, Türk Cumhuriyetleriyle olan siyasi ve sosyal ilişkilerini “Bir Millet, İki devlet” politikasıyla yürütmüştür.

Bu doğrultuda araştırmamızın temel problemi; doğal kaynaklar yönünden bu derece zengin olan bu devletlerin, dünya ekonomisi üzerinde söz sahibi olamayışlarıdır. Bu problemin çözümü için de Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazandıkları süreçten itibaren yaşadıkları ekonomik ve sosyal sürecin, bir takım ekonomik ve demografik göstergeler dikkate alınarak ve temelde yatan bu problemin varlığını anlamaya ilişkin olarak incelenmesi gerekmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Tarih boyunca Türk Cumhuriyetleri; siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan birçok aşama kaydetmiştir. Bu aşamalar yıllar içinde kimi zaman olumlu kimi zaman da olumsuz seyir izlemiştir. Tez çalışmamdaki temel amaç, söz konusu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanana kadarki ve bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki süreçte başlarından geçen siyasi, sosyal ve ekonomik süreçleri ve bu ülkelerin Türkiye ile ve kendi aralarında bu üç yönden yaşadıkları olumlu veya olumsuz durumları yıllar itibarıyla ekonomik göstergeleri dikkate alarak tablolar halinde incelemektir.

Bu çerçevede tez çalışmasının birinci bölümünde Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmadan önceki durumu ve geçiş sürecinden bahsedilecek ve genel anlamdaki Türk Cumhuriyetlerinin tarih sahnesinde bugüne kadar yaptıkları rollere değinilecektir. İkinci bölümde Türk Cumhuriyetlerinin coğrafi ve sosyal açıdan ayrıntılı incelenmesi yapılacaktır. Bu ülkelerin iklim yapısı, tarım, nüfus, eğitim ve sağlık gibi göstergeleri tablolar ve şekiller yardımıyla açıklanmaya çalışılacaktır.

Son olarak üçüncü bölümde ise; Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik yapısı yine tablolar şeklinde yıllara göre gelişimi dikkate alınarak incelenecektir. Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye ile ve kendi aralarında olan ikili ilişkilerinden bahsedilecektir.

1.3. Araştırmanın Önemi

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetlerinin, kısa süre içerisinde hem ekonomik hem de siyasi yönden ömürlerinin çok fazla olmayacağına inanılıyordu. Nitekim doğal kaynaklar bakımından oldukça zengin olan bu ülkeler, bağımsızlıklarını kazandıkları ilk yıllarda birçok ekonomik sorunla karşı karşıya kaldı. Fakat günümüzde bu ülkelerin bu sorunları atlatıp kendi ayakları üzerinde durduğu görülmektedir. Bu süreçte bu devletlerle aynı ortak kültür ve dile sahip olan Türkiye Cumhuriyeti, Türk devletlerinin ayakta kalabilmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Bu sebeple, Türk Cumhuriyetlerinin bu bağımsızlık süreci içinde yaşadığı gerek siyasi gerekse ekonomik olaylar; sadece bu devletlerin tarihi açısından değil, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından da önemlidir.

Tez çalışmasının literatüre sağlayacağı en önemli katkı; Türk devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmadan önce ve kazandıktan sonra başlarından geçen bu süreci en iyi şekilde yansıtır, bu devletleri daha yakından tanımaya olanak vermek ve Türk devletlerinin coğrafi yapısı, eğitim sistemi, sağlık durumu, nüfusu gibi temel sosyo-ekonomik göstergelerini tablolar yardımıyla açıklayarak ekonomik ve sosyal açıdan Türk devletlerinin dünya üzerinde yer aldığı konumu ortaya koyabilmektir.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin; bağımsızlıklarının ilk yıllarında yaşadıkları ekonomik olumsuzluklar, kendi benliklerini oluşturma çabası ve süreç içerisinde yaşadıkları

demografik ve ekonomik değişimler, tez çalışmasında ele alınması gereken konuların başında yer alacaktır. Bütün bunların dikkatli ve özenli şekilde yapılması için de öncelikle tez çalışmasına katkıda bulunacak olan literatür çalışması yapılacak, gerekli kaynaklar belirlenecek ve bu kaynaklar ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Türk Cumhuriyetlerinin sahip olduğu coğrafi konum, sağlık yapısı, tarım yapısı, idari yapı ve ekonomik yapı gibi önemli sosyoekonomik göstergeler içerisinde yer alan bu alanların yıllar itibari ile değişimini gösteren veriler, tablolar ve grafik analiz yöntemlerinin de kullanılması ile konu açıklanmaya çalışılacaktır. Türk devletlerinin kendi aralarında ve Türkiye Cumhuriyeti ile bağlantılı olduğu siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkilere ait veriler de yine tablolar ve grafik analiz yöntemleriyle açıklanacaktır.

Bu çalışmada SSCB'nin dağılmasının ardından kurulan 15 ülkeye ilişkin 2016 yılı verileri ve ülkelerin sahip oldukları karakteristik özellikler temel alınarak, ülkeler hiyerarşik kümeleme analizi yöntemlerinden biri olan ve kümeler içi varyansı minimum yapmaya çalışan Ward (1993) yöntemiyle gruplandırılmıştır. Ayrıca uzaklık ölçüsü olarak, karesel öklid kullanılmıştır. Böylece elde edilen kümelerin, ülkeleri aynı kümede toplanmaya veya küme dışına atmaya iten faktörler bazında değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

1.5. Sınırlılıklar

Bu çalışmanın en önemli sınırlılığı, analizlerde tek yıllla (2016 verileriyle) çalışılmış olunmasıdır. Tez çalışmasında incelenen Türk devletlerinin sosyoekonomik yapısı içerisinde yer alan nüfusu, sağlık yapısı, eğitim durumu, tarım yapısı, idari yapısı ve ekonomik göstergeleri ile ilgili sayısal veriler, bu ülkelerin devlet istatistik enstitüsü web sayfalarından temin edilmiş olup bu verilerin doğruluğu kabulünde tablolar ve grafikler oluşturulup yorumlanacaktır. Aynı zamanda Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası çalışma örgütlerinin web sayfalarında da yer alan veri ve istatistiklerden yararlanılacak ve bu örgütlerin sayısal verileri doğru olarak kabul edilip tablo ve grafiklerin yorumu bu verilere göre yapılacaktır.

1.6. Kuramsal Açıklamalar

Bu bölümde, tezde yer alacak söz konusu özet ülke bilgilerine yer vermeden önce, geçiş ekonomileri hakkında kısaca bilgi verilmesi gerekli görülmüştür. Geçiş kelimesinin ana özü; bir milletin tüm uyguladığı kural ve yapının kabuk değiştirmesidir.

Geçiş ekonomisi ise, devlet baskısının hakim olduğu ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişi ifade etmektedir. Geçiş ekonomisi ülkeleri; merkeziyetçi (planlı) bir ekonomiden, serbest piyasa koşullarının hakim olduğu bir ekonomiye geçiş yapan ülkelerdir. Bu, bazı geçiş ekonomisi ülkelerinde -yani bu değişime hazır olan ülkelerde- daha az maliyetli ve daha kısa bir zamanda gerçekleşmiştir. Tam tersi, hazır olmayan ülkelerde ise daha sıkıntılı bir süreç haline gelmiştir. Geçiş ülkelerinin zorlu piyasa koşullarına uyum sağlaması belirli zaman gerektiren bir aktivitedir. Geçişin hangi ülkeler tarafından başlatıldığı hep bir tartışma konusu olmuş olsa da; Sovyetler, Vietnam, Etiyopya ve Çin bu akımın öncüsü olan ülkelerdir. Bu geçiş süreci ülkeler açısından çok sıkıntılı ve uzun bir süreçtir. Yani ekonomik ve sosyal faaliyetlerin insanlar arasında yaygınlaşması ve bu faaliyetlere uyum sağlamak, zaman gerektiren bir süreçtir. Yani bu süreç içerisinde ilerleme kaydetmek sanıldığı kadar mümkün olmamakla birlikte, ülkelerin yapığı reformlar ile zamanla kolaylaşmaktadır.

Ülkeler zamanla rakip oldukları ülkeler ile yarışamaz hale gelirler. Bu durum ülkelerin kurumsal ve ekonomik yapısının çökmesine, ülke içinde yaşanan iktisadi krize ve sosyal yapıda çökmeye neden olur. Birçok ülke artık bu durumla baş edemez hale gelir ve sistemin değişmesi artık bu ülkeler için kaçınılmaz olmuştur. Kendi cumhuriyetlerini kurmak, iktisadi ve sosyal yapısını bu olguya uygun şekilde geliştirmek ve toplumsal yapıyı sağlam temeller üstüne oturtturmak; bu ülkelerin başlıca hedefleri haline gelmiştir. Geçişin bu denli önemli olmasının nedeni de bu hedeflerin altında yatmaktadır.

SSCB'nin 25 Aralık 1991 tarihinde dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetleri'nden Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan; bağımsızlıklarını kazandıkları ilk yıllarda aynı ekonomik ve sosyal sorunlarla mücadele etmiş olup, zamanla gerek sahip oldukları yer altı kaynakları gerekse coğrafik ve sosyal şartlarıyla bu durumu toparlamış ve dünya üzerinde belirli konumları olan cumhuriyetler haline gelmişlerdir.

BÖLÜM II

ÖZET ÜLKE BİLGİLERİ

2.1. Türk Cumhuriyetlerinin Geçiş Süreci

20. yüzyılın son zamanlarında dünyada birçok yeni gelişme meydana gelmiştir. Bu gelişmelerin dünya açısından en büyüğü SSCB'nin dağılması olarak kabul edilmektedir. 1990'lı yıllarda SSCB siyasi sorunlarla birlikte ekonomik sorunlarla da uğraşmıştır. Birlik içinde bulunan halklar içinde milliyetçilik akımı başlamıştır. SSCB Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov, 1985 yılında ülke içinde baş gösteren sorunları sona erdirmek için Glasnost-açıklık, Perestroyka-şeffaflık politikalarını devreye sokmuştur. Altı yıl süren bu politikaların sonrasında SSCB, 26 Aralık 1991 tarihinde fiili olarak sona ermiştir (Özgişi, 2012, s.84).

2.2. Türk Cumhuriyetleri'nin Tarihi, Coğrafi Konumu, İdari ve Sosyal Yapısı

2.2.1. Azerbaycan

Bu bölümde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tarihi, coğrafi konumu, iklim yapısı, bitki örtüsü, jeolojik yapısı, sosyal ve idari yapısı ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Nüfus, eğitim ve sağlık yapısı ile ilgili göstergeler dikkate alınacaktır.

Manna Krallığı, Azerbaycan bölgesinde kurulan ilk devlet olarak bilinmektedir (M.Ö. 8000). Bu krallığa Urartular son vermiştir. Bundan sonraki dönemlerde sırası ile Medler ve Pers İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü ülke, Büyük İskender tarafından da işgale uğramıştır. Azerbaycan kelimesi, M.Ö.331 yılında Büyük Guagamela yenilgisinden sonra İskender'in emrine giren İran'lı Satrap Atropes'in adından gelmektedir. Atropes, İskender'in ölümünden sonra, İskender zamanında onun adına yönetmiş olduğu bölgede "Küçük Medya" bölgesinde bir krallık meydana getirmiş, bu krallığa anlam olarak kendisinin ülkesi anlamına gelen Grekçe Atropatane adını vermiştir. Ülke daha sonra Parthlar ve Sasaniler tarafından yönetilmiştir (TİKA, 2002, s.9).

Azerbaycan'da 1015 yılı ve sonrasında Selçuk Türkleri hakimiyet göstermiştir. Türklerin Anadolu'ya geçişi Azerbaycan sayesinde olmuştur. Ülkeye sırasıyla; Atabegler, İlhanlılar, Altınordu ve Celayililer hakim olmuştur. Daha sonra ise Timur dönemi 1383 döneminde başlamıştır. Bu devirden sonra Karakoyunlu ve Akkoyunlular

Azerbaycan'a hakim olmuşlardır. Afşarlar 1929-1779 yılları arasında hakimiyet sürerken, 1779 yılından sonrasında Hanlıklar devrine kadar Kaçarlar'ın hakimiyetine girmiştir. Ülkede birden fazla hanlıklar meydana gelmiştir. Bunların başlıcaları kuzeyde Şeki Hanlığı, Gence Hanlığı, Bakü Hanlığı, Derbent Hanlığı, Kuba Hanlığı, Nahçıvan Hanlığı, Talış Hanlığı, Revan (Erivan - İrevan) Hanlığı, Şamahı Hanlığı, Karabağ Hanlığı, Karadağ Hanlığı, Kazak Sultanlığı, Balaken-Car Sultanlığı; güneyde ise Tebriz Hanlığı, Urmiye Hanlığı, Erdebil Hanlığı, Hoy Hanlığı, Maku Hanlığı ve Serap Hanlıklarıdır (Mikail & Tazegül, 2012, ss.21-22).

"Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti", Çarlık Rusya'sı egemenliği içinde bulunan bağımsız vilayetlerin birleşmesi ile 28 Mayıs 1918 tarihinde kurulmuştur. Bu cumhuriyet'in cumhurbaşkanı olarak göreve Mehmet emin Resulzade göreve getirilmiştir ve Osmanlı Devleti bu yeni devleti tanımıştır. (Mikail & Tazegül, 2012, s.23).

Kızıl Ordu tarafından istila edilen Azerbaycan, Kafkasya ötesi Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti'ne 1922 yılında dahil edilmiş olup, 1936 yılında ülkenin adı Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değişmiştir (Seferov, 2004, s.10).

Stalin'in 1953 yılında ölmesinden sonra Kursçev dönemi başlamıştır. Azerbeycan Sovyeti'ni ise Mustafayev yönetmektedir. Mustafayev, Azerbeycan Türkçesi'ni resmi dil olarak kabul etme ve ülke içinde Rus ve Ermeni nüfusunu azaltma politikalarını uygulamıştır. Bunun sonucunda görevden alınmıştır. Ülke içinde 1980 yılı ve sonrasında birçok sıkıntılar meydana gelmiştir. Mihail Gorbaçov'un ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulması için yaptığı "perestroyka" ve "glasnost" politikaları, ülkenin içinde bulunduğu durumu düzeltmekten çok daha fazla huzursuzluk çıkmasına neden olmuştur (Zengin, 2010, s.41).

Azerbaycan, 1920 yılında sonra 70 yıl süreyle SSCB'nin bir parçası olarak hüküm sürmüştür. SSCB'nin dağılma süreci içinde olması, Azerbaycan için bağımsızlık yolu olarak görülmüştür. Fakat 19 Ocak 1990 ve 20 Ocak 1990 tarihlerinde SSCB ordusunun bu bağımsızlık isteğini kanlı bir tutumla sona erdirmeye çalışması, Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecinin önüne geçmeye engel teşkil etmemiştir. Halk Cephesi hareketinin desteğini de alarak Azerbaycan, 30 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlık ilanının ardından Ebülfez Elçibey, 7 Haziran 1992 tarihinde yapılan seçim sonucunda Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Mikail & Tazegül, 2012, s.24).

Bağımsızlığını 18 Ekim 1991’de ilan eden Kuzey Azerbaycan, 86.600 km²’lik yüzölçüme sahiptir (Saray, 1996, s.11). Avrasya’nın Kafkaslar bölgesinde bulunmakta olan Azerbaycan; Rusya Federasyonu ile kuzeyden, İran ile güneyden, Ermenistan ve Gürcistan ile ise batıdan komşudur. Doğusunda ise Hazar Denizi bulunmaktadır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti; kuzey ve doğusundan Ermenistan, güney ve batısından ise İran ile çevrili olup, kuzeybatıda Türkiye ile kısa bir sınırı bulunmakta olup (DEİK, 2013, s.2), Gürcistan ile kuzeyden 322 km, Dağıstan Özerk Cumhuriyeti ile 284 km, İran ile 432 km, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile güneyden 179 km, Ermenistan ile 566 km, Türkiye ile batıdan 11 km, Hazar deniziyle ise doğudan 825 km çevrilidir (Gel, 2006, s.7).

Azerbaycan’ın iklim yapısını, Büyük Kafkas Dağları’nın kuzeyinden gelen soğuk hava kütleleri ile Küçük Kafkas Dağları’nın güneyinden gelen sıcak ve tropik hava kütleleri etkilemektedir. Ayrıca, Hazar Denizi de iklimi ılımanlaştırmaktadır. Azerbaycan’ın iklimi, dünyadaki on bir iklim çeşidinden dokuzunu bünyesinde barındırmaktadır. Ancak ülkeye hâkim olan iklim, sub-tropikal iklim tipidir. Ülkede iç kesimler, yazları sıcak ve kurak geçirirken; kış aylarında ise ılıman ve soğuk iklimi yaşarlar. Azerbaycan’da yıllık ortalama sıcaklık 12 derece civarındadır. Ülkede görülen iklim çeşitliliği, tarım ürünlerinde de çeşitliliğe imkân sağlamıştır. Azerbaycan su ve yağmur seviyesi bakımından ise orta düzeydedir (Gürler, 2015, s.31).

Azerbaycan’ın bitki örtüsü, 4200’den fazla bitki türünden oluşmuştur. Azerbaycan’ın zengin florası, Kafkasya’ daki bitki türlerinin % 70’ini teşkil etmektedir (Müsehibov, 1998, s.257). Yüzölçümünün üçte ikisi, doğal bitki örtüsü ile kaplıdır. Çok eski jeolojik çağlardan başlayarak bugüne kadarki fiziki coğrafi şartlarında meydana gelen değişmeye bağlı olarak, Azerbaycan’ın bitki örtüsü büyük değişikliklere maruz kalmıştır (Koçman, 1994, s.94). Azerbaycan’ın flora ve bitki örtüsünün zenginliği, fiziki coğrafi şartlarının çeşitli olmasından ve farklı iklim tiplerinin görülmesinden kaynaklanmaktadır (Öztaşbaşı, 2008, s.16).

Azerbaycan’da fiziki coğrafya koşullarının farklılığına bağlı olarak; çöl formasyonu, yarı çöl formasyonu, orman formasyonu, dağ-kserofit formasyonu, yüksek dağ çimenleri ve stepleri olmak üzere 5 bitki formasyonu ortaya çıkmıştır (Abdullayev, 2004, s.362).

Anadolu ve Kafkasya dağ sistemleri arasında bir geçiş alanı meydana getiren Azerbaycan, dağlık bir bölgedir. Arazi yapısının % 50’si dağlıktır. Dağlık arazisi Büyük Kafkas, Küçük Kafkas ve Talış Dağlarından oluşur. Azerbaycan’ın ortalama deniz

seviyesinden yüksekliği 657 m'dir. Kür-Aras ovası en büyük düzlüktür. Ülkenin kuzeyinde yer yer 3.000 metre yüksekliği aşan Kafkas dağları, güneyinde ise Ermenistan'ın dağ kütleleri uzanır. Bu dağların en yüksek yeri, Benardüz tepesi' dir (4.480 m.) (Zengin, 2010, ss.46-47).

Azerbaycan'dan bulunan nehirlerin ortalama akımı 29,7 milyar m³'tür. Kurak zamanlarda bu ortalama 20,7 milyar m³'e kadar düşmektedir. Akarsuların meydana getirdiği toplam su akımının %70'i ülkenin sınırları dışında meydana gelmektedir. Azerbaycan'da bulunan akarsular komşu ülkelerle paylaşılmaktadır. Kür nehri sadece Azerbaycan'dan değil Türkiye, İran, Gürcistan ve Ermenistan'dan da geçmektedir. Samur nehri ise Rusya'dan geçiyor olup, İran'dan Astara nehri geçmektedir. (Zengin, 2010, s.55). Azerbaycan'ın akarsularının tümü Avrasya'nın en büyük kapalı havzası olan Hazar denizine dökülür. En büyük akarsuyu ise Türkiye topraklarından doğan Kür nehridir (1515 km). Azerbaycan'daki akarsuların büyük bir kısmı; yeraltı suyu kaynakları, kar ve az miktarda buzullarla beslenir. Ülkenin iklim koşulları ve akarsuların beslenme durumlarına bağlı olarak yaz aylarında bazı akarsuların suyu çok azalır, bazıları ise tamamen kurur (Koçman, 1994, s.66). Azerbaycan'ın ikinci büyük akarsuyu ise Aras çayıdır (1072 km). Kür nehri üzerinde 1955 yılında tamamlanan Mingeçevir barajı yer alır (Zengin, 2010, s.56). Gence, Samur, Şamhor, Aras ve Terter nehirleri ise ülkenin sahip olduğu diğer önemli akarsulardır (Gel, 2006, s.8).

Azerbaycan arazisinde, toplamı 395 km² olan 450 adet göl bulunmaktadır. Bunların içinde 10 gölün yüzölçümü 10 km²'den büyüktür. Azerbaycan'ın en büyük gölü, Kür-Aras ovasında yer alan Sarısu gölüdür (65,7 km²). Demiraparan çayının havzasındaki ve 3277 m yükseklikteki Tufangöl ise Azerbaycan'ın en yüksek dağ gölüdür. Azerbaycan'ın en manzaralı göllerinden biri dünyaca meşhur Göygöl' dür. Göl 1139 yılında güçlü bir zelzeleden sonra Ağsu çayının orta akışının yer değiştirmesiyle oluşmuştur (Koçman, 1994, s.76). Diğer önemli gölleri ise 605 km² uzunluğa sahip Mingeçevir Baraj Gölü, 22,5 km² uzunluğa sahip Ververi Baraj Gölü, 14,2 km² uzunluğa sahip Şemkir ve Serseng Baraj Gölleri, 13,9 km² uzunluğa sahip Ceyranbatan Baraj Gölü, 6,3 km² uzunluğa sahip Ağstafa Baraj Gölü, 17,5 km² uzunluğa sahip Arpaçay ve Hacıkabul Gölleri, 12 km² uzunluğa sahip Candar Gölü, 11,1 km² uzunluğa sahip Acıohur Gölü, 10 km² uzunluğa sahip Büyükşor ve Masazır Gölleri, 5,1 km² uzunluğa sahip Alagöl ve 1,8 km² uzunluğa sahip olan Karagöl' dür (Gel, 2006, s.8).

Azerbaycan, dağılmış bulunan Sovyetler Birliği'nde nüfus açısından en fazla artışın meydana geldiği ülkedir. Sahip olduğu nüfus yapısı ile ülkeler içinde 6. sırada yer

almaktadır. Azerbaycan'ın nüfusu, Sovyet hâkimiyeti yıllarında da (1920-1990) yaklaşık olarak 5,5 milyon kişi yani 3,8 defa artmış ve nüfus 1991 yılı sonu itibarıyla 7.800.000 kişiye ulaşmıştır. Azerbaycan'da Stalin dönemindeki katliamlar, sürgünler ve İkinci Dünya Savaşı sebebiyle nüfus sayısında fazla bir artış meydana gelmemiş ve savaş zamanında nüfus artışı durma eğilimi göstermiştir. Savaş nedeniyle yaşanan ölümlerin fazla olması; gerilemeye başlayan nüfus artış oranını savaş yıllarından sonra tekrar arttırarak, 1957 ve 1967 yılları arasında %3,4 ve %3,5'e kadar yükseltmiştir (Zengin, 2010, s.105).

Tablo 1'de görüldüğü üzere, 2015 yılında Azerbaycan nüfusu 9.593.000 milyon kişi olup; nüfus artış oranı ise %1,2'dir. Nüfusun 5.098.300 kişisi kentlerde, 4.494.700 kişisi ise kırsal bölgelerde yaşamaktadır. 2015 yılında nüfusun %53,1'i kentlerde, %46,9'u ise kırsal kesimde yaşamıştır. 2016 yılında ise nüfus 9.705.600 milyon kişi olarak tespit edilmiştir. 2016 yılı nüfusunun 5.152.400'ü (%53,1) kentlerde, 4.553.200'ü (%46,9) ise kırsal kesimde yaşamaktadır.

Tablo 1

1990-2016 Yılları Arası Azerbaycan Nüfusu

Yıllar	Toplam Nüfus	Toplam Artış		Kentsel Bölge	Kırsal Bölge	Toplam Nüfus (%)	
		Yıllık	%			Kentsel Bölge	Kırsal Bölge
1990	7131,9	86,6	1,2	3847,3	3284,6	53,9	46,1
1991	7218,5	105,6	1,5	3858,3	3360,2	53,5	46,5
2005	8447,4	105,7	1,3	4423,4	4024	52,4	47,6
2006	8553,1	113,0	1,3	4502,4	4050,7	52,6	47,4
2007	8666,1	113,8	1,3	4564,2	4101,9	52,7	47,3
2008	8779,9	117,1	1,3	4652,2	4127,7	53,0	47,0
2009	8897,0	100,6	1,1	4727,8	4169,2	53,1	46,9
2010	8997,6	113,5	1,3	4774,9	4222,7	53,1	46,9
2011	9111,1	124,0	1,4	4829,5	4281,6	53,0	47,0
2012	9235,1	121,4	1,3	4888,7	4346,4	52,9	47,1
2013	9356,5	120,6	1,3	4966,2	4390,3	53,1	46,9
2014	9477,1	115,9	1,2	5045,4	4431,7	53,2	46,8
2015	9593,0	112,6	1,2	5098,3	4494,7	53,1	46,9
2016	9705,6	x	x	5152,4	4553,2	53,1	46,9

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2017.

Tablo 2’de Azerbaycan nüfusunun demografik özelliklerine bakıldığında 2015 yılında 9.593.000 olan nüfusun 4.775.800’ini erkekler, 4.817.200’ünü ise kadınlar oluşturmaktadır. 2016 yılında ise 9.705.600 olan nüfusun 4.835.600’ünü erkekler, 4.870.000’ini kadınlar oluşturmaktadır. Yıllar itibari ile kadın nüfusun oranı erkek nüfusun üstünde seyretmektedir. Kadınlar da nüfusun yarısından fazlasını oluşturmaktadır:

Tablo 2

Azerbaycan’da Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı

Yıllar	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus İçerisinde (%)			
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
2000	8032,8	3927,0	4105,8	48,9	51,1
2001	8114,3	3972,0	4142,3	49,0	51,0
2002	8191,4	4015,0	4176,4	49,0	51,0
2003	8269,2	4058,0	4211,2	49,1	50,9
2004	8349,1	4102,2	4246,9	49,1	50,9
2005	8447,4	4156,2	4291,2	49,2	50,8
2006	8553,1	4213,5	4339,6	49,3	50,7
2007	8666,1	4274,9	4391,2	49,3	50,7
2008	8779,9	4336,8	4443,1	49,4	50,6
2009	8897,0	4400,4	4496,6	49,5	50,5
2010	8997,6	4455,5	4542,1	49,5	50,5
2011	9111,1	4517,1	4594,0	49,6	50,4
2012	9235,1	4583,5	4651,6	49,6	50,4
2013	9356,5	4648,8	4707,7	49,7	50,3
2014	9477,1	4713,5	4763,6	49,7	50,3
2015	9593,0	4775,8	4817,2	49,8	50,2
2016	9705,6	4835,6	4870,0	49,8	50,2

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2017.

Azerbaycan’da 30’dan fazla etnik yapının mevcut olması nüfusun çok uluslu bir yapıya sahip olmasına neden olmaktadır (Seferov, 2005, s.397).

Tablo 3 incelendiğinde, 1926 nüfus sayımına göre toplam nüfusun 2.314.600 olarak tespit edildiği görülür. Bu nüfusun %62,1’ini (1.438.000) Azeriler, %12,2’sini

(282.000) Ermeniler, %9,5'ini (220.500) ise Ruslar oluşturmaktadır. Bağımsızlık sonrası 1999 yılında yapılan nüfus sayımında ise toplam nüfus 7.953.400 olarak tespit edilmiş olup; bu nüfusun %90,6'sını (7.205.500) Azeriler, %2,2'sini (178.000) Lezgiler, %1,8'ini (141.700) Ruslar, %1,5'ini (120.700) ise Ermeniler oluşturmaktadır. 2009 yılında yapılan nüfus sayımında ise toplam nüfus 8.922.400 olarak tespit edilmiş; bu nüfusun %91,6'sını (8.172.800) Azeriler, %2,0'sini (180.300) Lezgiler, %1,3'ünü (180.300) Ermeniler, %1,3'ünü (119.300) de Ruslar oluşturmaktadır. Tablo incelendiğinde yıllar itibariyle Azeri nüfusunda sürekli bir artış görülürken, Rus ve Ermeni nüfusunda ise sürekli bir azalma görülmektedir.

Tablo 3

Yılları İtibari ile Azerbaycan'da Yaşayan Etnik Gruplar

Etnik Gruplar	1926		1939		1959		1970	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Toplam Nüfus	2314,6		3205,2		3697,7		5117,1	
Azerbaycanlılar	1438,0	62,1	1870,5	58,4	2494,4	67,4	3776,8	73,8
Lezgiler	37,3	1,6	111,7	3,5	98,2	2,6	137,3	2,7
Ermeniler	282,0	12,2	388,0	12,1	442,1	11,9	483,5	9,4
Ruslar	220,5	9,5	528,3	16,5	501,3	13,6	510,1	10,0
Talışlar	77,3	3,3	87,5	2,7	0,1	0,0	...	...
Avarlar	19,1	0,8	15,7	0,5	17,3	0,5	30,7	0,6
Türkler	...	...	...	...	0,2	0,0	8,5	0,2
Tatarlar	9,9	0,4	27,6	0,9	29,6	0,8	31,8	0,6
Tatlar	...	...	...	...	5,9	0,2	7,8	0,15
Ukraynalılar	18,2	0,8	23,6	0,7	25,8	0,7	29,2	0,6
Saxurlar	15,6	0,7	...	...	2,9	0,1	6,2	0,1
Gürcüler	9,5	0,4	10,2	0,3	9,5	0,3	13,6	0,3
Yahudiler	30,9	1,3	41,2	1,3	40,2	1,1	41,3	0,8
Kürtler	41,2	1,8	6,0	0,2	1,5	0,0	5,5	0,1
Qızlar	...	...	...	...	...	...	...	...
Udinler	2,4	0,1	...	...	3,2	0,1	5,5	0,1
Xınalıqlar	...	...	...	...	...	...	...	...
Diğer Milletler	112,7	5,0	94,9	2,9	25,5	0,7	29,3	0,55

Tablo 3 (Devamı)

Etnik Gruplar	1979		1989		1999		2009	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Toplam Nüfus	6026,5		7021,2		7953,4		8922,4	
Azerbaycanlılar	4708,8	78,1	5805,0	82,7	7205,5	90,6	8172,8	91,6
Lezgiler	158,1	2,6	171,4	2,4	178,0	2,2	180,3	2,0
Ermeniler	475,5	7,9	390,5	5,6	120,7	1,5	120,3	1,3
Ruslar	475,3	7,9	392,3	5,6	141,7	1,8	119,3	1,3
Talışlar	...	...	21,2	0,3	76,8	1,0	112,0	1,3
Avarlar	36,0	0,6	44,1	0,6	50,9	0,6	49,8	0,6
Türkler	7,9	0,1	17,7	0,2	43,4	0,5	38,0	0,4
Tatarlar	31,4	0,5	28,6	0,4	30,0	0,4	25,9	0,3
Tatlar	8,9	0,14	10,2	0,14	10,9	0,13	25,2	0,3
Ukraynalılar	26,4	0,4	32,3	0,5	29,0	0,4	21,5	0,3
Saxurlar	8,5	0,1	13,3	0,2	15,9	0,2	12,3	0,1
Gürcüler	11,4	0,2	14,2	0,2	14,9	0,2	9,9	0,1
Yahudiler	35,5	0,6	30,8	0,4	8,9	0,1	9,1	0,1
Kürtler	5,7	0,1	12,2	0,2	13,1	0,2	6,1	0,1
Qızırlar	...	...	...	...	...	...	4,4	0,04
Udinler	5,8	0,1	6,1	0,1	4,1	0,05	3,8	0,04
Xınalıqlar	...	...	...	...	...	...	2,2	0,02
Diğer milletler	31,3	0,66	31,3	0,46	9,6	0,12	9,5	0,10

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2017.

Azerbaycan, Kızıl Ordu tarafından 28 Nisan 1920’de işgal edilmiştir. İşgalin ardından eğitim, 70 yıl süre ile komünist yönetimin karar verdiği şekilde dizayn edilmiştir. 1 Mayıs 1925 tarihinde Azerbaycan Yüksek Sovyet’i, kullandıkları Arap alfabesinin yerine Latin alfabesini kullanma kararı almıştır. Türkiye’nin 1928 yılında Latin alfabesini kabul etmesi ile birlikte Azerbaycan’da Sovyet yönetimi Latin alfabesinin yerine Kril alfabesinin kullanılması şartını getirmiştir (Savaş, 2009, s.270).

Tahsil Kanunu, 1992 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi tarafından kabul edilmiş olup; bu kanun, eğitim sisteminin genel esaslarını teşkil etmektedir. Tahsil kanunu 6 bölümden meydana gelmektedir (Ergün, 1997, s.500):

1. Birinci Bölüm: Genel Maddeler
2. İkinci Bölüm: Eğitim Sistemi
3. Üçüncü Bölüm: Eğitim Sisteminin Yönetimi

4. Dördüncü Bölüm: Eğitim Projesinin İştirakçileri

5. Beşinci Bölüm: Eğitim Finansmanı

6. Altıncı Bölüm: Eğitim Alanında Uluslararası İşbirliğidir.

Milliyeti, dini görüşü, anadili, cinsiyeti, yaşı, maddi elverişlilik durumu, siyasi görüşü ne olursa olsun; tüm vatandaşların eğitim hakkı bu kanun ile güvence altına alınmıştır. Her vatandaş hangi eğitim türünde, hangi okulda ve hangi dilde eğitim görmek isterse buna hakkı vardır (Ergün, 1997, s.500).

Tablo 4

Azerbaycan'ın Eğitim Göstergeleri

Okullar, sayıları ve öğrenci sayıları		1990	1995	2000	2005	2010
Okul Öncesi Kurumlar	Sayısı	2.185	1.973	1.790	1.764	1.638
	Öğrenci Sayısı	180.870	136.796	111.020	110.017	112.892
Genel Eğitim Kurumları	Sayısı	4.268	4.480	4.548	4.550	4.532
	Öğrenci Sayısı	1.349.489	1.487.700	1.653.703	1.583.628	1.324.564
Görsel Genel Eğitim Kurumları	Sayısı	4.268	4.480	4.548	4.550	4.532
	Öğrenci Sayısı	1.349.489	1.487.700	1.653.703	1.583.628	1.324.564
Akşam Okulları	Sayısı	88	14	13	9	7
	Öğrenci sayısı	28.780	23.713	35.979	2.594	2.968
Orta İhtisas Okulları	Sayısı	78	89	71	60	62
	Öğrenci sayısı	58.838	33.553	42.612	57.896	53.451
Yüksek Eğitim Kurumları	Sayısı	17	46 ³⁾	47	47	51
	Öğrenci sayısı	105.063	98.812	119.683	129.948	140.241
Genel Eğitim Kurumlarında Öğretmenlerin Sayısı		123.813	152.959	161.492	171.788	172.579

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2017.

Tablo 4 (Devamı)

Okullar, sayıları ve öğrenci sayıları		2011	2012	2013	2014	2015
Okul Öncesi Kurumlar	Sayısı	1.666	1.677	1.680	1.706	1.722
	Öğrenci Sayısı	113.517	111.090	107.699	116.049	117.239
Genel Eğitim Kurumları	Sayısı	4.516	4.508	4.505	4.475	4.462
	Öğrenci Sayısı	1.291.317	1.284.853	1.289.272	1.322.182	1.353.309
Görsel Genel Eğitim Kurumları	Sayısı	4.516	4.508	4.505	4.475	4.462
	Öğrenci Sayısı	1.291.317	1.284.853	1.289.272	1.322.182	1.353.309
Akşam Okulları	Sayısı	7	7	7	7	7
	Öğrenci sayısı	2.742	2.745	2.990	2.767	2.772
Orta İhtisas Okulları	Sayısı	59	59	58	61	61
	Öğrenci sayısı	54.456	55.954	63.273	60.478	56.427
Yüksek Eğitim Kurumları	Sayısı	51	52	52	53	54
	Öğrenci sayısı	143.146	145.584	151.274	158.212	161.234
Genel Eğitim Kurumlarında Öğretmenlerin Sayısı		163.535	163.542	163.181	160.894	158.275

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2017.

Eğitim kurumları ülkede beş ana başlık altında toplanmaktadır. Bunlar (Savaş, 2009, s.271),

1. Okulöncesi Eğitim: Anaokulu ve Kreşler
2. Umum Tahsil (Genel Eğitim): İptidai, Esas eğitim, Lise
3. Meslek İhtisas Eğitimi: Teknik ve Meslek Eğitimi, Orta İhtisas Eğitimi
4. Yüksekokullar: Üniversiteler, Enstitüler, Harp Okulları, Akademiler
5. Yüksek Okul Diploması Aldıktan Sonraki Eğitim: Magistaratura (Yüksek Lisans), Doktoratura (Doktora).

1990-2001 yılları arasında Azerbaycan'da özel okul öncesi eğitim kurumu bulunmamaktadır. 2002 yılı itibari ile özel sektörde okul öncesi eğitimi başlamıştır. 2002-2006 yılları arasında 3 adet okul öncesi eğitim kurumu, 2007 ve 2008'de 5 adet

okul öncesi eğitim kurumu, 2009'da 11, 2010'da 15, 2011'de 37, 2012'de 40, 2013'de 41, 2014'de 56, 2015 yılında ise 66 adet özel sektörde okul öncesi eğitim kurumu eğitim vermeye başlamıştır. 2015 yılında 1722 adet okul öncesi eğitim kurumu bulunurken bu kurumlarda 117.239 eğitim gören öğrenci sayısı mevcuttur. Genel eğitim kurumlarında 158.275 öğretmen görev yapmaktadır. Orta ihtisas eğitim veren 61 okul bulunmakta bu kurumlarda 56.427 bin öğrenci eğitim görmektedir. 54 adet yüksek eğitim veren eğitim kurumu bulunmakta, bu kurumlarda toplam 161.234 bin öğrenci eğitim görmektedir (Tablo 4).

Tablo 5

2010-2016 Yılları Arasında Azerbaycan'da Eğitim Türlerine Göre Öğrenci Sayısı (Akademik Dönem Başı, Kişi Olarak)

	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016
Toplam Öğrenci sayısı	1.724.524	1.696.393	1.696.255	1.712.946	1746206	1775060
Genel Eğitim Kurumları	1.327.532	1.294.059	1.287.598	1.292.263	1324949	1356081
Birinci Mesleki Eğitim Kurumları	197.330	198.993	200.664	199.234	195414	194482
Özel Orta Öğretim Kurumları (Yıl Sonunda)	53.470	54.485	55.965	63.305	60507	56456
Yüksek Öğretim Kurumları ve Doktora (Yabancı Öğrenciler Dahil)	146.192	148.946	152.028	158.144	165336	168041

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2017.

2015-2016 eğitim-öğretim yılında Azerbaycan'da toplam 1.775.060 öğrenci eğitim görmektedir. Bu öğrencilerin 1.356.081'i genel eğitim kurumlarında, 194.482'si birinci meslek eğitim kurumlarında, 56.456'sı özel orta eğitim kurumlarında, 168.041'i ise yüksek öğretim kurumlarında eğitim görmektedirler (Tablo 5).

Azerbaycan halkı, sağlık kurumlarından eşit miktarda yararlanabilmektedir. Üçlü bir sistem kullanılarak sağlık sistemi uygulanmaktadır. Hastalara ilk müdahale, Felçer ismi verilen sağlık çalışanlarıyla uygulanmaktadır. Bu müdahale ve tedavilerin yetersiz kalması halinde hastalar hastanelere gönderilmektedir. Başka bir sistemde ise hastanelerin yetersizliği durumunda hastalar üniversitelerdeki araştırma hastanelerine yollanmaktadır (Elimiryezev, 2005, s.137).

1928 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesinin bünyesinde olan Tıp Fakültesi'nden Azerbaycan Tıp Enstitüsü (şimdiki Azerbaycan Devlet Tıp Üniversitesi)

oluşturuldu. SSCB'nin tüm Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da sağlık hizmetlerinin devlet tarafından karşılanması politikası yürütüldü. 1932 yılında ülkede 10.000 kişiye 6,2 doktor ve 22,1 hastane yatağı düşüyordu; 1937'de ise her on bin kişiye 10 doktor düşerken, hastane yatağı ise 57,8 idi. (Aliyev, 2008, s.275). 1940-1970'lerde Azerbaycan'da hastanelerin sayısı 222'den 779'a; yatak sayısı ise 12,6 binden 48,8 bine kadar artmıştı. Doktor ve orta tıp çalışanlarının sayısı durmadan artıyordu. 1940'de Azerbaycan'da 3,3 bin doktor varken, 1970'de bu sayı 13,1 bine ulaşmıştı. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği ilk yıllarda SSCB'den kalan ve verimli bir şekilde çalışmayan 731 hastane vardı. 2010 ve sonrasında sağlık alanında reformlar yapılmış, aynı kapasiteye sahip olan hastaneler tek çatı altında toplanmış, şehirlerdeki küçük çaptaki hastaneler kaldırılmıştır. Sağlık çalışanlarının (hemşire veya ebe gibi) hastanelerde görev yapabilmesi için sınava sistemi getirilmiş, başarılı olanlara sağlık bakanlığı tarafından sertifikalar verilerek çalışma izni verilmiştir (Kutlar & Salamov, 2016, s.2).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra ülke genelinde 731 hastane bulunmaktaydı. Sağlık alanında yapılan reformlar sonucunda aynı özellikte olan hastaneler tek çatı altında toplanmış, kentlerdeki küçük kapasiteli hastaneler kaldırılarak yerlerine büyük sağlık merkezlerinin açılmasını sonucunda ise bağımsızlığın ilk yıllarındaki hastane sayısı 2016 yılına gelindiğinde 559'a düşmüştür. Hastane sayısındaki bu düşüş, hastane yatak sayısında da düşüşler meydana gelmesine neden olmuştur. 1991 yılında 70,9 bin olan hastane yatak sayısı, 2016 yılında 44,9 bine gerilemiştir. 1991 yılında 27,5 bin olan doktor sayısı yıllar itibari ile sürekli artış göstererek 2016 yılında 32,5 bine ulaşmıştır. 1991 yılında sağlık personellerinin sayısı 68,037'dir. Yıllar itibariyle sağlık personelleri sayısında sürekli bir azalma meydana gelmiştir. 2016 yılında görev yapan sağlık personellerinin sayısı; 3429'u doktor asistanı, 5074'ü ebe, 38,013'ü hemşire, 3678'i laboratuvar personeli, 614'ü laborant, 4.092'si diğer sağlık personelleri olmak üzere toplam 54.900'dür (Tablo 6).

Azerbaycan Parlamentosu bağımsızlığını 31 Ağustos 1991'de kazanmıştır. Bağımsızlık Kanunu ise 18 Ekim 1991'de meclis tarafından onaylanmıştır. Azerbaycan, 12.11.1995 tarihine kadar Azerbaycan Yüksek Sovyetince belirlenen kanunla yönetilmiştir. Yeni anayasa ise 12 Kasım 1995 tarihinde yapılan halk oylaması ile belirlenmiştir. Belirlenen bu anayasaya göre Azerbaycan'ın yönetim şekli Cumhuriyet'tir (Somuncuoğlu, 2011, s.3).

Tablo 6

Azerbaycan'ın Sağlık Göstergeleri

Yıllar	Doktor sayısı *	Sağlık personeli toplam **	Doktor asistanı **	Ebe **	Hemşire **	Laboratuvar çalışanı **	Laborant **	Diğer sağlık personeli **	Hastane sayısı *	Hastane yatak sayısı *
1991	27,5	68037	12855	14439	29988	3732	535	6488	731	70,9
2000	28,5	60565	9452	10952	31456	3539	448	4718	739	71,0
2001	29,0	60031	9117	10321	31604	3724	471	4794	735	69,9
2002	29,1	59872	9357	10222	31585	3457	444	4807	735	69,0
2003	29,5	59101	9217	10033	31367	3431	453	4600	738	68,7
2004	29,7	59531	8606	9803	32015	3761	486	4860	734	68,1
2005	30,1	59746	8468	9464	32338	3821	461	5194	732	68,4
2006	30,6	60778	8677	9599	33048	3780	463	5211	729	68,9
2007	30,8	61582	8732	9683	33406	3867	451	5443	726	68,4
2008	32,4	62245	8826	9588	33379	3840	446	5365	748	68,1
2009	32,5	62509	8635	9485	34770	3908	506	5205	752	67,8
2010	32,8	62899	8818	9467	34981	4034	384	5215	756	67,4
2011	33,1	60085	4912	6316	39032	3991	614	5220	516	45,8
2012	31,4	57822	5181	5831	37510	3779	593	4928	523	42,4
2013	32,3	57506	4659	5496	37941	3756	617	5037	539	43,2
2014	32,4	56941	4616	5395	37963	3703	617	4647	553	44,1
2015	32,8	56148	3423	5009	39037	3666	650	4363	566	46,4
2016	32,5	54900	3429	5074	38013	3678	614	4092	559	44,9

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2017.

Azerbaycan Cumhuriyeti, bu anayasaya göre laik ve demokrat bir cumhuriyettir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi anayasada yer almaktadır. Meclise yasama yetkisi, Cumhurbaşkanına icra yetkisi, bağımsız mahkemelere ise yargı yetkisi verilmiştir. Anayasanın hazırlanması Avrupa Konseyine adaylık sürecine rastladığı için, Konseyin tavsiyeleri de dikkate alınarak temel haklar ve özgürlükler konusuna geniş yer verilmiştir. Yine bu çerçevede 1998 yılında idam cezası kaldırılmıştır (Ablak, 2014, s.5).

Ülkede başkanlık sistemi vardır. Ülkenin başı olan Cumhurbaşkanlığı seçimleri 5 yılda bir yapılmaktadır. Cumhurbaşkanı sadece devletin başı değil aynı zamanda icranın başıdır. Milli Meclis 125 milletvekilinden meydana gelmektedir. Bu 125 milletvekilinin

100 tanesi bağımsız olarak seçilirken, 25 tanesi ise siyasi partilerden seçilmektedir (Karaca, Aydoğdu & Bozkırlı, 2016, s.12).

Ülke, idari olarak Rayon adı verilen sistemlere ayrılmıştır. Rayon'un ülkemizde karşılığı ildir. Rayonların yöneticilerine ise İcra Hakimi denmektedir. İcra hakimi'nin ülkemizdeki karşılığı ise vali veya belediye başkanıdır (Yakubov, 2006, s.8).

Yürütme yetkilerini, özellikle Cumhurbaşkanı'nın atadığı icra hakimleri kullanmaktadır. Bu hakimler, kendilerine yardımcı olmak üzere iki veya üç yardımcı atamaktadırlar. İcra hakimlerine bağlı olarak polis, maliye, ekonomi, tarım, hukuk, sosyal ve insani yardım, sağlık, eğitim, gençlik ve spor, kültür, nakliyat ve ulaştırma idareleri hizmet vermektedir. Bu idari birimlere personel atanması; merkezi yönetim (burada merkezi yönetimden, uygun bakanlık anlaşılmalıdır), icra hakimi veya her ikisi tarafından ortaklaşa yapılmaktadır. Dolayısıyla bu düzeyde bir yetki karmaşasından söz edilebilir (Aslanov, 1998, s.119).

'Hiç kimse ikiden fazla Cumhurbaşkanı seçilemez' şartı, 18.03.2009 tarihinde yapılan referandumda kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanı hem devletin, hem de yürütmenin başıdır. Her türlü idari karar almak ve devlet teşkilatına şekil ve yön vermek yetkisine sahip olup; başbakanı, bakanları ve diğer devlet görevlilerini atamak ve görevden almak yetkisi vardır. Anayasaya göre, Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı'nın yüksek icra organı olup; ona tabidir ve aynı zamanda da ona karşı sorumludur. Başbakanın ve bakanların Milli Meclis üyesi olma şartı aranmamıştır. Anayasada devletin egemenliğinin yegane kaynağının halk olduğu vurgulanmıştır. Anayasa, halk ve özgürlüklerin tespit ve düzenlenmesi açısından çağdaş bir anayasadır (Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017a).

Bağımsızlığın kazanıldığı tarihte Azerbaycan, Mayıs 1990'dan beri Azerbaycan Yüksek Sovyeti tarafından seçilen Ayaz Mütellibov tarafından yönetiliyordu. Sürpriz olmayacağı üzere Mütellibov, Rus yanlısı bir liderdi. Bununla beraber ülkedeki iç siyasi gelişmeler, özellikle 1988 yılından itibaren Ermenistan ile Dağlık Karabağ bölgesinde yaşanan sorunlar Azeri halkında kitlesel bir siyasi hareketliliği başlatmış ve Rus destekli Ermeni taleplerinin geldiği kontrolsüz nokta Azerbaycan Halk Cephesinin (AHC) oluşumunun temellerini atmıştı (Beşikçi, 2016, s.238; Sultanov, 1995, s.56).

Mütellibov hiçbir zaman Moskova'ya sırtını dönmemiş, talimatları sürekli olarak Moskova'dan almıştır. Bu dönemde Ermeniler Azerbaycan'da kanlı bir katliam yapmışlardır. Hocalı'da 25 Şubat 1992 tarihinde gerçekleşen katliamda Ermeniler 600'den fazla Azeri'yi öldürmüşlerdir. Mütellibov'un Rusya ile bu kadar yakın olması

ve Hocalı katliamında Rus ordusunun verdiği desteğe ses çıkarmaması nedeni ile ülke içinde Mütellibov'a karşı itirazlar yükselmiştir. Muhalefetin yaptığı çalışmalar sonucunda Mütellibov Mart 1992'de istifa etmek zorunda kalmıştır (Babayeva, 2013, ss.18-19; Veliyev, 2006, s.65).

Muhalefetin ve halkın baskısıyla Mütellibov'un 6 Mart'taki istifasının ardından, o zaman Meclis başkanı olan Yakup Memmedov'a devlet başkanlığı yetkileri geçmiştir (Zengin, 2010, s.156). Memmedov ise yeni seçimlere kadar olan 3 ay süresince yürüttüğü devlet başkanlığı görevinde Mütellibov'un aksine ihtiyatlı bir politika izlemiştir (Beşikçi, 2016, s.239).

Yakup Memmedov döneminde 7 Haziran 1992'de devlet başkanı seçimleri yapma kararı alınmıştı. Bu seçimi AHC lideri Ebülfez Elçibey'in kazanacağı, kimsede şüphe doğurmuyordu. Bu ise Moskova'nın ve İran'ın işine gelmiyordu. Bu yüzden Mütellibov, 14 Mayıs'ta Yüksek Sovyeti yeniden toplayarak devlet başkanlığına geri dönmesine ilişkin karar aldırılmıştır (Araz & Hasenov, 2005, s.24). Mütellibov'un amacı; 15 Mayıs'ta Taşkent'teki BDT toplantısına katılmak, burada Azerbaycan'ı BDT'ye dâhil etmek ve AHC'nin ayaklanmasını bastırmak amacıyla Bakü yakınlarındaki Rus ordusunu göreve çağırmaktı. AHC üyeleri bunu bir darbe girişimi gibi algıladılar ve 14 Mayıs'ta genel merkez önünde toplanarak, yüksek meclise doğru harekete geçtiler. 1 kişinin öldüğü 3 kişinin yaralandığı olaylar sonunda Mütellibov bir Rus askeri uçağıyla ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Mütellibov'un iktidara dönüşünün engellenmesinin ardından ülkede iktidar fiilen AHC'nin eline geçti. 18 Mayıs'ta yapılan Yüksek Sovyet toplantısında Yakup Memmedov'un yerine başkanlık görevine AHC'den İsa Gamberov seçildi (Sönmezoğlu, 2004, s.720).

7 Haziran 1992'de düzenlenen seçimlerde % 59,9 oranında oy alarak seçilen Ebulfes Elçibey, 16 Haziranda Milli Meclis'te yemin ederek resmen göreve başlamıştır. Elçibey'in iktidara gelmesi ile Azerbaycan dış politikasında stratejik bir değişim yaşanmış, Azerbaycan dış politikasında öncelikli konumda olan Rusya'nın yerini Türkiye almıştır. "Türkiye Azerbaycan'ın dış politikasının başköşesinde yer alacaktır" diyen Elçibey, Türkiye'ye verdiği önemi ifade etmiştir (Kalafat & Aslanlı, 2004, s.383).

4 Haziran 1993'te Suret Hüseyinov'a bağlı güçlerin Gence'de çıkardıkları ayaklanma büyüyerek Bakü'ye kadar yayılmış, bu durum üzerine bir yıl kadar süren Halk Cephesi iktidarı sona ermiştir. Ayaklanmayı bastıramayan Elçibey, o dönemde Nahçıvan Parlamento Başkanı olan Haydar Aliyev'i Bakü'ye davet ederek yardım istemiştir. Elçibey 4 Haziran 1993'te Azerbaycan'da çıkan olaylar sonucunda

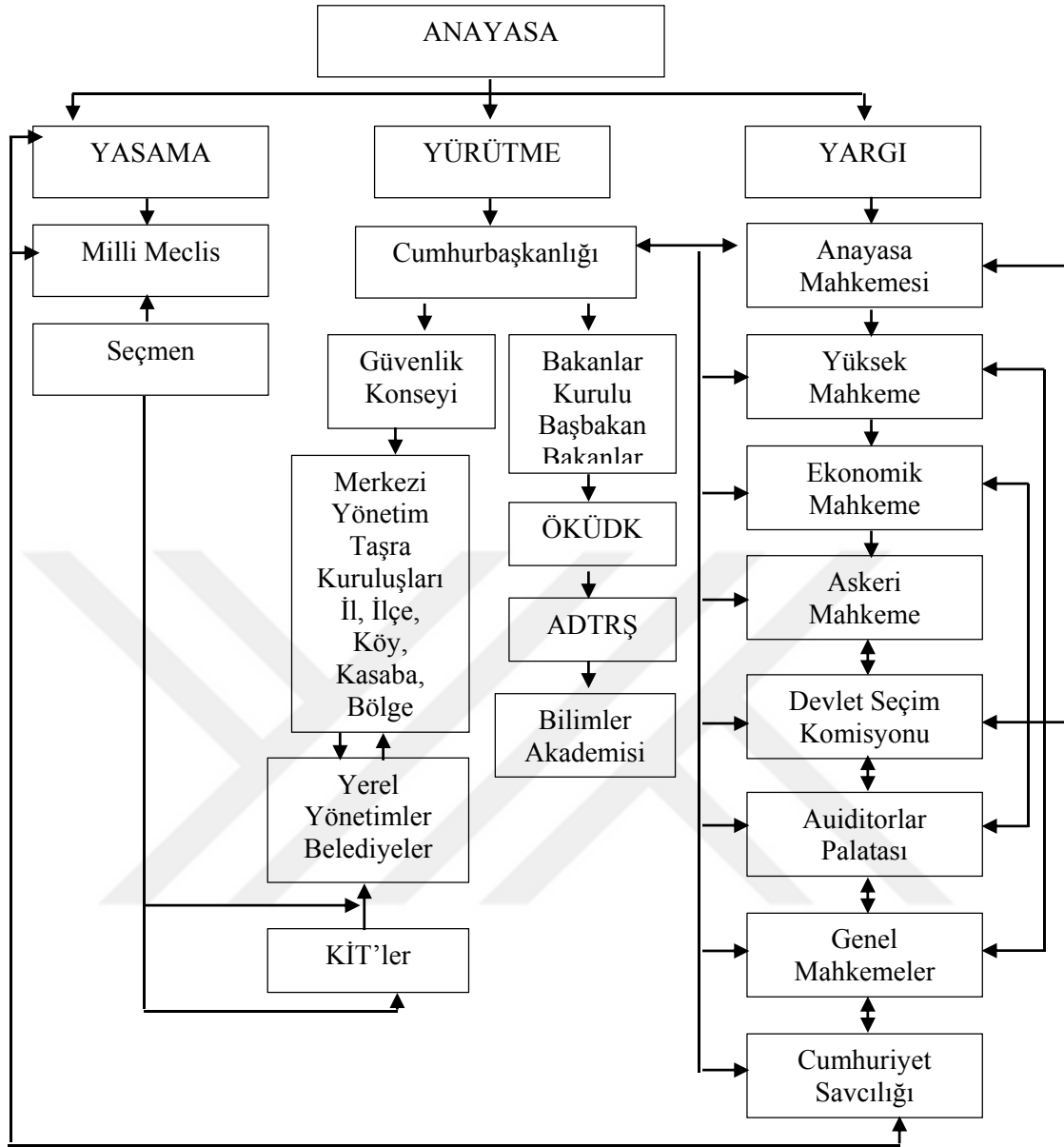
yönetimden çekilmiş ve Bakü'yü terk ederek Nahçıvan'a gitmiştir (Babayeva, 2013, s.23).

Azerbaycan'da yönetime el koyan Hüseyinov, ülkede en büyük otoritenin kendisi olduğunu ve Meclis Başkanı Haydar Aliyev'in de ülkeyi yönetmesine karşı olduğunu açıklamıştır. Hüseyinov mevcut yönetimi suçlamış; "Cumhurbaşkanı Elçibey'in ve Parlamento Başkanı Haydar Aliyev'in tutarsız politikaları ile devlet işini oyuna çevirdiklerinin ve yetkilerinin iyi kullanamayarak ülkeyi kaosa soktuklarını, bu yüzden darbe yaptıklarını" ifade etmiştir (Arıkan, 2014, s.32).

3 Ekim 1993'teki seçimlerde oyların % 98,8'ini alan Haydar Aliyev, daha sonra 11 Ekim 1998 'de yapılan seçimlerde ikinci defa başkan seçilmiştir. Haydar Aliyev SSCB döneminde Azerbaycan'ın en önemli isimlerinden birisi olmuştur. 1988'e kadar Moskova'da Sovyetler Birliği Başbakan Birinci Yardımcılığı görevine ve Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro üyeliğine kadar yükselen Haydar Aliyev'in büyük siyasi tecrübesi, karar verme mekanizmalarını yakından tanınması, geleneksel Rus politikasını çok iyi bilmesi, Başkanlığı döneminde etkin yaklaşımlar ve politikalar izlemesinde yardımcı olmuştur. İktidara gelir gelmez ülke içi dengeleri gözeterek atamalar yapmış ve kısa zamanda ülkedeki istikrarı sağlamayı başarmıştır (Zengin, 2010, s.157).

Bağımsızlığın ilanı ve bağımsızlık ilanından sonraki 6 yıllık dönem hariç Aliyev ülkeyi tek başına yönetmiştir. 2003 tarihinde İlham Aliyev cumhurbaşkanı adayı olarak gösterilmiş olup, 15 Ekim 2003 tarihinde yapılan seçimler neticesinde oyların yaklaşık %76,8'ni alan oğul Aliyev, ülkenin yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Haydar Aliyev 2003 yılının Aralık ayında vefat etmiştir (Ablak, 2014, s.7).

Babasının vefatından sonra iktidara gelen İlham Aliyev, batılı gözlemcilerin seçimlerde yolsuzluk iddialarına karşın 2008'de ve 2013'te seçimleri kazanarak iktidarını iyiden iyiye sağlamlaştırdı. Bu dönemler Azerbaycan'ın ekonomik olarak büyük atılımlar, yatırımlar ve yüksek ekonomik büyüme yaptığı dönemler olmuştur (Ablak, 2014: 8).

Şekil 1. Azerbaycan devlet teşkilatı şeması

Kaynak: Aslanov, 1998, s.120

2.2.2. Kazakistan

Bu bölümde Kazakistan Cumhuriyeti'nin tarihi, coğrafi konumu, iklim yapısı, bitki örtüsü, jeolojik yapısı, sosyal ve idari yapısı ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Nüfus, eğitim ve sağlık yapısı ile ilgili göstergeler dikkate alınacaktır.

Kazaklar, Moğol ve Türk göçebe boylarının karışımından meydana gelmektedir. 13. yüzyılda bu bölgeye göç etmişlerdir. Bugünkü Kazakistan tarihi, Rusya'nın tarihi ile birliktedir. Dış saldırıları önlemek amacıyla 1730 yılında 3 Kazak aşiretlerinden birinin

Rus hakimiyeti altına girmek istemesi, Kazak bölgesinde Rus İmparatorluğunun sürekli hakimiyet kurmasına neden olmuştur. Kazakistan'ın bugünkü toprakları, Ruslar tarafından 18. yy.'da feshedilme suretiyle 1936 yılında Sovyet Cumhuriyeti haline dönüşmüştür (Bektaşoğlu, Benli & Özden, 2005, s.8).

SSCB içinde 1980'li yılların sonlarına doğru huzursuzluk baş göstermişti. SSCB içinde yaşanan huzursuzluk ve istikrarsızlık, Kazakistan'da ekonomik hayatın ve siyasi hayatın düzene girmesi için devlet başkanlığı sisteminin kurulmasına neden oldu. Kazakistan Yüksek Sovyeti, 1990 yılının 24 Nisan'ında Kazak Devlet Başkanlığı sistemini kurdu. Meclis içinde oylama yöntemi olarak gizli oylama ile yapılan seçim sonucunda Nursultan A. Nazarbayev, Kazakistan'ın seçilen ilk devlet başkanı oldu. Kazakistan Yüksek Sovyeti, 25 Ekim 1990 tarihinde Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin egemenliğini kabul etti (Kara & Yeşilot, 2010, s.42).

Nursultan A. Nazarbayev, 1 Aralık 1991 tarihinde ülke tarihinde yapılan halk oylaması sonucu devlet başkanı olarak seçildi. Kazak parlamentosu 11 Aralık 1991 tarihinde, ülkenin isminden Sovyet Sosyalist kelimesinin çıkarılarak devletin resmi adının Kazakistan Cumhuriyeti olarak değiştirildiğini ilan etti. Kazakistan bağımsızlığını 16 Aralık 1991 tarihinde ilan etti (Kara & Yeşilot, 2010, s.43).

2.713.300 km² yüzölçümü bulunan Kazakistan, sahip olduğu yüzölçümü olarak dünyanın 9. eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında 2. büyük ülkesidir (Bektaşoğlu, Benli & Özden, 2005, s.9). Kazakistan, Asya kıtasının orta bölümünde yer alır. Baş meridyene göre, Doğu yarımküresinde 46°-87° boylamları arasındadır. Ekvatora göre ise, Kuzey yarımküresinde, 40°-56° enlemleri arasında yer almaktadır. Kuzey – güney yönündeki genişliği 1700 km iken, doğu batı doğrultusundaki uzunluğu 2.500 km'yi bulur (Özey, 1997, s.265). Kazakistanın 6.467 km Rusya, 2.300 km Özbekistan, 1.460 km Çin, 980 km Kırgızistan ve 380 km Türkmenistan ile sınırı bulunmaktadır (Kara & Yeşilot, 2010, s.55).

Kazakistan, bulunduğu yeryüzü noktası bakımından iç kıta iklim özelliğine sahiptir. Kazakistan'da kara iklimi ova ve vadilerde çok sert görülmektedir. Sıcaklık farkı mevsimlere göre farklılık göstermektedir. Örneğin; ölçülen en yüksek sıcaklık 45° iken, en düşüğü ise -45° dir. Yıllık ortalama ısı farkı kuzeyde 1° ve güneyde 13° arasında değişebilmektedir. Yağış miktarı orta ve kuzeyde 200-300 mm iken güneyde ise bu oran 400-500 mm dir. Yaz aylarında çöllerde yağış görülmesi az rastlanılır bir durumdur. Kazakistan'ın güneybatısındaki dağlarda ise yağışlar artar, ancak 300 mm'yi pek geçmez (Turanlı, 1993, s.12).

Kazakistan'da genellikle bozkırlar hâkimdir. Kuzeyden güneye gidildikçe bitki örtüsünde değişiklikler görülmektedir. Orman ve ağaçlıklar kuzeyde görülürken, güneyde ise bu durum çöle dönüşmektedir. Akarsuların etraflarında çalılıklar yer almaktadır. Ormanlık arazi az görülmektedir. Bu alanlar çam ağaçlarından meydana gelmektedir. Çam ağaçları daha çok Tanrı Dağı ve Altay dağında görülmektedir. Ormanlar, kapalı orman ve diğer ağaçlık alanlar ile toplamda 28 milyon hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Bu alan da ülkenin toplamının yüzde 4,57'lik kısmına karşılık gelmektedir (İsmail, 2013, s.54).

Kazakistan'ın doğu ve güneydoğu kısımlarını kaplayan dağ silsileleri Altay, Turbağatay ve Tiyan-Şan (Han-Tengri) dağ sistemine dahildir. Kuzeyde Zaysan gölünden İrtiş Nehrinin sağ kıyısını takip eden Altay'ın bir kısmı ve 3.300 m yüksekliğinde, daimi kar ve buzlar ile kaplı bulunan güney Altay sırtları Kazakistan'a dahildir. Zaysan'dan güneye doğru uzanan Targabatay Dağları doğuda Savur (Mus-Tav: 3750 m) ile birleşir ve Kazakistan ile Çin idaresinde kalan Doğu Türkistan arasında bir hudut teşkil eder. Tiyan-Şan (Han Tengri) silsilesinin küçük bir kısmı Kazakistan'a dahil olup, bunun kuzey kısmını teşkil eden yedi su Ala-Tavı iki müvazi silsile halinde batıya ve güneybatıya doğru uzanır (en yüksek noktası 4500 m). İli nehrinin güneyinde, aynı istikamette uzanan İli Ala-Tavı (en yüksek kısmını 4.775 m) ulaşır ve Kazakistan ile Kırgızistan arasında hudut vazifesi görür (Saray, 1996, s.72).

Kazakistan akarsular bakımından zengindir. Ülkede büyüklü küçüklü 8.500'den fazla akarsu vardır. Bunların çoğu Hazar Denizi ile Aral, Balkaş ve Tengiz Göllerinin su toplama havzalarına boşalmaktadır. Ülkenin kuzeyinde yer alan İrtiş (1.700 km), İşim (1.400 km) ve Tobol akarsuları kuzeye doğru akmakta ve Rusya federasyonunda birleşerek Obi adını alıp Obi Körfezi aracılığıyla Kuzey Buz Denizine dökülmektedir. Ülkenin en önemli akarsuyu Sirderya'dır. Aral Gölüne dökülen Sirderya dışında Hazar Denizine dökülen Ural ve Emba Nehirleri diğer önemli akarsuları oluşturur. Balkaş Gölüne dökülen akarsular ise İli, Lepsa, Karatal ve Ayaguz'dur. İç bölgelerde kuraklığa bağlı olarak kuruyan çok sayıda akarsuyun en önemlileri arasında Talas, Sarısu ve Çu bulunur. Ülke sınırları içinde, su seviyesi genelde değişken olan ve bazıları belli aylarda kuruyan 48.000 civarında büyüklü küçüklü göl bulunmaktadır. Hazar Denizi'nin 2.320 km'lik kıyısı Kazakistan sınırları içinde kalır. Diğer önemli gölleri Aral, Balkaş, Zaysan, Alakol, Tengiz ve Seletitengiz'dir (Mengi, 2015, ss.19-20).

Ülkedeki göllerin sayısı 48 bindir. Bu göllerin geneli, Kazakistan'a dahil olan Batı Sibirya ovasının güneyinde yer alır. Çoğunluğu tuzlu olan bu göllerden tuz elde edilir.

Balkaş ve Zayşan gölleri, ülkede bulunan tatlı su göllerinden en önemlileridir. Ülkenin batı kısmında yer alan Hazar, ülkedeki en büyük göldür ve Kazakistan'ın Hazar ile olan sınırı, 2.340 km kadardır. Hazar Gölü, büyüklüğünden ötürü 'deniz' olarak da anılır. Hazar'ın yüzölçümü 390 bin km²'dir. Kaspî Denizi'nin düzeyi Atlantik Okyanusu'ndan 27 m aşağıdadır. Bu denizin uzunluğu 7000 km'dir. Bu denizin sınırlarını beş ülke paylaşmaktadır. Yazın Hazar Gölü'nün suları sıcak olup su derecesi her tarafta aynıdır. Yazın su derecesi yaklaşık +24 ile -26 dereceye yükselirken, kış aylarında suyun derecesi -7 ile -11 derecelere kadar düşer. En soğuk zamanlarda -38 dereceye düştüğü olur. Hazar Gölü'nün sularının %45'i göl sularından, %16'sı yağmur sularından dolmaktadır. Gölde balık çeşitleri çoktur ve sahillerde 260 çeşit kuş türüne rastlanmaktadır. Aral Gölü ülkenin diğer büyük bir gölüdür. Aral Gölü Turan yatağının üzerinde bulunur. Aral Gölü -deniz olarak da adlandırılır- yüzölçümü bakımından BDT devletlerinde 2., dünyada ise 4. büyük göldür. Bunlar dışında ülkede bulunan başlıca irili ufaklı göller, Tobol ve Esil gölleridir. (Kara & Yeşilot, 2010, ss.58-59).

Kazakistan nüfusu 2009 yılından sonra 15,8 milyon olarak tespit edilmiştir. Kazakistan'da 2009 yılı ve sonrasında km²'ye düşen insan sayısı 5,8'dir. Ülkede nüfusun büyük çoğunluğu kuzeyde ve güneyde yer almaktadır. Batı ve orta kesimlerde ise nüfus yoğunluğu azdır. Dış göçlerin fazla olması ülke nüfusunun düşük olmasına neden olmaktadır. 10 yıllık süre içerisinde (1989-1999) Kazakistan'dan göç eden kişi sayısı yaklaşık olarak 1,5 milyondur. Etnik olarak Ruslar Rusya'ya, Almanlar ise Almanya'ya göç etmiştir (Somuncuoğlu, 2011, s.4).

2015 yılında Kazakistan'ın toplam nüfusu 17.670.957'dir. bu nüfusun 10.066.701'i kentlerde, 7.604.256'sı ise kırsal kesimde yaşamaktadır (Tablo 7).

Tablo 7

Kazakistan'ın Nüfusu

Yıllar	Kazakistan Nüfusu	Kent Nüfusu	Kırsal Nüfus
1990	16.297.981	9.300.779	6.997.202
1991	16.358.222	9.366.910	6.991.312
1992	16.451.711	9.403.993	7.047.718
1993	16.426.478	9.343.196	7.083.282
1994	16.334.865	9.162.543	7.172.322
1995	15.956.667	8.884.367	7.072.300
1996	15.675.819	8.730.331	6.945.488
1997	15.480.635	8.635.249	6.845.386
1998	15.188.174	8.499.409	6.688.765
1999	14.955.106	8.414.472	6.540.634
2000	14.901.641	8.397.566	6.504.075
2001	14.865.610	8.413.399	6.452.211
2002	14.851.059	8.429.331	6.421.728
2003	14.866.837	8.457.152	6.409.685
2004	14.951.200	8.518.242	6.432.958
2005	15.074.767	8.614.651	6.460.116
2006	15.219.291	8.696.520	6.522.771
2007	15.396.878	8.833.249	6.563.629
2008	15.571.506	8.265.935	7.305.571
2009	15.982.370	8.662.919	7.319.451
2010	16.203.036	8.819.381	7.383.655
2011	16.440.124	8.973.422	7.466.702
2012	16.673.077	9.127.112	7.545.965
2013	16.909.776	9.277.657	7.632.119
2014	17.160.774	9.433.482	7.727.292
2015	17.670.957	10.066.701	7.604.256

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2017.

2015 yılında 16.770.447 olan toplam nüfusun 8.705.489'unu kadınlar, 8.064.958'ini ise erkekler oluşturmaktadır. Kadın nüfusunun 3.927.523'ü kırsalda, 4.777.966'sı kentlerde; erkek nüfusunun 3.913.239'u kırsalda, 4.151.719'u ise kentlerde yaşamaktadır (Tablo 8).

Tablo 8

Kazakistan'ın Nüfusunun Cinsiyet Dağılımı

Yıllar	Toplam Nüfus	Kadınlar		Erkekler			
		Kırsal	Kentsel	Toplam	Kırsal	Kentsel	Toplam
1980	14518,924	3377,866	4151,386	7529,252	3280,267	3709,405	6989,672
1985	15403,006	3433,305	4541,58	7974,885	3342,437	4085,684	7428,121
1990	16171,9	3563,566	4778,901	8342,467	3509,047	4320,386	7829,433
1995	15549,632	3452,151	4583,701	8035,852	3401,896	4111,884	7513,78
2000	14575,644	3240,93	4344,122	7585,052	3211,889	3778,703	6990,592
2005	15064,088	3414,2	4409,317	7823,517	3406,971	3833,6	7240,571
2010	15921,127	3685,026	4561,681	8246,707	3681,434	3992,986	7674,42
2015	16770,447	3927,523	4777,966	8705,489	3913,239	4151,719	8064,958

Kaynak: United Nations, 2016.

Kazakistan'da 1926 yılında yapılan nüfus sayımına göre, ülke nüfusu 6.198.400 olarak tespit edilmiş; bu nüfusun %58,5'ini Kazaklar, %20,6'sını Ruslar, Ukraynalılar %13,9'unu, Özbekler %2,1'ini, Tatarlar %1,3'ünü, %1'ini Uygurlar, %8'ini ise Almanlar temsil etmekteydi (Kara & Yeşilot, 2011, s.88).

1959 yılında yapılan nüfus sayımına göre Kazakistan'ın toplam nüfusu, 9.294.741 olarak tespit edilmiş olup; bu nüfus içinde %30'u Kazaklar, %42,7'si Ruslar, %7,1'i Almanlar, %8,2'si ise Ukraynalılardır. 2009 yılında yapılan nüfus sayımına göre Kazakistan'ın nüfusu 16.009.597 olarak tespit edilmiştir. Nüfusun %63,1'ini (10.096.763) Kazaklar, %23,7'sini (3.793.764) Ruslar, %2,9'unu (456.997) Özbekler oluşturmaktadır (Tablo 9).

Yıllar itibari ile Kazaklar sürekli bir artış gösterirken; Özbekler artış, Rus ve diğer etnik gruplarda ise bir azalış görülmektedir.

Ülkede bağımsızlık sonrası her alanda olduğu gibi eğitim alanında yeni reformlar yapılmaya başlanmıştır. Bu reformları uygulamak için eğitim hakkında kanun 1992 yılında, yükseköğretim hakkında kanun ise 1993 yılında hazırlanmıştır. Ülkede Arap alfabesi 1929 yılına kadar kullanılmış, Latin alfabesi ise 1929-1940 yılları arasında kullanılmıştır. 1940'tan sonra Latin alfabesi kaldırılarak Kiril alfabesi kullanılmaya başlanmıştır (Savaş, 2009, s.275).

Kazakistan Cumhuriyeti'nde eğitim sisteminin günümüzdeki yapısı "Genel Eğitim" ve "Meslekî Eğitim" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kazakistan'da genel eğitim 3

basamaklıdır: İlkokul 1-4. sınıfları olup eğitim süresi 4 yıldır. Kazakistan Eğitim ve Bilim Bakanlığının tavsiye ettiği eğitime başlama yaşı 6'dır. Ortaokuldaki eğitim 5-9. sınıfları kapsamaktadır. Ortaokuldan sonraki eğitim sistemi olan liseler ise genel orta eğitim olarak adlandırılmaktadır. Genel orta eğitim 10-11. sınıfları kapsamakta ve 2 yıl olarak belirlenmektedir. Ayrıca genel orta eğitimin yanında kolejler de eğitim-öğretim yapmakta ve buradaki eğitim dönemi 10-12. sınıfları içine alan 3 yıllık bir süreci kapsamaktadır.

Tablo 9

1959-2009 Yılları Arasındaki Nüfus Sayımlarına Göre Kazakistan'da Yaşayan Etnik Gruplar

Etnik Gruplar	Nüfusun Sayısı											
	1959*	%	1970*	%	1979*	%	1989	%	1999**	%	2009**	%
Toplam	9.294.74		13.008.72		14.684.28		14.464.46		14.981.28		16.009.59	
Kazaklar	2.787.30	30	4.234.16	32,5	5.289.34	36	6.534.61	39,7	8.011.45	53,5	10.096.7	63,1
Ruslar	3.972.04	42,7	5.521.91	42,5	5.991.20	40,8	6.227.54	37,8	4.480.67	29,9	3.793.76	23,7
Almanlar	658.698	7,1	858.077	6,6	900.207	6,1	657.518	5,8	353.462	2,4	178.409	1,1
Ukraynalılar	761.432	8,2	933.461	7,	897.964	6,1	89.240	5,4	547.065	3,7	333.031	2,1
Özbekler	135.932	1,5	216.340	1,2	263.295	1,8	332.017	2	370.765	2,5	456.997	2,9
Tatarlar	191.680	2,1	285.689	2,2	312.326	2,1	327.982	2	249.052	1,7	204.229	1,3
Beyaz Ruslar	107.348	1,2	198.275	1,5	181.491	1,2	182.604	1,1	111.924	0,7	66.476	0,4
Koreliler	740.19	0,8	81.598	0,6	91.984	0,6	103.315	0,6	999.44	0,7	100.385	0,6
Azeriler	-	-	57.699	0,4	73.345	0,5	90.083	0,6	78.325	0,5	85.292	0,5
Uygurlar	-	-	-	-	-	-	-	-	210.377	1,4	224.713	1,4
Türkler	-	-	-	-	-	-	-	-	78.711	0,5	97.015	0,6
Dungans	-	-	-	-	-	-	-	-	369.45	0,2	51.944	0,3
Kürtler	-	-	-	-	-	-	-	-	327.64	0,2	38.325	0,2
Tacikler	-	-	-	-	-	-	-	-	256.73	0,2	36.277	0,2
Polonyalılar	-	-	-	-	-	-	-	-	473.02	0,3	34.057	0,2
Çeçenler	-	-	-	-	-	-	-	-	318.02	0,2	31.431	0,2
Kırgız	-	-	-	-	-	-	-	-	109.25	0,1	23.274	0,1
Diğer Etnik Gruplar	-	-	-	-	-	-	-	-	204.118	1,3	157.215	-

Kaynak: * Demoscope Weekly, 2016; ** Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2017.

Kazakistan'da meslekî eğitim-öğretim ise çeşitli şekillerde yapılmaktadır. Meslekî okullar; ilk ve orta meslekî eğitim kuruluşları, meslekî liseler ve kolejlerden oluşmaktadır. Bu okullara devam eden öğrenciler hem bir meslek öğrenmekte hem de eğitim-öğretimlerini tamamlamaktadırlar. Aynı zamanda öğrenciler “genel eğitim veren bir okula devam ederek orta öğretimini tamamlayabilir ya da 9 yıl genel öğretim veren

bir okuldan sonra 2 yıl meslekî eğitim veren bir okula devam edebilir”; bununla birlikte öğrenciler, meslekî eğitimin verildiği sanat okuluna gitmeyi de tercih edebilir (Kaplankıran, 2016, s.43).

2016 yılında Kazakistan’da 9.410 adet okul öncesi eğitim kurumu bulunmaktadır. Bu kurumlarda 807.170 öğrenci eğitim almakta, 84.796 öğretmen ise görev yapmaktadır. 2012 yılında 184 meslek okulu mevcut iken; bu okullarda toplam 64.814 öğrenci eğitim görmektedir, 4.669 öğretmen ise görev yapmaktadır. 2016 yılında 125 adet yükseköğretim kurumu bulunmakta, 477.074 bin öğrenci bu kurumlarda eğitim görmektedir (Tablo 10).

Tablo 10

Kazakistan’ın Okul ve Öğrenci Sayıları

Yıllar	Okul öncesi kurumlarının sayısı	Okul öncesi kurumlarındaki çocuk sayısı	Okul öncesi kurumlarda öğretmen sayısı	Tam zamanlı genel eğitim okullarının sayısı	Tam zamanlı lise öğretmen sayısı	Akşam okulların toplam sayısı	Meslek okullarının sayısı (lise)	Meslek okullarında öğrenci sayısı (lise)	Meslek okullarının öğretmen sayısı (lise)	Yüksek öğrenim sayısı	Yüksek öğretim yerlerde öğrenci sayısı	Öğretim elemanı sayısı	Enstitü sayısı
2003	1.106	156.542	16.738	3.044,7	285.854	66	288	98.045	5.638	180	658.106	40.972	134
2004	1.120	168.761	17.794	2.935,9	286.934	75	296	101.799	5.869	181	747.104	42.333	136
2005	1.179	185.368	19.225	2.824,6	286.345	76	307	104.184	5.941	181	775.762	43.382	142
2006	1.327	207.798	21.329	2.715,9	282.924	76	312	106.098	6.265	176	768.442	42.788	142
2007	1.500	232.925	24.089	2.627,4	279.098	79	313	106.769	6.165	167	717.053	41.207	142
2008	1.692	257.053	27.277	2.561,6	276.850	68	296	108.018	6.593	143	633.814	37.814	106
2009	1.852	274.905	29.862	2.534,0	282.254	70	306	115.504	7.110	148	610.264	39.155	102
2010	4.781	390.791	42.408	2.531,0	286.733	84	309	113.247	7.110	149	620.442	39.600	49
2011	6.133	489.380	52.777	2.522,8	304.775	84	310	110.079	7.362	146	629.507	40.531	-
2012	7.221	584.305	63.304	2.533,9	307.972	85	184	64.814	4.669	139	571.691	41.224	-
2013	7.661	634.504	69.675	2.581,6	310.847	79	-	-	-	128	527 226	41 635	-
2014	8.467	727.478	825.876	2.673,2	305.191	79	-	-	-	126	477 387	40 320	-
2015	8.834	758.772	80.857	2.724,1	325.184	79	-	-	-	127	459 369	38 087	-
2016	9.410	807.170	84.796	2.920,6	318.197	77	-	-	-	125	477 074	38 241	-

Kaynak: Kazakistan Devlet İstatistik Sitesi, 2016.

Ülke içinde sağlık alanında halkın daha sağlıklı bir şekilde hayatlarını devam ettirmeleri için, Dünya Bankası’nın destek verdiği sağlık sistemini geliştirici reformlar uygulanmaktadır. İlk reform “2005-2010 Sağlık Hizmeti Reformu ve Geliştirilmesi Ulusal Programı”, ikincisi ise halen yürürlükte olan “2011-2015 Salamattı Kazakistan

Devlet Sağlık Hizmeti Geliştirilmesi Programı"dır (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2016).

Kazakistan devletinin sağlık alanında yaptığı reformlar sonucunda anne ve çocuk ölümlerinde hızlı bir azalma meydana gelmiştir. 2016 yılında %8,6 oranında (bin kişiye 8,6) bebek ölümü gerçekleşirken; %12,7 oranında ise anne ölüm oranı gerçekleşmiştir. 2015 yılında doğurganlık oranı (1000 kişide) 22,66 iken, bu oran 2016 yılında 23,03'a yükselmiştir.

2015 yılında toplam hekim sayısı ülke genelinde 69.772'dir. 163.937 hemşire 2015 yılı içinde görev yapmaktadır. Ülke genelinde 2015 yılında toplam 901 hastane mevcuttur. Bu hastanelerdeki yatak sayısı ise 1.024.89'dur (Tablo 11).

Tablo 11

Kazakistan'ın Sağlık Göstergeleri

Yıllar	Tüm Branşlardan Hekimlerin Sayısı	Hemşire Sayısı	Hastane Kuruluşlarının Sayısı	Hastane Yatağı Sayısı
2003	54613	115006	1029	114782
2004	54758	116959	1042	116637
2005	55509	119581	1063	117563
2006	57514	125167	1086	119033
2007	59375	129975	1055	119552
2008	58945	131668	1041	120840
2009	60656	138610	1020	121246
2010	63855	143822	998	119026
2011	62239	159870	1009	117655
2012	64 432	168.661	990	112968
2013	66 038	169.555	995	107491
2014	68 864	160.061	911	105219
2015	69 722	163.937	901	102489

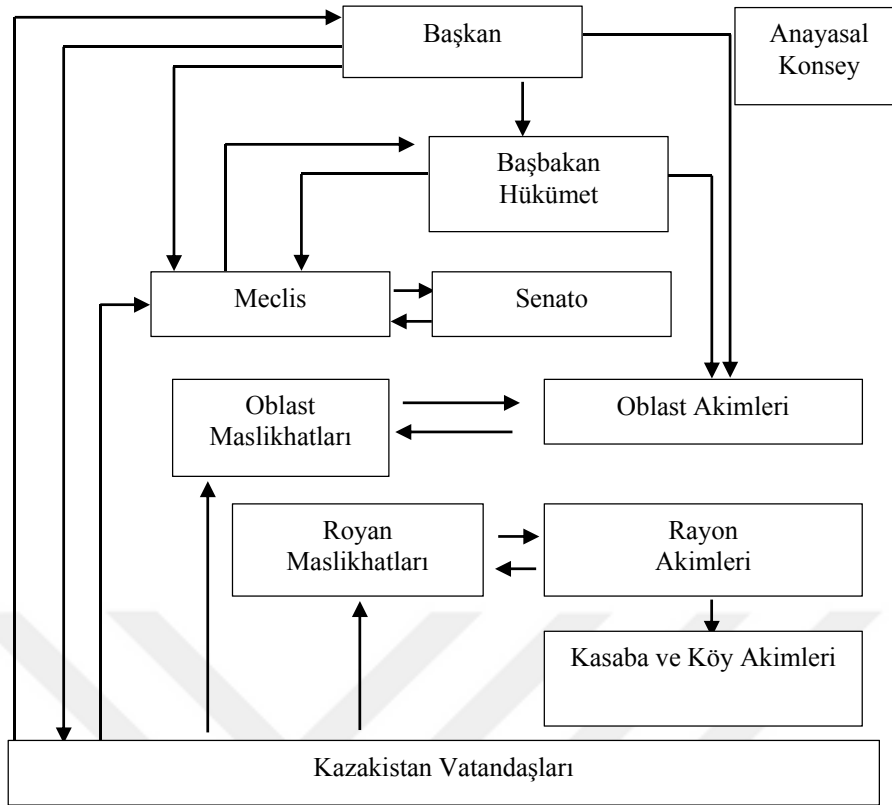
Kaynak: Kazakistan Devlet İstatistik Sitesi, 2016.

1993 yılında kabul edilen anayasaya göre; Cumhuriyetin başkanı aynı zamanda, devletin de başkanıdır. Cumhurbaşkanı, devletin politikasına yön verdiği gibi görev süresi 5 yıl ile sınırlıdır. Cumhurbaşkanı bu 5 yıllık görev süresinin bitiminden sonra, en fazla bir 5 yıllık süre daha devlet başkanlığı görevinde bulunabilir. Buna rağmen, 1991 yılında devlet başkanı seçilen Nazarbayev'in; 1995 yılında gerçekleştirilen halk oylamasının neticesinde, yetkilerinin 2000 yılına dek uzatıldığı görülmektedir.

Cumhurbaşkanı'nın sahip olduğu yetkiler arasında; başbakanı, bakanları, ulusal güvenlik konseyi başkanını, yerel yönetimlerin başkanlarını atamak ve kararnameler çıkartmak, bakanlıklar ve yerel yönetimler tarafından alınan kararları iptal etmek gibi hususlar bulunmaktadır. Kazakistan Cumhurbaşkanı ayrıca, parlamentoyu feshedebilmekte ve bir yıllık süreyle yasama görevini üstlenebilmektedir. 1995 yılında düzenlenen Kazakistan Anayasasına göre devlet başkanının Kazakça'ya vakıf olması şartı konulmuş ve bu şekilde devlet başkanının resmi dil Kazakçayı iyi bilmesi şartı getirilmiştir. 1993 Anayasası'nda Kazakistan'da yan-başkanlık sistemi mevcut iken, 1995 yılında kabul edilen Anayasa ile tam-başkanlık sistemi kabul edilmiştir. Bu şekilde, cumhurbaşkanının yetkileri genişletilmiş; faaliyetlerini kısıtlayan Anayasa Mahkemesi kaldırılmış ve cumhurbaşkanlığı süresi de, 5 yıldan 7 yıla çıkarılmıştır (Kara & Yeşilot, 2010, ss.75-76).

Yasama organı parlamento ve senatodur. 47 üyeli senatonun 32 üyesi altı yıllığına seçilmektedir. Geri kalan 15 üye ise Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Parlamento ise 107 üyeden oluşmakta, 98'i seçilmektedir. Geri kalan 9 koltuk ise ülkedeki etnik azınlıkları temsil eden Kazakistan Halkları Asamblesine ayrılmıştır. Ülke, içinde Almatı'nın da yer aldığı bazı seçilmiş şehirler için ayrı yönetim yapılarına sahip 14 idari bölgeye (eyalet) bölünmüştür. Yerel hükümet bütçesi yerel meclis tarafından onaylanmaktadır. Bölgesel temsilcilerin görev süresi beş yıldır. Bölgesel yönetimin (Akimat-Valilik) idarecisi olan valiler, Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Bölgesel hükümetlere sınırlı özerklik tanınmıştır. Ancak, Almatı'nın istisnai olarak kapsamlı otoritesi bulunmaktadır. Ülkedeki eyaletler: Akmola, Aktöbe, Almatı, Atırav, Batı Kazakistan, Doğu Kazakistan, Güney Kazakistan, Jambul, Karagandı, Kızılorda, Kostanay, Kuzey Kazakistan'dır (Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017b).

Parlamente bir cumhuriyet olan Kazakistan Cumhuriyeti, 16 Aralık 1991 tarihinde Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanmasından bu yana Nursultan Nazarbayev başkanlığında yönetilmektedir. Nazarbayev, 1991 yılında göreve gelmesinin ardından 1999 yılı Ocak ayında yedi yıllığına yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Nazarbayev, 2005 yılı Aralık ayında gerçekleştirilen en son Cumhurbaşkanlığı seçiminde yeniden Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017b).

Şekil 2. Kazakistan'ın idari yapısı

Kaynak: Sakınc, 2005, s.139

2.2.3. Kırgızistan

Bu bölümde Kırgızistan Cumhuriyeti'nin tarihi, coğrafi konumu, iklim yapısı, bitki örtüsü, jeolojik yapısı, sosyal ve idari yapısı ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Nüfus, eğitim ve sağlık yapısı ile ilgili göstergeler dikkate alınacaktır.

Tanrı ve Altay dağları Türklerin ilk anayurdu olarak bilinmekte, Kırgızlar ise bu göçebe olarak bu topraklarda yaşayan Türk boylarından biridir (İncekara, 1993, s.9).

1917 Devriminden sonra Kırgızlar, egemenliği altında bulundukları Sovyet yönetimine karşı savaşılmaya başlamışlardır. 1921 yılında parçası olduğu Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden ayrılarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde özerk yönetimi olan bir devlet haline getirilmiştir (Duran, 2003, s.8).

Kırgızistan'ın adı Kara-Kırgız Muhtar Oblastı olarak 1926 yılında, Kara-Kırgız ismi de Kırgız olarak 1925 yılında değişikliğe uğramış olup; Kırgız adı, Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adıyla 1 Şubat 1926 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği bünyesine dahil edilmiştir (TİKA, 1995, s.5).

Kırgızistan, 12 Ekim 1990 tarihinde SSCB'nin dağılmasından önce egemenliğini ilan etmiş; 31 Ağustos 1991 tarihinde ise bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsız

Devletler Topluluğu'na (BDT) ise 8 Aralık 1991 tarihinde katılmıştır (Duran, 2003, s.8).

Türkiye ile yaklaşık aynı paraleller arasında yer alan Kırgızistan, 71°-80° doğu meridyenleri ile 39°-43° kuzey paralelleri arasında bulunmakta olup, en küçük yüzölçümüne sahip Orta Asya Türk Devleti'dir. Toplam yüzölçümü 198.500 km²'dir. Ülke toprakları kuzey ve kuzeybatıda Kazakistan, güneyde Tacikistan, batı ve güneybatıda Özbekistan, doğuda ise Çin ile çevrilidir. Kırgızistan, batıdan doğuya 925 km ve kuzeyden güneye 453 km uzunluğundadır. Ülkenin doğusu ile batısı arasında 36 dakikalık yerel saat farkı vardır. Ülke toprakları doğu-batı doğrultusunda geniş yer kaplamadığı için tek ortak saat kullanılmaktadır. Kırgızistan sınırlarının toplam uzunluğu 3878 km olup; 1099 km'si Özbekistan ile, 1051 km'si Kazakistan ile, 870 km'si Tacikistan ile ve 858 km'si Çin ile (Arslan, 2015, s.4).

Kırgızistan'ın iklimi coğrafi konumu ile bağlantılıdır. Okyanus ve denizlerden uzak yerde oluşu, güneyinden yüksek dağlarla kuşatılması, büyük kısmının deniz seviyesinden yüksekte bulunuşu ikliminin şiddetli kontinental olmasında etkili olmuştur. Ülkede genellikle karasal iklim şartları hakimdir. Kış mevsimi yükselti sebebi ile oldukça sert geçer. Yüksek dağlarda tundra, yüksek yaylalarda kutup altı iklimi görülür. Issık Göl kıyılarında, Narın vadisinin doğusunda daha ılıman bir iklim hüküm sürer. Bu bölgede karasal iklim şartları Issık Gölünün ılımanlaştırıcı etkisi dolayısıyla ülkenin diğer yerlerine göre daha yumuşaktır. Ülkenin günümüze kadar genel olarak sıcaklık ortalaması en yüksek yıllık 21,7 °C ve en düşük sıcaklık ortalaması ise -4,6 °C'dir (Alparslan, 2006, ss.10-11).

Kuzey Kırgızistan'a gelen soğuk hava kütleleri, Çuy Vadisi'ni etkiledikten sonra Issık Göl Vadisi'ne geçer ve Issık Gölü'nün batı bölümünde sert rüzgarlar oluşturur. Hızı 20-40 m/sn civarında olan bu rüzgarlara yerel dilde "Ulan" adı verilir. Issık Gölü'nün doğu tarafında ise San-Taş Geçidi'nden vadiye sokulan ve "Santaş" adı verilen soğuk yerel rüzgar eser (Arslan, 2015, s.15).

Bozkır, ormanlar, makilikler, çayırlar, stepler ve su bitkileri genel bitki örtüsünü meydana getirmektedir. Akağaç, çam, huş, kavak, fıstık ve ceviz ise başlıca bitki örtüsü türleridir. Tanrı Dağları'nın güneybatı kısmında ceviz ormanı görülmektedir (Ünal, 2010, s.7).

Kırgızistan son derece dağlık bir ülkedir. Ülke topraklarının neredeyse % 90'ı dağlar ile kaplıdır (Arslan, 2015, s. 6). Ülkenin en yüksek zirvesini Ceniş doruğu oluşturur ve bu zirvenin deniz seviyesinden yükseltisi 7439 m'dir. Merkezi Tanrı

dağlarında olan bu yüksek zirve, Çin-Kırgızistan arasındaki Kakşaal Dağı'nın doğu uzantısı olan Bozkır'ın sırtındadır. Kazakistan, Çin, Kırgızistan sınırlarının karşılaşma alanında Kantoo (Han Tenri) doruğu (6995 m) yükselir. Ülkede en alçak yer (401 m) Batken bölgesindeki Leylek ilçesi ile Tacikistan arasında yerleşmiş olan Kulundu köyüdür. Ülkenin en iri buzul kütlesi Güney Enilçek'in buzuludur. Pamir-Alay dağ sisteminin kuzey bölümü ve Tanrı dağ sisteminin batı bölümü arasında Fergana vadisi yer alır. Tanrı dağları, batıdan doğuya doğru yaklaşık 2450 km'ye varan bir dağ sırası olup, bu sıra Orta Asya'daki en büyük dağ sistemidir (Alparslan, 2006, s.6).

Ülkede 1582 nehir bulunmaktadır. Bu nehirlerden 3 tanesi 200 km den daha fazla uzunluğa sahip iken, 27 tanesi 100 ile 200 km arasında uzunluğa sahip, 10 tanesi ise 100 km uzunluğu sahiptir (Tekin, 2010, s.6). Narın nehri 555 km uzunluğu ile, Çuy nehri 221 km uzunluğu ile, Çatkal nehri ise 205km uzunluğu ile ülkenin en önemli nehirleri arasındadır (Ünal, 2010, s.7). Bu dağlık ülkede akan nehirlerin belli başlıcaları: Tar nehri, Kurşab, Kızılsu, Aksu nehri, Aksay-Koşkul, Macun nehri, Talas nehirleridir (Saray, 1996, s.189). Ülkede yer alan akarsuların pek çoğu üzerinde hidroelektrik santralleri kurulmuştur. Bu santrallerden yılda yaklaşık 165 kw elektrik üretilir. Ketmen-Töbö vadisindeki Uzun-Akmat, Çıçkan ve Narın akarsuyunun birleştiği yerde kurulan Toktogul barajı ülkenin en önemli hidroelektrik santrallerinden biridir. Hidroelektrik santrallerinden üretilen enerjinin bir kısmı komşu ülkelere satılmaktadır (Alparslan, 2006, s.9).

Kırgızistan adeta göller ülkesidir. Kırgızistan'da 3000 kadar göl vardır. Ülkede yer alan göllerin büyük çoğunluğu 3000-4000 m yükseklerde yer alır (Alparslan, 2006, s.9). En önemli gölleri arasında Issık, Çatur ve Song Gölü sayılabilir. Ülkenin kuzeydoğusunda yer alan Issık Gölünün suyu ılık olup dünya üzerindeki 2. büyük krater göldür (Arslan, 2015, s.18). Göl'ün suyu biraz tuzludur. Issık gölünün sıcaklığı, yazın yaklaşık 24 °C ve kışın 4 °C civarında olmaktadır. Issık gölünün suyu kışın donmamaktadır. Yaz mevsiminde suyun sıcaklığı 29 °C'ye kadar çıkabilmektedir (Alparslan, 2006, s.9).

Ülkenin ilk nüfus sayımı 24 Mart 1999 ile 1 Nisan 1999 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. 4.822.9 bin olan nüfusun 2.380.4 binini erkekler oluştururken kadınlar ise 2.442.5 binini oluşturmaktadır. Kentlerde yaşayanlar 1.678.6 bin iken, kırsal kesimde yaşayanları sayısı ise 3.144.3 bindir. 1999 yılında yapılan nüfus sayımı bir önceki yapılan sayıma göre ülke nüfusunda %13,3'lük bir artış meydana geldiğini ortaya koymuştur (Tekin, 2010, s.8).

Tablo 12 incelendiğinde 2009 yılında Kırgızistan nüfusu 5.632.793, 2016 yılında ise 6.019.480'dir.

Tablo 12

Kırgızistan'ın Nüfusu

Yıllar	Nüfus
2009	5.362.793
2010	5.418.299
2011	5.477.620
2012	5.551.888
2013	5.663.133
2014	5.776.570
2015	5.895.062
2016	6.019.480

Kaynak: Kırgızistan Devlet İstatistik Sitesi, 2016.

Tablo 13 incelendiğinde, 2009 yılında nüfusun 2.638.546'sı erkeklerden, 2.709.708'i ise kadınlardan oluşmaktadır. 2016 yılında nüfusun 2.980.894'ünü erkekler, 3.038.586'sını ise kadınlar oluşturmaktadır.

Tablo 13

Kırgızistan'ın Cinsiyete Göre Nüfusu

Yıllar	Erkekler	Kadınlar
2009	2.638.546	2.709.708
2010	2.674.773	2.743.526
2011	2.703.688	2.773.932
2012	2.741.740	2.810.148
2013	2.798.798	2.864.335
2014	2.856.545	2.920.025
2015	2.916.971	2.978.091
2016	2.980.894	3.038.586

Kaynak: Kırgızistan Devlet İstatistik Sitesi, 2016.

Ülkede yapılan ilk nüfus sayımında Kırgızlar ülke genelinin % 64,9'unu meydana getirmektedir. Ülke içindeki Özbeklerin oranı %13,8 iken, Rusların oranı ise %12,5'tir (Ünal, 2008, s.8).

Tablo 14 incelendiğinde 2009 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı neticesinde ülkenin nüfusu 5.362.793'tür. Bu nüfusun %71,0'ini (3.804.788) Kırgızlar, %14,3'ünü (768.405) Özbekler, %7,8'ini (419.583) ise Ruslar oluşturmaktadır. 2015 yılında toplam nüfus 5.895.062 olarak tespit edilmiş, bu nüfusun %72,8'ini (4.292.062) Kırgızlar, %14,5'ini (856.987) Özbekler, %6,2'sini (364.571) Ruslar oluşturmaktadır. Kırgızların nüfusu sürekli bir artış gösterirken; Özbek nüfusu aynı düzeyde seyir etmekte, Rus nüfusunda ise sürekli bir azalma görülmektedir (Tablo 14).

Tablo 14

2009-2015 Yılları Arası Kırgızistan'ın Etnik Yapısı

Etnik Gruplar	2009*		2010		2011		2012	
TOPLAM NÜFUS	5.362.793	%	5.418.299	%	5.477.620	%	5.551.888	%
Kırgız	3.804.788	71,0	3.860.549	71,3	3.928.796	71,7	4.006.009	72,2
Rus	419.583	7,8	407.981	7,5	394.680	7,2	381.562	6,9
Özbekler	768.405	14,3	780.583	14,4	785.977	14,4	796.291	14,3
Ukraynalılar	21.924	0,4	20.176	0,4	18.433	0,3	16.657	0,3
Almanlar	9.487	0,2	9.240	0,2	9.035	0,2	8.766	0,2
Tatarlar	31.491	0,6	30.725	0,6	29.639	0,6	28.656	0,5
Kazaklar	33.198	0,6	33.047	0,6	32.900	0,6	32.981	0,6
Ermeniler	890	0,0	856	0,0	834	0,0	807	0,0
Tacikler	46.105	0,9	46.686	0,9	47.325	0,9	48.033	0,9
Azeriler	17.267	0,3	17.498	0,3	17.823	0,3	18.046	0,3
Çeçenler	1.875	0,1	1.833	0,0	1.784	0,0	1.740	0,0
Beyaz Ruslar	1.394	0,0	1.290	0,0	1.186	0,0	1.109	0,0
Gürcüler	598	0,0	589	0,0	583	0,0	571	0,0
Litvanyalılar	139	0,0	141	0,0	137	0,0	138	0,0
Moldovans	505	0,0	475	0,0	453	0,0	430	0,0
Letts	82	0,0	62	0,0	60	0,0	62	0,0
Türkmenler	2.005	0,1	2.014	0,1	2.028	0,1	2.037	0,1
Estonyalılar	105	0,0	98	0,0	101	0,0	104	0,0
Yahudiler	604	0,0	559	0,0	539	0,0	508	0,0
Uygurlar	48.543	0,9	49.179	0,9	49.721	0,9	50.346	0,9
Dungan	58.409	1,1	58.914	1,1	59.994	1,1	61.372	1,1
Koreliler	17.299	0,3	17.182	0,3	16.938	0,3	16.711	0,3
Türkler	39.133	0,7	39.153	0,7	39.534	0,7	39.913	0,7
Diğer milletlerden	38.964	0,7	39.469	0,7	39.120	0,7	39.039	0,7

Tablo 14 (Devamı)

Etnik Gruplar	2013		2014		2015	
TOPLAM NÜFUS	5.663.133	%	5.776.570	%	5.895.062	%
Kırgız	4.099.433	72,4	4.193.850	72,6	4.292.062	72,8
Rus	375.438	6,6	369.939	6,4	364.571	6,2
Özbekler	816.219	14,4	836.065	14,5	856.987	14,5
Ukraynalılar	15.527	0,3	14.485	0,3	13.501	0,2
Almanlar	8.645	0,2	8.563	0,1	8.453	0,1
Tatarlar	28.334	0,5	28.059	0,5	27.688	0,5
Kazaklar	33.368	0,6	33.701	0,6	34.122	0,6
Ermeniler	810	0,0	799	0,0	797	0,0
Tacikler	49.046	0,9	50.174	0,9	51.411	0,9
Azeriler	18.516	0,3	18.946	0,3	19.309	0,4
Çeçenler	1.737	0,0	1.719	0,0	1.701	0,0
Beyaz Ruslar	1.070	0,0	1.029	0,0	978	0,0
Gürcüler	578	0,0	585	0,0	582	0,0
Litvanyalılar	142	0,0	151	0,0	152	0,0
Moldovans	414	0,0	407	0,0	393	0,0
Letts	72	0,0	88	0,0	86	0,0
Türkmenler	2.051	0,1	2.083	0,1	2.116	0,1
Estonyalılar	104	0,0	110	0,0	107	0,0
Yahudiler	501	0,0	491	0,0	486	0,0
Uygurlar	51.389	0,9	52.456	0,9	53.525	0,9
Dungan	62.966	1,1	64.565	1,1	66.140	1,1
Koreliler	16.753	0,3	16.807	0,3	16.828	0,3
Türkler	40.443	0,7	40.953	0,7	41.556	0,7
Diğer milletlerden	39.577	0,7	40.545	0,7	41.511	0,7

Kaynak: Kırgızistan Devlet İstatistik Sitesi, 2016.

Ülkede eğitim ücretsizdir. Kırgızistan'da yaşayan tüm vatandaşların Kırgızistan Eğitim Kanunu'na göre ücretsiz bir şekilde eğitim görme hakkı vardır. Kırgızca eğitim kullanılan esas dildir. Ülke genelindeki okullarda sadece Kırgızca değil, Rusça ve başka yabancı dillerde de eğitim verilmektedir. Zorunlu eğitim 11 yıldır. Kırgızistan Eğitim Kanununa göre eğitim sistemi beş ana başlık altında toplanır (Savaş, 2009, ss.278-279):

- 1) Başlangıç Eğitimi: Okul öncesi eğitimi kapsamaktadır.
- 2) Orta Eğitim: Orta Eğitim (1-3. sınıf), (3- 9. sınıf) ve (9-11. sınıf) olmak üzere üç basamaktan oluşmaktadır.
- 3) Mesleki Eğitim

4) Okul Dışı Eğitim

5) Uzman Hazırlama ve Bilim Yükseltme Kursları

Tablo 15

Kırgızistan'ın Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Okul Öncesi Kurumları	448	465	474	503	594	691	741	819	927	1062	1186
Öğretmen Sayısı	-	-	-	-	-	3165	3647	4053	4492	5116	5693
Öğrenci Sayısı	-	-	-	-	75955	85236	98706	115812	132481	152216	161380
Genel Eğitim Okulları	2137	2149	2168	2188	2191	2197	2204	2201	2207	2205	2218
İlköğretim (1-4 Sınıflar)	167	173	172	138	126	126	125	118	115	115	115
Genç (5-9 sınıflar)	178	183	190	184	189	194	202	222	202	203	200
Yüksek (10-11 Sınıflarda)	1772	1773	1786	1846	1856	1857	1857	1841	1871	1868	1884
Öğretmen Sayısı	-	-	-	-	-	69062	75502	75656	74407	72928	75529
Öğrenci Sayısı	-	-	-	-	75955	85236	98706	115812	132481	152216	161380
Öğrenme Güçlüğü Olan Çocuklar İçin	20	20	20	20	20	20	20	20	19	19	19
Öğretmen Sayısı	-	-	-	-	-	613	660	606	472	-	-
Öğrenci Sayısı	-	-	-	-	2978	2924	3075	3018	2843	2975	3085
Meslek Okulları	112	111	111	110	109	109	109	110	110	101	101
Öğretmen Sayısı	-	-	-	-	-	3608	3983	3920	3405	3505	3548
Öğrenci Sayısı	-	-	-	-	31010	31225	31032	31041	29393	28515	28845
İkincil Özel Eğitim Kurumları	78	80	82	90	111	122	126	132	131	129	130
Öğretmen Sayısı	-	-	-	-	-	5011	5590	6343	7230	7547	6725
Öğrenci Sayısı	-	-	-	-	59555	64287	72323	83340	91623	92550	89605
Yüksek Lisans Kurumu	51	47	49	50	54	56	54	54	55	53	52
Öğretmen Sayısı	-	-	-	-	-	12057	12830	12633	14059	13155	14233
Öğrenci Sayısı	-	-	-	-	233605	230379	239208	231562	223241	214410	199505

Kaynak: Kırgızistan Devlet İstatistik Sitesi, 2016.

Tablo 15 incelendiğinde 2005 yılında 448 okul öncesi kurum bulunurken, 2015 yılında 1186 okul öncesi kurum bulunmakta, bu kurumlarda 5693 öğretmen görev yapmakta, 161380 öğrenci ise eğitim görmektedir. 2015 yılında 2218 adet genel eğitim okulları bulunmakta, bu okullarda 75529 öğretmen görev yapmakta, 161380 adet öğrenci ise eğitim görmektedir. Öğrenme güçlüğü olan çocuklar için 19 kurum hizmet verirken; 2012 yılındaki öğretmen sayısı 472 olup, bu kurumlarda 3085 öğrenci eğitim

görmektedir. 2015 yılında 101 meslek okulunda 3548 öğretmen eğitim verirken; 28845 öğrenci ise eğitim görmektedir. 2015 yılında 52 adet üniversite bulunmaktadır. 14233 adet eğitim görevlisi bu kurumda eğitim vermekte, 199505 öğrenci de eğitim görmektedir.

Ülkede 2000 yılı ve sonrasında halkın daha sağlıklı yaşaması ve sağlıklarının daha iyi korunması amacıyla “Sağlıklı Toplum” programı uygulanmaya başlanmıştır (Ünal, 2010, s.100).

2006 yılında 169 olan hastane sayısı, 2014 yılında 182 olmuştur. 2014 yılında ülke genelinde 172 klinik bulunmaktadır. Toplam yatak sayısı 27.561’dir. Ülke genelinde 13.539 doktor, 33.830 hemşire görev yapmaktadır (Tablo 16).

Tablo 16

Kırgızistan’ın Sağlık Göstergeleri

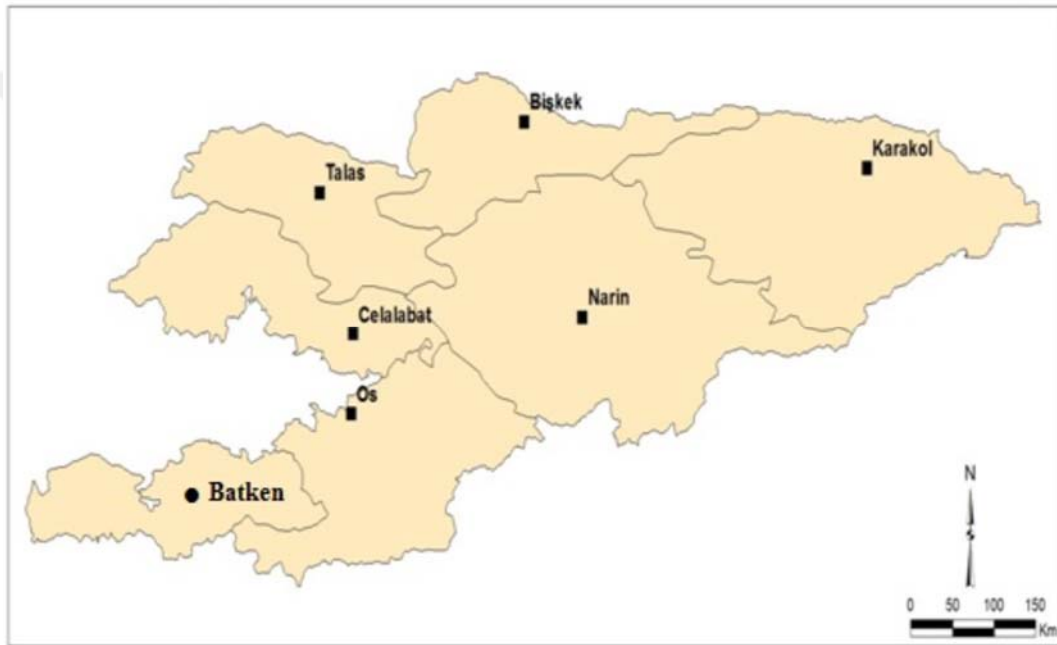
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Hastaneler	169	174	195	182	184	177	177	179	182
Klinikler	205	196	175	176	163	156	153	163	172
Hastane yatak sayısı	27.812	28.081	28.208	27.791	27.745	27.634	27.730	27.578	27.561
Doktor sayısı	13.155	12.909	13.062	13.135	13.349	13.313,0	13.392	13.559	13.539
Hemşire sayısı	29.689	29.234	29.025	29.311	29.703	31.396,0	32.348	33.263	33.830

Kaynak: Kırgızistan Devlet İstatistik Sitesi, 2016.

Henüz 15 yaşında olan Kırgız Cumhuriyeti temsili demokrasi prensipleri ile yönetilmektedir. Yönetim sistemi yarı başkanlık sistemidir. Cumhurbaşkanı devletin başındadır, başbakan ise hükümeti yönetmektedir. Kırgızistan’da cumhurbaşkanı 5 yılda bir halk tarafından seçilir. Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Hükümet içinde oluşan kabine üyesi atamaları da Cumhurbaşkanı’nın atama yetkisine sahiptir ve bu atamalar meclisin onayına sunulur. Cumhurbaşkanı’nın yetkileri 16 Şubat 1996’da anayasada yapılan yeni düzenlemelerle genişletilmiştir. Meclis (Jogorku Keneş), 75 sandalyeden ibarettir. Meclis üyeleri parti listesine göre olmakla beraber, genellikle bölgesel statüsü olan kişiler vekil olarak seçilirler. 60 civarında parti olmasına karşın partilerin aktif olarak siyasette faaliyetleri bulunmamaktadır. Son dönemlerde çok partili sistemin geliştirilmesi çabası içine girilmiştir (Akmoldoev, 2006, s.34).

5 yılda bir Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerine 35 yaşından büyük, 65 yaşından küçük, Kırgızca bilen, 15 yıl süre ile ülkede ikamet etmiş olan ve en az 50 bin seçmenin imzasını toplayabilen her Kırgız Cumhuriyeti vatandaşı katılabilir. İki turlu yapılan seçimlerde, 1’inci turda katılan

seçmenlerin %50'den fazlasının oyunu alan seçilmiş olur. Çoğunluğun sağlanamaması halinde 2'nci tura en çok oy alan iki aday katılır. Bu turda %50'nin üstünde oy toplayan aday seçilmiş olur. Devlet iktidarını temsil eden Cumhurbaşkanı, anayasadan kaynaklanan geniş yetkilerle donatılmış olup, devletin egemenliği ve dokunulmazlığına yönelik tedbirleri alır; savunma, devlet organlarının işleyişini ve koordinasyonunu sağlar; devletin iç ve dış siyasetini belirler; hükümet yapısını ve hükümet üyelerini tespit eder, Ayrıca, parlamento teklifi ile Başbakan'ı onaylar, Başbakan veya hükümetin istifası ile ilgili kararları alıp, idari kuruluşların yöneticilerini atar (Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017c).

Şekil 3. Kırgızistan'ın Mülki İdari Haritası

Kaynak: Arslan, 2015, s.23.

Kırgızistan'ın eyalet şeklindeki idari bölgeleri ve bağlı rayonları (ilçeleri) şöyledir (Alparslan, 2006, s.24):

Batken Bölgesi; Batken Rayonu, Kadamcay Rayonu, Leylek Rayonu.

Celal-Abad Bölgesi; Aksı Rayonu, Alabuka Rayonu, Bazarkorgon Rayonu. Nooken Rayonu, Suzak Rayonu, Toguztoro Rayonu, Toktogul Rayonu, Çatkal Rayonu

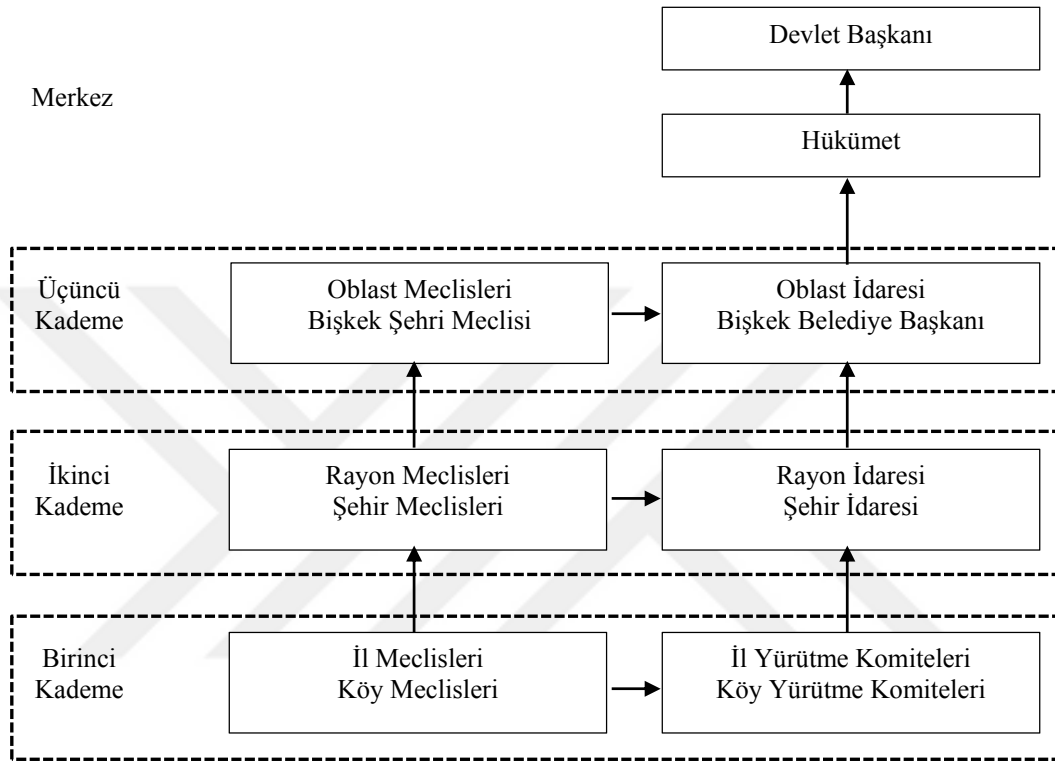
Narin Bölgesi; Aktalaa Rayonu, Atbaşı Rayonu, Cumgal Rayonu, Koçkor Rayonu, Narın Rayonu.

Oş Bölgesi; Alay Rayonu, Aravan Rayonu, Karakulca Rayonu, Karasuu Rayonu, Nookat Rayonu, Özgön Rayonu, Çon Alay Rayonu.

Talas Bölgesi: Bakayata Rayonu, Karabuura Rayonu, Manas Rayonu, Talas Rayonu.

Çüy Bölgesi; Alamüdün Rayonu, Cayıl Rayonu, Kant Rayonu, Kemin Rayonu, Moskva Rayonu, Panfilov Rayonu, Sokuluk Rayonu, Çüy Rayonu, Isık-Ata Rayonu.

Isıkköl Bölgesi; Aksuu Rayonu, Cetögüz Rayonu, Ton Rayonu.

Şekil 4. Kırgızistan'ın idari yapısı

Kaynak: Sakınc, 2005, s.147.

Bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren diğer Orta Asya devletleri gibi Başkanlık sistemi ile yönetilmiş olan Kırgızistan'da, Nisan 2010'da başlayan halk hareketiyle Cumhurbaşkanı Bakiyev görevden uzaklaştırılmış ve muhalefet lideri Roza Otunbayeva öncülüğünde yeni bir anayasa hazırlanmasını ve parlamenter sisteme geçilmesini öngören bir siyasi geçiş süreci başlatılmıştır. Nitekim, 7 Haziran 2010 tarihinde kabul edilen yeni anayasa ile parlamenter sisteme geçilmiştir. Siyasi geçiş süreci çerçevesinde 30 Ekim 2011 tarihinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini % 62,52 oy oranı ile ilk turda Başbakan Almazbek Atambayev kazanmış, böylece Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı makamının demokratik seçimle el değiştirdiği ilk ve tek Orta Asya Cumhuriyeti olmuştur. Ülkede 4 Ekim 2015 tarihinde %56,4 katılımı ile gerçekleştirilen genel seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı Atambayev, genel seçimlerden birinci olarak

çıkan Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi'nin (SDPK) lideri Çınbay Tursunbekov'a 29 Ekim 2015 tarihinde hükümeti kurma görevini vermiştir. 11 Nisan 2016 tarihinde Başbakan Satıyev'in istifa etmesinin ardından, 13 Nisan 2016 tarihinde Sooronbay Ceenbekov Başbakanlığında yeni hükümet kurulmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2017).

2.2.4. Özbekistan

Bu bölümde Özbekistan Cumhuriyeti'nin tarihi, coğrafi konumu, iklim yapısı, bitki örtüsü, jeolojik yapısı, sosyal ve idari yapısı ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Nüfus, eğitim ve sağlık yapısı ile ilgili göstergeler dikkate alınacaktır.

Özbek adı, Altın Orda devletinin başına 1313 yılında geçen Öz Bek Han'da görülmektedir. Özbek kelimesinin Öz Bek Han'dan geldiği ileri sürülmektedir (Gömeç, 1993, s.9; Kayıkçı, 1997, s.4).

Türkistan Komisyonu, 1919 yılı sonunda Lenin tarafından atanmış; atanan bu komisyon Taşkent'te yönetimi devir almıştır. Harezmi ve Buhara Sovyet Halk Cumhuriyetleri'nin bağımsız olarak kağıt üzerinde kurulması ve Kızıl Ordu'nun 1920 yılında Buhara Kanlığı ile Hive Hanlığı'na son vermesi, ortaya çıkan Basmacı Ayaklanması'nın daha fazla yapılmasına neden olmuş; 1922 yılında Türkistan Komisyonu'nun hayata soktuğu reformlar sonucunda ayaklanma sona ermiştir. Özbek Cumhuriyeti 1924 yılında Tacikistan'ın bugünkü sınırlarını da içine alacak şekilde ilan edilmiştir. 1929 yılında Tacikistan, Özbek Cumhuriyeti'ne bağlı bir ülke olmaktan çıkıp, SSCB'yi oluşturan bir özerk devlet olmuştur. SSCB'nin sona ermesinden sonra 31 Ağustos 1991 tarihinde Özbekistan bağımsızlığını ilan etmiş, 21 Aralık 1991'de ise BDT'ye üye olmuştur (Dinç, 2013, s.48; Ülkü, 2002, s.79).

Özbekistan'ın başkenti Taşkent'tir. 447.000 km²'lik yüzölçümüne sahip olan Özbekistan'ın en önemli şehirleri; Semerkant, Buhara, Hive Hokand, Andican, Namangan, Karşı, Çizzak, Nevai, Urgenç ve Nukus'tur (TİKA, 1995, s.7).

Orta Asya'nın merkezinde güneybatı'da Ceyhun'la Kuzeydoğu'daki Seyhun ırmakları arasında uzanan Cumhuriyet toprakları; kuzey ve kuzeybatıda Kazakistan, doğu ve güneydoğu'da Kırgızistan ve Tacikistan, güneybatı'da Türkmenistan, güneyde Afganistan'ın küçük bir bölümü ile çevrilidir (Mumcu, 1992, s.3).

Özbekistan dört coğrafi bölgeden meydana gelir: Zengin topraklara sahip Fergana havzasının biraz daha dağlık olan güney kısmı, Çırçık ve Angran vadileri arasında kalan

Sır-Derya nehrinin suları ile sulanan Taşkent ovaları, Pamir dağlarının batısına kalan Zereşan, Semerkand ve Buhara ovaları, Karşı ve Tirmiz nehirlerinin aktığı kendi adlarındaki ovalar ile Amu-Derya vadisinin kuzeyindeki yarı çöl halindeki alanlardan meydana gelmektedir (Saray, 1996, s.261).

Özbekistan'da yazları sıcak ve kurak, kışları ise soğuk geçen karasal iklim hakimdir. Temmuz ve ağustos aylarında gündüzleri 40 C° ile 50 C° , akşamları 20 C° ile 10 C° arasında sıcaklıklar hakimdir. En soğuk ay olan ocak ayında sıcaklığın gündüzleri + 10 C° ile – 10 C° arasında değiştiği görülür. Yıllık ortalama yağış miktarı 200-350 mm civarındadır. Kızılkum çölünde 100 mm'nin altına düşen yağış miktarı doğuya doğru artar. Tien-Şan (Tanı) dağlarının eteklerinde 800 mm'ye kadar çıkan yağışın % 76'sı kış ve ilkbahar aylarında düşer (Ardel, 1976, s.13; Küçük, 2006, s.1).

Özbekistan'da doğal bitki örtüsü, iklime ve toprak özelliklerine göre büyük değişiklikler gösterir. İklimin sertliği ülkeye steplerle kaplı bir yarı çöl görünümü verir. Batıdaki düzlükler, havzalar ve dağ eteklerinde yoğunluğu yüksekliğe göre değişen otsu bitkiler, dağ tepelerinde ise odunsu ve çalimsı bitkiler ya da ormanlar görülmektedir (Şener, 2002, s.7).

Ülkenin güneydoğusunda yer alan dağlar, Altay ve Tanrı Dağları'nın batı uzantılarıdır. Doğu kesiminde yer alan Fergana Havzasını çevreleyen dağların yükseltisi 3500- 4500 m arasında değişir. Karjan (4229 m), Pokem (4299 m), Çatkal (4045 m), Kuramin (3000 m) ve Ugan dağ sıraları, Tanrı Dağları'nın batı uzantılarıdır. Ülkedeki Gissar (Gossar) sıradağları üzerinde yer alan Baysun Dağı'nın yükseltisi ise 4424 m dir (Açıkgöz, 1990, s.24). Özbekistan'daki dağların en yüksek zirvesi ise deniz yüksekliği seviyesinden 4643 m'dir (Ahmedov, 1993, s.62).

Ülkenin en önemli nehirleri, Amuderya ve Sirderya'dır. Ancak bu nehirlerin tamamı Özbekistan toprakları içinde yer almamaktadır. Bu nehirlerle dökülen önemli kanallardan, Çirçik ve Şarabad Nehirleri ülke sınırları içinde bulunmaktadır. Bu nehirlerden başka Özbekistan'da irili ufaklı 600 kadar da akarsu bulunmaktadır (Şamsiyev, 1994, s.21).

Ülkenin kuzeybatısında, Kazakistan sınırıyla ortаланan; kapalı su yüzeyi (göl) olarak, büyüklük bakımından dünya dördüncüsü bulunan Aral Gölü bulunmaktadır. Besleyen ırmak sularının çevre ülke ve bölgelerde geniş ölçüde tarımda kullanılması, gelen suların kimyasal kirliliği ve hatalı drenaj nedeniyle derinliği giderek azaltmış ve su kalitesini bozmuştur. Aral Gölü etrafındaki çekilme 30.000 km'ye ulaşmıştır. Bugün

Aral Gölü, hacminin %75'ini yüz ölçümünün de %50'sini kaybetmiştir (Çelik, 2002, ss.41-42).

Tablo 17 incelendiğinde; 2007 yılında 26.663,8 olan nüfusun 9584,6'sının kentlerde, 17079,2'sinin ise kırsal kesimde yaşadığı görülür. 2016 yılında toplam nüfus 31575,3'tür. Bu nüfusun 15666,9'u kentlerde, 15611,4'ü ise kırsal kesimde yaşamaktadır. 2007 yılına göre kent nüfusunda sürekli bir artış, kırsal kesim nüfusunda ise sürekli bir azalış görülmektedir (Tablo 17).

Tablo 17

Özbekistan'ın Nüfusu

Yıllar	Nüfus	Kentsel nüfus	Kırsal nüfus
2007	26663,8	9584,6	17079,2
2008	27072,2	9698,2	17374
2009	27533,4	14236	13297,4
2010	28001,4	14425,9	13575,5
2011	29123,4	14897,4	14226
2012	29555,4	8143,2	14412,2
2013	29993,5	15370,1	14623,4
2014	30492,8	15555,2	14937,6
2015	31022,5	15748	15274,5
2016	31575,3	15666,9	15611,4

Kaynak: Özbekistan'ın Cinsiyet İstatistikleri, 2016.

2007 yılında 26663,8 olan nüfusun 13338,2'sini kadınlar, 13325,6'sını ise erkekler oluşturmaktadır. 2016 yılı 31575,3 olan nüfusun 15736,4'ünü kadınlar, 15838,9'unu ise erkekler oluşturmaktadır. Nüfusa göre kadın ve erkek nüfusu orantılı olarak artış göstermektedir (Tablo 18).

1979 yılında Özbekistan'ın nüfusu 15.389.307 olarak tespit edilmiş; bu nüfusun %68,7'sini (10.569.007) Özbekler, %10,8'ini (1.665.658) Ruslar, %4,0'ını (620.136) Kazaklar, %3,9'unu (594.624) Tacikler, %3,5'i (531.205) Tatarlardan oluşmaktadır. 1989 yılında ise Özbekistan nüfusu 14.123.626 olarak tespit edilmiş; bu nüfusun %71,3'ünü (14.123.626) Özbekler, %8,3'ünü (1.652.179) oluşturmuştur (Tablo 19).

2005 nüfus sayımına göre, Özbekistan Cumhuriyeti'nin nüfusu 26.021.300 olarak tespit edilmiş; Özbekler bu nüfusun %80'ini, Tacikler ise %5'ini, Ruslar %3,8'ini, Kazaklar %3,6'sını, Karakalpaklar %2,2'sini, Kırgız ve Tatarlar %0,9'unu, Koreli ve

Türkmenler %0,6'sını, diğer milletler ise %2,4'ünü oluşturmaktadır (Jumaev, 2010, s.7).

Tablo 18

Özbekistan'ın Cinsiyet Dağılımı

Yıllar	Toplam nüfus	Kadınlar	Erkekler
2007	26663,8	13338,2	13325,6
2008	27072,2	13536,9	13535,3
2009	27533,4	13760,8	13772,6
2010	28001,4	13986,4	14015,0
2011	29123,4	14555,0	14568,4
2012	29555,4	14762,9	14792,5
2013	29993,5	14974,8	15018,7
2014	30492,8	15215,3	15277,5
2015	31022,5	15470,3	15552,2
2016	31575,3	15736,4	15838,9

Kaynak: Özbekistan'ın Cinsiyet İstatistikleri, 2016.

Ekim 2012 verilerine göre Özbekistan'ın nüfusu 29.864.600 olarak tespit edilmiş olup; nüfusun %80'ini Özbekler, %5,5'ini Ruslar, %5'ini Tacikler, %3'ünü Kazaklar, %2,5'ini Karakalpaklar, %1,5'ini Tatarlar temsil etmekte iken, ülke içinde diğer etnik gruplar ise %2,5'ini temsil etmektedir (Keskin, 2013, s.99).

31 Ağustos 1991 tarihinde Özbekistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Özbekistan'da eğitim, Özbekistan Halk Talimi Vezirliği tarafından yürütülmektedir. Daha önce 11 yıl olan zorunlu eğitim, 2 Temmuz 1992 tarihinde kabul edilen bir kanunla 9 yıla indirilmiştir. Eğitim şu basamaklardan oluşmaktadır: Okul Öncesi Eğitim (Mektepgeçe Terbiye), Genel Eğitim (Umumiy Talim). Genel eğitim 3 basamaktan oluşmaktadır: İlköğretim 1. kademe (1-4. sınıflar), ilköğretim 2. kademe (6-9. sınıflar), ortaöğretim (10-11. sınıflar) (Savaş, 2009, ss.279-281).

Özbekistan'da toplam 9680 adet okul bulunmaktadır. Bu kurumlarda toplam 4.807.058 öğrenci öğrenim görmekte olup, bunların 2.350.917'si (%48,8) kız öğrencidir. 125 adet yatılı okul bulunmaktadır. Ayrıca, 389.740 öğretmen görev yapmakta olup, bu öğretmenlerin %70,6'sı (275.180) kadın öğretmenlerden oluşmaktadır. 4916 adet okul öncesi eğitim kurumu bulunmakta, bu kurumlarda 668.497 bin öğrenci öğrenim görmekte ve 55.463 öğretmen görev yapmaktadır (Tablo 20).

Tablo 19

1629-1989 Yılları Arasında Özbekistan'ın Etnik Grup Dağılımı

Etnik gruplar	1926 sayımı		1939 sayımı		1959 sayımı	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Özbekler	3,467,226	73,0	4,804,096	65,1	5,038,273	62,2
Ruslar	245,807	5,2	727,331	11,6	1,090,728	13,5
Tacikler	350,670	7,4	317,560	5,1	311,375	3,8
Kazaklar	191,126	4,0	305,416	4,9	335,267	4,1
Tatarlar	28,335	0,6	147,157	2,3	397,981	4,9
Karakalpaklar	142,688	3,0	181,420	2,9	168,274	2,1
Kırım tatarları	-	-	-	-	46,829	0,6
Koreliler	30	0,0	72,944	1,2	138,453	1,7
Kırgızlar	79,610	1,7	89,044	1,4	92,725	1,1
Ukraynalılar	25,335	0,5	70,577	1,1	87,927	1,1
Türkmenler	31,492	0,7	46,543	0,7	54,804	0,7
Türkler	371	0,0	474	0,0	21,269	0,3
Yahudiler	37,621	0,8	50,676	0,8	94,303	1,2
Ermeniler	14,862	0,3	20,394	0,3	27,370	0,3
Azeriler	20,764	0,4	3,645	0,1	40,511	0,5
Uygurlar	36,349	0,8	50,638	0,8	19,377	0,2
Başkurtlar	624	0,0	7,516	0,1	13,500	0,2
Diğerleri	77,889	1,6	98,838	1,6	126,738	1,6
Toplam	4,750,175		6,271,269		8,105,704	

Tablo 19 (Devamı)

Etnik gruplar	1970 sayımı		1979 sayımı		1989 sayımı	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Özbekler	7,733,541	64,7	10,569,007	68,7	14,142,475	71,4
Ruslar	1,495,556	12,5	1,665,658	10,8	1,653,478	8,4
Tacikler	457,356	3,8	594,627	3,9	933,560	4,7
Kazaklar	549,312	4,6	620,136	4,0	808,227	4,1
Tatarlar	442,331	3,7	531,205	3,5	467,829	2,4
Karakalpaklar	230,273	1,9	297,788	1,9	411,878	2,1
Kırım tatarları	135,426	1,1	117,559	0,8	188,772	1,0
Koreliler	151,058	1,3	163,062	1,1	183,140	0,9
Kırgızlar	110,864	1,0	142,182	0,7	174,907	0,8
Ukraynalılar	114,979	1,0	113,826	0,7	153,197	0,8
Türkmenler	71,066	0,6	92,285	0,6	121,578	0,6
Türkler	46,398	0,4	48,726	0,3	106,302	0,5
Yahudiler	102,843	0,9	99,836	0,7	94,689	0,5
Ermeniler	34,470	0,3	42,374	0,3	50,537	0,3
Azeriler	40,431	0,3	59,779	0,4	44,410	0,2
Uygurlar	24,039	0,2	29,104	0,2	35,762	0,2
Başkurtlar	21,069	0,2	25,879	0,2	34,771	0,2
Diğerleri	198,570	1,7	176,274	1,1	204,565	1,0
Toplam	11,959,582		15,389,307		19,810,077	

Kaynak: Wikipedia, 2015.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben, tüm Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde olduğu gibi Özbekistan'ın da piyasa ekonomisine girmesiyle birlikte sağlık sisteminde belirgin bir gerileme gözlenmiştir. Bunun nedeni, sağlık alanına ayrılan kaynağın önemli ölçüde azalması ve kişilerin gelirlerindeki düşüştür. 1995 yılı istatistik bilgilerine göre; Özbekistan'da 75117 doktor, 246124 hemşire, 1328 hastane ve 3013 adet poliklinik, 1500 devlet eczanesi ve 7000 özel eczane bulunmaktadır (Çelik, 2002, s.30).

Tablo 20

2016 Yılı Özbekistan'ın Eğitim Göstergeleri

Okul Sayısı	9680
Öğrenci Sayısı	4808058 (2350917 (% 48,8) kız)
Yatılı Okulların Sayısı	125, içinde 38.579 öğrenci, 3.677 öğretmen
Öğretmen Sayısı	389 740 (275, 180 (% 70,6) kadın)
İlköğretim Öğretmeni	112.261 (101.571 (% 90,5) kadın)
Beden Eğitimi Öğretmeni	25257 (5518 (% 21,8) kadın)
Eğitim Kurumları	4
İleri Araştırmalar Enstitüsü	17
Öğretmen Sayısı	987
Bilim Doktoru	39
Doktora	213
Okulöncesi Eğitim Kurumları	4916
Öğretmen Sayısı	55463
Öğrenci Sayısı	668497
Kapsama Yüzdesi	% 26,5
Özel Bahçeleri	132
Öğrencilerin Sayısı	5715

Kaynak: Özbekistan Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, 2017.

Özbekistan'da 2007 yılında 1133 adet hastane bulunmaktadır. 138.8 bin adet hastane yatağı mevcut iken, toplam 5810 adet poliklinik bulunmaktadır. Bu kurumlarda toplam 76.9 bin doktor, 280.3 bin hemşire ve 24.1 bin ebe görev yapmaktadır. 2015 yılında toplam 1071 adet hastane, bu hastanelerde toplam 129.7 bin adet yatak ve 6220 adet poliklinik bulunmakta olup; toplamda 83.4 bin doktor, 336.4 bin hemşire, 24.9 bin ebe görev yapmaktadır (Tablo 21).

Tablo 21

Özbekistan'ın Tıbbi Kurum ve Tıbbi Personel Sayıları

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Hastanelerin Sayısı	1133	1086	1162	1158	1181	1225	1128	1058	1071
Hastanede Yatak Sayısı (Bin)	138,8	137,5	139,6	139,6	139,8	138,3	134,0	130,9	129,7
Poliklinik Sayısı	5810	5754	5869	5993	6354	6389	6421	6054	6220
Doktor Sayısı (Bin)	76,9	77,1	80,4	79,9	81,7	81,3	81,7	82,0	83,4
Hemşire Sayısı (Bin)	280,3	287,3	301,9	310,2	319,7	324,6	327,4	332,4	336,4
Ebe Sayısı (Bin)	24,1	24,6	25,5	26,0	26,4	26,4	26,0	25,1	24,9

Kaynak: Özbekistan'ın Cinsiyet İstatistikleri, 2016.

Ülkenin idari yapısı; 12 eyalet (Andijon, Buksoro, Fergana, Jizzaks, Namangan, Navoy, Kaşkar, Semarkant, Gulistan, Termiz, Taşkent, Urgancı), 1 otonom Cumhuriyet (Karakalpakistan) ve 1 şehir (Taşkent) yönetimi biçimindedir. Politik karar alma demokratik ilkelere göre değil, geleneksel değer ve esaslara bağlıdır. Bu geleneksel ilkeler arasında paternalizm, süreklilik, ahlaki değerler, yaşlıların toplum içindeki önemi sayılabilir. Halklar meclisi, karar alma sürecine halkın geleneksel katılım aracıdır. Anayasaya göre toplumu ilgilendiren sorunlar, referandum ile çözüm bulabilir. Böylelikle, başkanlık seçimlerinin kaç yılda bir yapılacağı dahi referandum konusu yapılmıştır. Rayon ve şehir meclis üyeleri halk tarafından seçilmekle birlikte, rayon başkanları olan “hakim”leri devlet başkanı doğrudan atamaktadır (Sakınç, 2005, s.159).

Meclis; dar bölge seçim sistemine göre siyasi partilerin katıldığı oylamalar sonucunda seçilen 120 milletvekilinden oluşmaktadır. Görev süresi beş yıl olan meclis, bir sonraki meclis oluşuncaya kadar görevine devam etmektedir. Seçim günü 25 yaşını doldurmuş ve en az beş yıl süreyle Özbekistan’da daimi ikamet eden Özbek vatandaşları, milletvekili seçilme hakkına sahiptir. Bir kişi aynı zamanda hem milletvekili hem de senatör olamaz. Milletvekilleri bilimsel ve pedagojik faaliyetin dışında ücret karşılığı başka bir faaliyette bulunamaz (Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017e).

29 Aralık 1991 tarihinde yapılan seçimlerde Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olan İslam Abduganiyeviç Karimov, oyların %86’sını alarak ülkenin ilk cumhurbaşkanı seçildi. Eski Özbekistan Komünist Partisi Eylül 1991’de adını Demokratik Halk Partisi olarak değiştirmiş ve Özbekistan Yasama Meclisi’nde (Ali Meclis) çoğunluğu elde etmiştir. Demokratik sistemi yerleştirmek için çok partili sisteme geçilmesine inanan İslam Kerimov, alternatif partilerin kurulması için gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Aralık 1994’te ilk çok partili demokratik seçimler yapılarak mevcut meclis oluşturulmuştur. Özbekistan’ın kurucu devlet başkanı olan İslam Kerimov’un Ağustos 2016’da vefatı üzerine Özbekistan Parlamentosu geçici başkan olarak Başbakan Şevket Mirziyoyev’i atamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017e).

2.2.5. Türkmenistan

Bu bölümde Türkmenistan Cumhuriyeti'nin tarihi, coğrafi konumu, iklim yapısı, bitki örtüsü, jeolojik yapısı, sosyal ve idari yapısı ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Nüfus, eğitim ve sağlık yapısı ile ilgili göstergeler dikkate alınacaktır.

Göktepe, Çobantepe, Toğalaktepe bölgeleri Türkmenistan topraklarında ilk yerleşim yerleridir. M.Ö. 7000-5000 tarihleri arasında ilk insan yerleşiminin izlerine rastlanmaktadır. Türkmen kelimesine 10. yy'da rastlanılmaktadır. Yerleşik kültüre geçmiş olan Türkler için, Türkmen kelimesi kullanılmaktadır. Genel olarak da Müslüman olan Oğuz boyları için Türkmen kelimesi kullanılmaktadır. Oğuzlar, Türkmen boylarından biridir. İran, Irak, Anadolu Türkmenleri, Suriye ve bugünkü Türkmenistan'da Türkmen uyruklulara Türkmenler denilmektedir (Jelilov, 2007, s.50).

Çarlık Rusyası 1917 devriminden sonra sona ermiş, Çarlık Rusya'nın hüküm sürdüğü topraklar üzerinde SSCB kurulmuştur. 15 cumhuriyetten oluşan SSCB'de 1924 yılında kurulan Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde yaşayan ve 80 yıl SSCB hakimiyeti altında yaşamlarını devam ettirmiş olan Türkmenler, kendi kültür ve Türkmen kimliğini korumayı başarmışlardır (Bazarova, 2015, s.6).

Türkmenistan; kuruluşu müteakip, 1991 yılına kadar Sovyetler yönetiminde kalmıştır. SSCB'nin dağılma sürecinin başladığı 1990 yılının 22 Ağustos ayına kadar yönetiminde herhangi bir değişiklik olmadan devam etmiştir (TİKA, 1997, s.20).

Türkmenistan'da parlamento seçimleri 7 Ocak 1990 tarihinde yapılmıştır.

Türkmenistan'ın resmi dilinin Türkmen Türkçesi olduğu, Mayıs 1990 tarihinde kabul etmiştir. Saparmurad Niyazov, 27 Ekim 1990 tarihinde Türkmenistan devlet başkanı olarak seçilmiştir. Egemenliğini 22 Haziran 1990 tarihinde kazanmış, bağımsızlığını ise 22 Haziran 1991 tarihinde yapılan halk oylaması ile ilan etmiştir. Türkiye, Türkmenistan'ın bağımsız bir devlet olduğunu kabul eden ilk ülkedir. 27 Aralık 1995 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nda Türkmenistan'ın bağımsız bir ülke olduğu oy birliği ile kabul edilmiştir (Erol, 2002, s.1187).

Orta Asya'daki yeni devletlerden biri olan Türkmenistan; doğu'da Hazar Denizi, batıda Amuderya nehri arasında ve Kopet dağlarının kuzeyinde, batıdan doğuya 1110 km, kuzeyden güneye 650 km uzanmakta olup (Özsu, 2003, s.3), Hazar Denizi'nin doğusunda 53-66° doğu boylamları ile 36-43° kuzey enlemleri arasında yer alır. Türkmenistan'ın yüzölçümü 488.100 km²'dir. Batısında Hazar denizi, doğusunda ve

kuzeydoğusunda Özbekistan, kuzeyinde Kazakistan, güneyinde İran ve güneydoğusunda Afganistan bulunmaktadır (TİKA, 1999, s.3).

Kara iklimine sahiptir. Kara iklimine sahip olmasının sebebi, Asya'nın kesimlerinde bulunmasındandır. Yazları sıcak, kışları ise soğuktur. Yazları sıcaklıklar 50°'nin üzerine çıkmakta, kışları ise soğuk ± 5 °C arasındadır. Yağış yönünden oldukça fakir bir ülkedir. Mayıs ayı ülkede yağışın en çok görüldüğü aydır (Saray, 1996, s.329).

Türkmenistan İran Turan florasında çöl bölgesinde yer alır. İklimin kurak olmasına rağmen bitki çeşitliliği çoktur. Ülkede 7000'e yakın bitki türü bulunmaktadır. Bunların 4000 otsu, 3000 çalı formasyonuna ait bitki türlerinden oluşur. Bitkilerin %80'ini otsu bitkiler, %2'sini ağaçlar, geri kalan kısmı da odunsu çalılar ve çalılıklardan oluşur. Bu bitkilerin 1300'e yakını Karakum çölüne özgüdür. Bitki türlerinin 340'tan fazlası endemik'tir. Ülkenin dağ eteklerindeki bitki türleri diğer bölgelere göre çok çeşitlidir. Sadece Kopet Dağı eteklerinde 1300 tür bitki yetişir ve bunların beşte biri sadece bu bölgeye özgüdür. Bitki türleri karasal ve kurak iklime adapte olmuş bitkilerdir (Arbatov, 2016, s.95).

Ülkenin güneydoğusunda Koyten Dağı, güneyinde Kopet Dağı ve güneybatısında Büyük ve Küçük Balkan Dağları yer alır. Bu dağlar orta yüksekliğe sahip olan dağlardır (Arbatov, 2016, s.14). Alp Himalaya sisteminin bir parçası olan Kopet Dağı, aşınmış ve çıplak yüzeyiyle dikkat çeker. Dağ, doğu batı yönünde 500 km'den fazla uzanır ve 28000 km² toplam alana sahiptir. Kopet Dağı'nın en yüksek noktası, İran sınırları içerisinde kalır ve yüksekliği 2942 m'dir. Türkmenistan sınırları içerisindeki en yüksek nokta olan Şah Şah tepesi 2912 m'dir ve Aşkabat'ın güneybatısında yer almaktadır (Arbatov, 2016, s.14).

Ülkenin yüksek dağlarından bir diğeri de, Büyük ve Küçük Balkan Dağlarıdır. Büyük Balkan Dağı, Türkmenistan'ın batısında Balkanabat şehrinde yer alır. Dağın en yüksek noktası, Dünyeş Kale deniz seviyesinden 1881 m'dir. Büyük Balkan Dağı çöl ile çevrelenmiştir. Dağ, jeomorfoloji özellikler bakımından doğu, kuzey ve merkez düzlük alanı olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır (Arbatov, 2016, s.16) Küçük Balkan Dağı, Kopet Dağ ve Büyük Balkan Dağları arasında yerleşmekte olup, 15 – 20 km genişliğe sahiptir. Orta yüksekliğe sahip olan bu dağ, deniz seviyesinden 779 m yüksekliğe sahiptir (Arbatov, 2016, s.17).

Koyten ve Govurdak sıradağları, Türkmenistan'ın ve Amuderya'nın güneydoğusunda yer alır. Bu dağ sistemi, Gissar Dağlarının (Tacikistan) güneybatısındaki bir koludur. Türkmenistan'ın en yüksek noktası olan Ayrıbaba tepesi

(3139 m) Koyten Dağındadır. Dağ, yükseklik özellikleri açısından üç bölüme ayrılır: Tepelik ve yaylalar kuşağı (400-1000m); Orta dağ kuşağı (1000-2500m) ve Yüksek dağ kuşağı (2500 ve yukarısı) (Arbatov, 2016, s.18).

Türkmenistan'daki akarsular başlangıç noktaları açısından ikiye ayrılırlar. Bunların birincisi, ülke sınırlarının dışında doğarak ülke sınırlarına akan akarsulardır (Allojen Akarsular). Bu nehirler; Amuderya, Tecen, Murgap ve kolları Kuşku ve Kaşan, Etrek ve kolu Sumbar, doğu ve merkez köpet dağında bulunan küçük nehirler ve çaylardır. İkincisi Köpet dağında ve diğer bölgelerdeki küçük nehirler, dereler, çaylar, dağ etekleri ve düzlüklerdeki geçirimsiz tabakalar üzerindeki akarsulardır. Birinci bölümdeki akarsular, ülke sınırları dışında doğsa da ülkenin en önemli akarsularını oluşturmaktadır (Arbatov, 2016, s.66).

Türkmenistan sınırları içerisinde toplam uzunluğu 12686 km olan 2972 tane akarsu vardır. Uzunluğu 10 km'den az olan akarsular, akarsu ağlarının %95'ini oluşturmaktadır. Bu nehirlerin toplam uzunluğu, Türkmenistan'daki nehirlerin %46'sına tekabül etmektedir. Akarsuların çoğu mevsimlik akarsulardır. Toplan 40 akarsu sürekli akar. Amuderya, Murgap, Tecen ve Etrek nehirleri Türkmenistan'ın en önemli akarsularıdır. Bu nehirler komşu ülkelerde doğar ve ülke sınırları içine akarlar. Bu nehirlerin uzunlukları, su miktarı ve su toplanma alanları birbirinden farklıdır (Arbatov, 2016, s.67).

Türkmenistan sınırları içerisinde 14'ü aşkın göl bulunmaktadır. Hazar gölü 380.000 km², Türkmen gölü 3460 km², Sarıkamış gölü 2260 km²'dir. Diğer göller ise; Karaşor, Ketdeşor, İlcik, Çokrak, Daneşir, Aybövür, Domuzacı, Temekçi, Karataşlı ve Ketdegöl'dür. Göller, eski Uzboy nehri ve akarsu yataklarının kenarlarında ve doğal çukurlarda oluşmuştur. Göller oluşum bakımından; çukurluklarda oluşmuş göller, çöküntü gölleri, akarsu kenarlarında oluşan göller, karstik göller, tektonik kökenli göller, yapay göller olarak sıralanabilir. Çukurluklarda oluşmuş göller, daha önce denizin olduğu ve denizlerin geri çekilmesi sonrasında oluşmuş göllerdir. Buna Hazar gölü örnek olarak gösterilebilir. Bu büyük göl, eski Sarmat denizinin bir parçasıdır (Arbatov, 2016, ss.79-80).

Bağımsızlığın ilk yıllarında 1992 yılında Türkmenistan'ın nüfusu 3.881.973 iken, 2016 yılına gelindiğinde nüfus 5.438.670 olmuştur. Nüfus artış oranı 2016 yılında 1,21 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 22

Türkmenistan'ın Nüfusu

Yıllar	Toplam Nüfus	% Değişim
1992	3.881.973	2,91
1993	3.991.917	2,83
1994	4.095.512	2,60
1995	4.188.010	2,26
1996	4.267.690	1,90
1997	4.335.991	1,60
1998	4.395.293	1,37
1999	4.449.427	1,23
2000	4.501.419	1,17
2001	4.551.762	1,12
2002	4.600.172	1,06
2003	4.648.036	1,04
2004	4.696.876	1,05
2005	4.747.839	1,09
2006	4.801.594	1,13
2007	4.858.235	1,18
2008	4.917.541	1,22
2009	4.978.960	1,25
2010	5.041.995	1,27
2011	5.106.672	1,28
2012	5.172.941	1,30
2013	5.240.088	1,30
2014	5.307.188	1,28
2015	5.373.502	1,25
2016	5.438.670	1,21

Kaynak: Nüfus Mobi, 2017.

Tablo 23 incelendiğinde, 1992 yılında 3.881.973 olan nüfusun 1.915.622'sinin erkek, 1.966.351' inin ise kadınlardan oluştuğu görülür. 1992 yılında Türkmenistan nüfusunun %49,35'i erkek, %50,65'i ise kadındır. 2016 yılında 5.438.670 olan nüfusun 2.671.555'i erkek, 2.767.115'i ise kadınlardan oluşmaktadır. 2016 yılında toplam nüfusun %49,12'sini erkekler, %50,88'ini ise kadınlar oluşturmaktadır (Tablo 23).

Tablo 23

Türkmenistan'ın Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı

Yıllar	Nüfus	Erkek	Kadın	Erkek %	Kadın %
1992	3.881.973	1.915.622	1.966.351	49,35	50,65
1993	3.991.917	1.970.352	2.021.565	49,36	50,64
1994	4.095.512	2.021.827	2.073.685	49,37	50,63
1995	4.188.010	2.067.730	2.120.280	49,37	50,63
1996	4.267.690	2.107.201	2.160.489	49,38	50,62
1997	4.335.991	2.140.935	2.195.056	49,38	50,62
1998	4.395.293	2.170.127	2.225.166	49,37	50,63
1999	4.449.427	2.196.694	2.252.733	49,37	50,63
2000	4.501.419	2.222.148	2.279.271	49,37	50,63
2001	4.551.762	2.246.743	2.305.019	49,36	50,64
2002	4.600.172	2.270.334	2.329.838	49,35	50,65
2003	4.648.036	2.293.586	2.354.450	49,35	50,65
2004	4.696.876	2.317.224	2.379.652	49,34	50,66
2005	4.747.839	2.341.797	2.406.042	49,32	50,68
2006	4.801.594	2.367.627	2.433.967	49,31	50,69
2007	4.858.235	2.394.773	2.463.462	49,29	50,71
2008	4.917.541	2.423.146	2.494.395	49,28	50,72
2009	4.978.960	2.452.507	2.526.453	49,26	50,74
2010	5.041.995	2.482.631	2.559.364	49,24	50,76
2011	5.106.672	2.513.540	2.593.132	49,22	50,78
2012	5.172.941	2.545.201	2.627.740	49,20	50,80
2013	5.240.088	2.577.250	2.662.838	49,18	50,82
2014	5.307.188	2.609.211	2.697.977	49,16	50,84
2015	5.373.502	2.640.706	2.732.796	49,14	50,86
2016	5.438.670	2.671.555	2.767.115	49,12	50,88

Kaynak: Nüfus Mobi, 2017.

Tablo 23 incelendiğinde, 1926 yılında Türkmenistan nüfusu 1.000.914 olarak tespit edilmiş; bu nüfusun %71,9'unu (719.792) Türkmenler, %10,5'ini (104.971) Özbekler, %7,5'ini (75.357) Ruslar, %1,4'ünü (13.859) Ermeniler oluşturmaktadır. Bağımsızlıktan sonra 1995 yılında yapılan nüfus sayımına göre, Türkmenistan nüfusu 4.434.354 olarak tespit edilmiş olup; bu nüfusun %76,7'sini (3.403.639) Türkmenler, %9,2'sini (408.259) Özbekler, %6,7'sini (297.319) Ruslar, %2,0'sini (88.752) Kazaklar oluşturmaktadır. 2012 nüfus sayımına göre Türkmenistan nüfusu 4.751.120 olarak tespit edilmiştir ve Türkmenler bu nüfusun %85,6'sını oluşturmaktadır (Tablo 24).

Tablo 24

1926-2012 Yılları Nüfus Sayımlarına Göre Türkmenistan'ın Etnik Grup Dağılımı

Etnik gruplar	1926 sayımı		1939 sayımı		1959 sayımı		1970 sayımı	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Türkmenler	719,792	71,9	741,488	59,2	923,724	60,9	1,416,700	65,6
Özbekler	104,971	10,5	107,451	8,6	125,231	8,3	179,498	8,3
Ruslar	75,357	7,5	232,924	18,6	262,701	17,3	313,079	14,5
Kazaklar	9,471	0,9	61,397	4,9	69,522	4,6	68,519	3,2
Azeriler	4,229	0,4	7,442	0,6	12,868	0,8	16,775	0,8
Beyaz Ruslar	9,974	1,0	5,396	0,4	7,626	0,5	12,374	0,6
Tatarlar	4,769	0,5	19,517	1,6	29,946	2,0	36,457	1,7
Ermeniler	13,859	1,4	15,996	1,3	19,696	1,3	23,054	1,1
Ukraynalılar	6,877	0,7	21,778	1,7	20,955	1,4	35,398	1,6
Diğerleri	51,615	5,2	38,494	3,1	44,106	2,9	57,026	2,6
Toplam	1,000,914		1,251,883		1,516,375		2,158,880	

Tablo 24 (Devamı)

Etnik gruplar	1979 sayımı		1989 sayımı		1995 sayımı		2012 sayımı	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Türkmenler	1,891,695	68,4	2,536,606	72,0	3,403,639	76,7	4,066,959	85,6
Özbekler	233,730	8,5	317,333	9,0	408,259	9,2	275,565	5,8
Ruslar	349,170	12,6	333,892	9,5	297,319	6,7	242,307	5,1
Kazaklar	79,539	2,9	87,802	2,5	88,752	2,0	19,004	0,4
Azeriler	23,548	0,9	33,365	0,9	36,586	0,8	-	-
Beyaz Ruslar	18,584	0,7	28,280	0,8	36,428	0,8	-	-
Tatarlar	40,432	1,5	39,277	1,1	35,501	0,8	-	-
Ermeniler	26,605	1,0	31,829	0,9	33,638	0,8	-	-
Ukraynalılar	37,118	1,3	35,578	1,0	23,064	0,5	-	-
Diğerleri	64,327	2,3	78,755	2,2	71,168	1,7	142,285	3,1
Toplam	2,764,848		3,522,717		4,434,354		4,751,120	

Kaynak: Wikipedia, 2015.

12 Nisan 1993 tarihinde meclisin aldığı karar sonucunda Latin alfabesi temel alınarak yeni Türkmen alfabesinin kullanılması kabul edilmiştir. Bu karar sonucunda bu alfabe, Türkmenistan'ın tüm resmi işlerinde ve eğitim alanlarında kullanılacaktır.

Türkmenistan anayasasında aynen şöyle yazar: “Türkmen Dili Türkmenistan’ın Devlet Dili’dir.” (Tagayev, 2010, s.146).

2000 yılında okul öncesi kurum sayısı 891 iken, bu sayı 2011 yılında 848’e düşmüştür. Kurum sayısında düşüş yaşanmasına rağmen 2000 yılındaki öğrenci sayısı 123.3 bin iken, 2011 yılında 172.4 bindir. 2000 yılında ortaokulların sayısı 1922 iken, bu okullarda eğitim gören öğrenci sayısı 1.017.1 bin olup; 2011 yılında ortaokul sayısında düşüş meydana gelmiştir. Bu yıldaki okul sayısı 1741 iken, bu kurumlarda eğitim gören öğrenci sayısı 900.4 bin olmuştur. 2011 yılında 129 meslek okulu bulunurken, bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı 51.1 bindir. Orta öğretim meslek okullarının sayısı 27 olup, bu okullarda eğitim gören öğrenci sayısı 8.3 bindir. Ayrıca, 23 adet yükseköğrenim kurumu bulunurken, bu kurumlarda öğrencim gören öğrenci sayısı ise 25.6 bin’dir (Tablo 25).

Tablo 25

Türkmenistan’ın Eğitim Ana İndeksleri

	2000	2007	2008	2009	2010	2011
Okul Öncesi Kurum Sayısı	891	813	817	821	832	848
Okul Öncesi Kurumdaki Öğrenci Sayısı (Bin)	123,3	138,4	143,5	150,6	160,9	172,4
Ortaokulların Sayısı	1922	1711	1718	1725	1730	1741
Ortaokullarda Öğrenim Gören Öğrencilerin Sayısı (Bin)	1017,1	1010,0	1006,4	969,3	931,3	900,4
Meslek Okullarının Sayısı	118	131	131	133	127	129
Öğrenci Sayısı (Bin)	21,0	24,8	41,9	58,6	69,7	51,1
Orta Öğretim Meslek Okullarının Sayısı	16	18	18	19	27	27
Öğrenci Sayısı (Bin)	4,3	3,9	4,0	4,3	6,2	8,3
Yüksek Öğretim Okullarının Sayısı	16	17	18	19	21	23
Öğrenci Sayısı (Bin)	16,6	17,0	20,7	22,1	23,7	25,6

Kaynak: Wikipedia, 2015.

Türkmenistan’da her ailenin aile doktoru ve hemşiresi vardır. Belli zaman aralıklarında yetkili sağlık personeline kontrol edilirler. Türkmenistan’da sağlık hizmetleri tamamen devlet tarafından verilmekte olup, askeri ve demiryolu personeli kendi kurumları tarafından bu hizmeti almaktadır. Sağlık sektörü dört bölümde faaliyet göstermektedir (Dinç, Erol & Yayar, 2010, ss.66-67):

- a- Araştırma hastaneleri,
- b- Şehir düzeyinde sağlık kuruluşları, doğumevi ve dispanserleri
- c- İlçe düzeyinde sağlık kuruluşları
- d- Köylerde, köy hastaneleri, doğumevleri.

2000 yılında Türkmenistan'daki doktor sayısı 14.2 bin iken, 2011 yılına kadar ciddi düşüşler yaşanmıştır. 2011 yılında Türkmenistan'da 13.2 bin adet doktor bulunmaktadır. 2000 yılında 114 adet hastane mevcut iken, 2011 yılında bu sayı 124'e yükselmiştir. 2000 yılında hastane yatak sayısı 24.4 bin iken, 2011 yılında hastane sayısında artış olmasına rağmen hastane yatak sayısında düşüş meydana gelmiştir. 2011 yılındaki hastanedeki yatak sayısı 22.9 bindir (Tablo 26).

Tablo 26

Türkmenistan'ın Sağlık Göstergeleri

	2000	2007	2008	2009	2010	2011
Doktor Sayısı (Bin)	14,2	13,0	12,7	12,9	12,9	13,2
Paramedikal Personel Sayısı (Bin)	38,1	22,5	22,2	22,4	22,8	23,2
Aile Hemşireleri Sayısı	6,2	5,2	5,2	5,2	5,2	5,2
Hastane Sayısı (Adet)	114	126	123	124	125	124
Hastane Yatak Sayısı (Bin)	24,4	23,1	23,0	22,8	22,9	22,9

Kaynak: Wikipedia, 2015.

Meclis içinde seçimle göreve gelen 125 üye vardır. Beş yılda bir yapılan seçimler sonucunda bu üyeler değişmektedir. Devlet başkanı hem devlet başkanı, hem yürütmenin başkanı, hem de başbakanlık yapmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017d).

Ülkenin idari yapısı 5 vilayetten (Balkanabat, Daşhovuz, Mari Turkmenabat ve Türkmenbaşı) oluşmaktadır. Başkent Aşkabat'tır. 1992 tarihli anayasa, Başkanlık sistemini öngörmektedir. Cumhurbaşkanı aynı zamanda Bakanlar Kuruluna da başkanlık eder. Hükümet üyeleri, Hakimler (Belediye başkanı+Vali); Yüksek Mahkeme üyeleri ise Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Cumhurbaşkanı, aynı zamanda ülkenin tek partisi olan Türkmenistan Demokrat Partisi'nin de başkanıdır (Sakınç, 2005, s.166).

Türkmenistan Başkanlık sistemi ile yönetilen bağımsız ve tarafsız bir ülke olup, devlet başkanı Gurbanguly Berdimuhamedov'dur. Aralık 1999'da düzenlenen Halk Maslahatı'nda ebedi devlet başkanı seçilen Saparmurat (Niyazov) Türkmenbaşı'nın Aralık 2006'daki vefatından sonra 11 Şubat 2007 tarihinde yapılan seçimde %89 oy

alan Berdimuhammedov, 5 yıllığına devlet başkanı seçilmiştir. 2012 yılı şubat ayında yenilenen seçimlerde ise devlet başkanı Berdimuhammedov oy oranını arttırarak %97 oyla görevini sürdürmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017d).

2.3. Türk Cumhuriyetleri'nin Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile İkili İlişkileri

2.3.1. Azerbaycan

Bu bölümde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomik yapısı ve Türkiye ile ikili ilişkileri ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Ekonomik yapı içerisinde ülkenin sahip olduğu genel ekonomik veriler, ticaret yapısı ve birçok ekonomik göstere dikkate alınacaktır.

Tablo 27 incelendiğinde; Azerbaycan'ın Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) değeri 1990 yılında 8,86 iken, 2015 yılında 53,05 milyar dolardır. 1990 yılında GSYİH büyümesi -0,7 iken, bu oran 2015 yılında 1,1 olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılında kişi başına gelir 3.360 iken, 2015 yılında ise 17,170 olmuştur. 1990 yılında tarımın GSYİH'ya oranı %29 iken, 2015 yılında %7; sanayinin GSYİH'ya oranı 1990'da %33 iken, 2015 yılında %37; hizmet sektörünün GSYİH'ya oranı 1990 yılında %38 iken 2015 yılında %5 olmuştur.

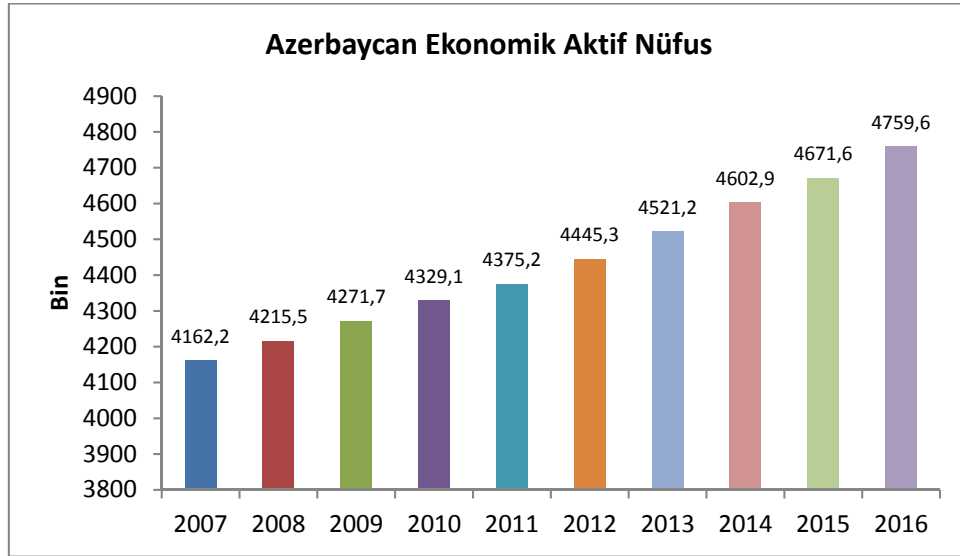
Türkiye Ekonomi Bakanlığı verilerine göre 2016 yılında Azerbaycan GSYİH oranı 37,56 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında tahmini GSYİH 38,58, 2018 yılında ise 41,96 milyar dolar olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. 2016 yılında % -3,77 küçülme yaşayan Azerbaycan ekonomisi, 2017 yılında tahmini % 1,04, 2018 yılında ise tahmini % 2,02 büyüme gerçekleşmesi beklenmektedir. 2016 yılında kişi başına gelir 3,956 dolar iken, 2017 yılında tahmini 4,032 dolar, 2018 yılında ise tahmini 4,351 dolar olarak beklenmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017a).

Tablo 27

Azerbaycan'ın GSYİH Değerleri ve GSYİH Büyümesi

	1990	2000	2010	2015
GSYİH (Mevcut ABD Doları) (Milyar)	8,86	5,27	52,90	53,05
GSYİH Büyümesi (Yıllık%)	-0,7	11,1	4,9	1,1
Kişi Başına Gelir (Şu Andaki Uluslararası Dolar)	3360	3340	14.600	17,70
Tarım, Katma Değer (GSYİH'ya Oranı)	29	17	6	7
Sanayi, Katma Değer (GSYİH'ya Oranı)	33	45	64	37
Hizmetler vb. Katma Değer (GSYİH'nın Yüzdesi)	38	38	30	5

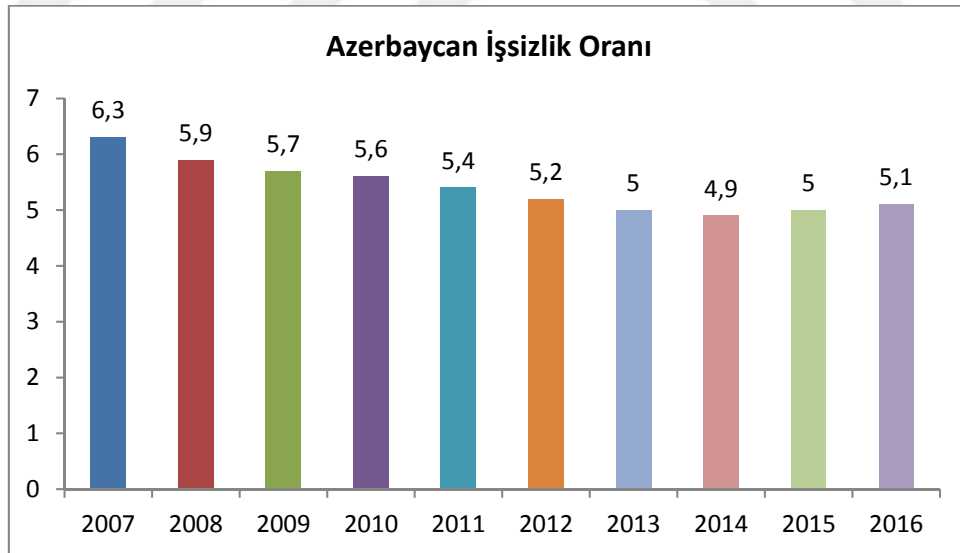
Kaynak: Dünya Bankası, 2016a.

Şekil 5. Azerbaycan'ın ekonomik aktif nüfusu

Kaynak: Trading Economics, 2017a.

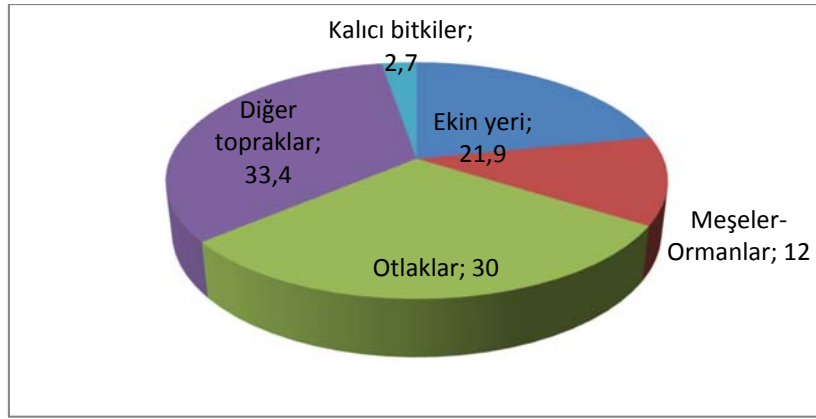
2007 yılında Azerbaycan'daki işsizlik oranı %6,3 iken, 2014 yılına kadar işsizlik oranında sürekli bir azalma meydana gelmiştir. 2014 yılında işsizlik oranı %4,9 iken, 2015 yılında bu oran %5'e, 2016 yılında ise %5,1'e yükselmiştir.

Şekil 6. Azerbaycan'ın İşsizlik Oranı

Kaynak: Trading Economics, 2017a.

Azerbaycan'ın tarımsal arazi miktarı 4,8 milyon hektardır (Karaca, Aydoğdu & Bozkırlı, 2016, s.30). Bunun %21,9'u ekin yeri, %12'si ormanlar, %30'u otlaklar, %2,7'si kalıcı bitki üretimi, %33,4'ü ise diğer alanları oluşturur (Şekil 7).

Şekil 7. Arazi durumu

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2017.

2015 yılında 4.769.800 hektar kullanılan alanın %60,1'inde hububat, %27,0'sinde yem bitkileri, %10,5'inde patates ve sebze, %2,4'ünde ise endüstriyel bitkiler ekilmektedir (Tablo 28).

Tablo 28

Azerbaycan'ın Ekin Alanlarının Yapısı

Yıllar	Tarım Uygun Alan (1000 Hektar)	Tahıl ve Tahıl Bitkileri	Endüstriyel Bitkiler	Patates, Bostan ve Sebze Bitkileri	Yemlik Bitkiler
2000	4740,4	62,2	11,4	13,1	13,3
2001	4745,6	65,5	8,5	13,0	13,0
2002	4744,9	67,2	6,3	13,0	13,5
2003	4754,6	63,7	7,3	13,5	15,5
2004	4754,9	63,0	7,6	13,5	15,9
2005	4758,6	60,4	10,0	13,5	16,1
2006	4756,0	59,2	9,5	13,2	18,1
2007	4756,5	55,9	7,3	13,9	22,9
2008	4756,7	59,8	4,7	12,3	23,2
2009	4757,2	66,0	2,4	10,4	21,2
2010	4766,8	61,1	3,3	11,3	24,3
2011	4768,7	60,1	4,2	11,2	24,5
2012	4768,3	62,6	3,0	10,6	23,8
2013	4769,8	63,8	2,5	10,2	23,5
2014	4769,7	62,1	2,7	10,2	25,0
2015	4769,8	60,1	2,4	10,5	27,0

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2017.

Dağlık Karabağ'ın 1993 yılında kaybedilmesiyle birlikte ülke %20 toprak kaybına uğramıştır. Kaybedilen bu toprak, ülkenin en verimli toprağı olduğu için sebze-meyve üretiminde düşüşe neden olmuştur. Bu verimli toprakların ülkeden ayrılması, sebze ve üzüm üretiminde düşüşlere sebep olmuştur. Şarap ihracatı üzüm üretiminde yaşanan bu düşüş nedeni ile gerilemiştir (DPT, 2000, s.240).

Tablo 29

Azerbaycan'da Başlıca Üretilen Tarım Ürünleri

Yıllar	Tahıl ve Baklagiller	Pamuk	Tütün	Patates	Sebze	Bostan Ürünleri	Şeker Pancarı	Ayçiçeği	Toplam Meyve Üretimi
1985	1297,9	787,8	60,0	219,7	872,2	48,6	-	-	-
1990	1413,6	542,9	52,9	185,2	856,2	67,5	-	0,6	-
1991	1346,4	539,7	57,3	179,9	805,3	61,9	-	0,5	-
1992	1337,2	336,3	52,3	156,0	555,1	50,1	19,8	1,2	-
1993	1147,9	284,5	44,9	152,2	487,8	46,9	14,5	0,5	-
1994	1039,2	283,7	20,8	150,3	482,9	44,9	17,8	0,7	-
1995	921,4	274,1	11,7	155,5	424,1	41,9	28,1	0,7	-
1996	1018,3	274,4	11,2	214,6	570,0	52,1	46,1	0,6	-
1997	1127,1	124,6	15,1	223,4	495,4	57,1	33,7	1,1	-
1998	950,3	112,9	14,6	312,5	502,3	78,8	41,4	1,0	390,6
1999	1098,3	96,8	8,6	394,1	670,8	206,3	42,2	2,3	436,5
2000	1540,2	91,5	17,3	469,0	780,8	261,0	46,7	3,7	477,0
2001	2016,1	83,6	12,7	605,8	916,4	290,9	41,3	5,1	497,5
2002	2195,9	80,4	3,3	694,9	974,6	330,3	115,8	10,8	516,8
2003	2057,8	99,6	4,7	769,0	1046,3	356,7	128,9	18,3	572,1
2004	2158,2	135,7	6,5	930,4	1076,2	355,3	56,8	14,3	424,6
2005	2126,7	196,6	7,1	1083,1	1127,3	363,8	36,6	16,1	625,7
2006	2078,9	130,1	4,8	999,3	1186,4	362,1	167,2	15,9	662,4
2007	2004,4	100,1	2,9	1037,3	1227,3	417,6	141,9	13,4	677,8
2008	2498,3	55,4	2,5	1077,1	1228,3	407,7	190,7	16,5	712,8
2009	2988,3	31,9	2,6	983,0	1178,6	410,8	188,7	14,4	718,2
2010	2000,5	38,2	3,2	953,7	1189,5	433,6	251,9	15,5	729,5
2011	2458,4	66,4	3,6	938,5	1214,8	478,0	252,9	19,6	765,8
2012	2802,2	57,0	4,3	968,5	1216,2	428,0	173,8	19,7	810,0
2013	2955,3	45,2	3,5	992,8	1236,3	429,8	187,9	17,7	853,8
2014	2383,3	41,0	2,9	819,3	1187,7	440,9	173,3	19,8	850,8
2015	2999,4	35,2	3,5	839,8	1275,3	484,5	184,3	18,4	888,4

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2017.

Üretilen ürünler arasında ilk sırayı tahıllar almaktadır. Bağımsızlığın ilk yılları olan 1991 yılında 1.346.4 bin ton tahıl üretilirken, 1992 yılında 1.337.2 bin ton tahıl üretilmiştir. Yıllar itibari ile sürekli yükselen bir oranda tahıl üretimi yapılmıştır. 2015 yılında 2999.4 bin ton toplam tahıl üretimi gerçekleştirilmiştir. Bağımsızlıktan önce 1985 yılında 787.8 bin ton pamuk üretilirken, bu oran yıllar itibari ile sürekli düşüş göstermiştir ve 2015 yılında 35,2 bin ton pamuk üretimi yapılmıştır. Tütün üretimi yıllar itibari ile sürekli bir artış göstermektedir. Toplam meyve üretiminde ise 1998 yılında 390.6 bin ton üretim yapılırken, 2015 yılında bu oran 888.4 bin ton olarak gerçekleşmiştir (Tablo 29).

Ülkede mera alanlarının geniş yer kaplaması nedeniyle hayvancılık da gelişmiştir. Özellikle küçükbaş hayvancılığı ülkenin kuzey ve batı kesiminde önemli bir ekonomik etkinliktir. Hazar denizi kıyısındaki balıkçılık faaliyetleri sonucunda avlanan Mersin balığının yumurtasından elde edilen havyar önemli bir gelir kaynağıdır. Dünyadaki havyar üretiminin % 80'ini Azerbaycan karşılar. Avrupa ülkelerindeki dut ağaçlarının çokluğundan, ipek böcekçiliği de gelişmiştir (Öztaşbaşı, 2008, s.25).

Tablo 30 incelendiğinde, yıllar itibari ile hayvansal ürünlerin üretimi görülmektedir. Et, süt, yumurta ve yün üretimi sürekli bir artış göstermektedir. 2010 yılında 244897 bin ton et üretimi yapılırken, 2015 yılında bu rakam 298613 bin tona ulaşmıştır. 2010 yılında süt üretimi 1535753 bin ton iken, 2015 yılında 1924542 bin ton; yumurta üretimi 2010 yılında 1178586 milyon adet iken, 2015 yılında 1552916 milyon adet; yün üretimi 2010 yılında 15621 ton iken, 2015 yılında bu rakam 170020 bin tona ulaşmıştır (Tablo 30).

Tablo 30

Azerbaycan'da Üretilen Başlıca Hayvansal Ürünlerin Üretimi (Bin Ton)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Et (Diri Çekide)	244897	254896	276035	286679	291189	298613
Süt	1535753	1497452	1695588	1796706	1855840	1924542
Yumurta (Milyon Ad)	1178586	1010997	1226711	1401472	1562744	1552916
Yün (Ton)	15621	15591	16210	16523	16784	170020

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2017.

Azerbaycan'da 2010 yılında 2.582.400 büyükbaş hayvan bulunurken, 2016 yılında 2.708.300 büyükbaş hayvan; 2010 yılında 8.331.200 küçükbaş hayvan bulunurken, 2016 yılında 8.677.100 küçükbaş hayvan sayısı bulunmaktadır. 2010 yılında 22.041.600

adet kümes hayvanı bulunurken, 2016 yılında 27.559.400 adet kümes hayvanı popülasyonu bulunmaktadır (Tablo 31).

Tablo 31

Azerbaycan'da Toplam Hayvan Sayısı (1000 Adet)

Yıllar	Büyükbaş Hayvanlar (İnek-Sığır)	Küçükbaş Hayvanlar (Koyun ve Keçiler)	Domuz	Kümes Hayvanları	Atlar, Eşekler, Develer, Katırlar	Arı
2010	2582,4	8331,2	5,3	22041,6	120,4	164,0
2011	2613,7	8405,0	6,3	22432,3	122,9	193,2
2012	2647,9	8474,3	6,1	23162,0	123,5	212,7
2013	2678,2	8569,4	6,5	24581,4	121,9	225,4
2014	2703,3	8630,5	6,7	25172,7	120,4	238,4
2015	2697,5	8645,4	6,1	28851,7	115,8	243,0
2016	2708,3	8677,1	5,2	27559,4	109,8	251,2

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2017.

Azerbaycan'da sanayide en çok üretilen ürün petroldür. Bu sebeple ülkenin sanayisi petrol üretimi üzerine kurulu bir düzene sahiptir. Dünya üzerinde ilk defa petrol rafinerinin kurulduğu, petrolün ilk defa denizden çıkarıldığı, petrol tankerlerinin ilk defa kullanıldığı ülke Azerbaycan'dır. Azerbaycan sanayisi madencilik, enerji, su ve atık yönetimi ile imalat sanayi başlıkları altında gruplanmaktadır (Karaca, Aydoğdu & Bozkırlı, 2016, s.32).

Petrol ve petrol ürünleri imalatına verilen önemin fazla olması, Azerbaycan'ın diğer imalat sanayisinde düşüşlerin olmasına neden olmuştur. Ülkede 2004 ve 2006 arasında televizyon, buzdolabı ve klima üniteleri gibi ürünlerde imalat artışları yaşanmıştır. Üretilen bu ürünlerin daha kaliteli olanları dışarıdan ithal edildiğinden dolayı düşük bir rekabet ortamı vardır. Sanayi içindeki giyim sanayisi ve tekstil sanayisinin payı düşüktür. Bunun sebebi, tekstil sektöründe yeteri kadar yatırımın yapılmamasındandır. Yabancı yatırımlar en fazla petrol ve petrol ürünleri üretiminde gerçekleşmektedir. Diğer sektörlere yabancı yatırımların düşük olmasının sebebi, bu sektörlerin yeterince teşvik edilmemesindendir (Somuncuoğlu, 2011, s.9).

Tablo 32 incelendiğinde, 2000 yılında toplam 14.017 bin ton petrol çıkarılmış olup; bunun 1.511 bin tonu karadan, 12.506 bin tonu ise denizden elde edilmiştir. 2016

yılında toplam 41050 bin ton petrol üretimi gerçekleşmiş; bunun 1526 bin tonu karadan, 39524 bin tonu ise denizden elde edilmiştir.

Tablo 32

Azerbaycan'da Petrol Çıkarma (Gaz Yoğuşması Dahil, Bin Ton)

Petrol Çıkarma			
Yıllar	(Gaz Yoğuşması Dahil)	Karada	Denizde
2000	14 017	1 511	12 506
2001	14 909	1 596	13 313
2002	15 334	1 561	13 773
2003	15 381	1 630	13 751
2004	15 549	1 707	13 842
2005	22 214	1 755	20 459
2006	32 268	1 782	30 486
2007	42 598	1 767	40 831
2008	44 514	1 799	42 715
2009	50 416	1 781	48 635
2010	50 838	1 715	49 123
2011	45 626	1 768	43 858
2012	43 375	1 724	41 651
2013	43 457	1 712	41 745
2014	42 076	1 708	40 368
2015	41628	1598	40030
2016	41050	1526	39524

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2017.

Tablo 33 incelendiğinde, 2000 yılında Azerbaycan'da toplam 5642 milyon metre küp doğal gaz üretimi yapılırken; bu oran 2016 yılında 29331 milyon metre küpe ulaşmıştır.

Tablo 33

Azerbaycan'da Gaz Üretimi (Milyon Metre Küp)

Yıllar	Doğal Gaz
2000	5 642
2001	5 535
2002	5.144
2003	5.128
2004	4.995
2005	5.732
2006	9.076
2007	16 850
2008	23 399
2009	23 598
2010	26 312
2011	25 728
2012	26 796
2013	29 245
2014	29 555
2015	29175
2016	29331

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2017.

Ülkenin ihtiyacı olan elektriği, üretilen elektrik karşılamamaktadır. Azerbaycan'da 21 santral bulunmakta olup; bunun 13'ü termik, 8'i ise hidroelektrik santralidir. Üretilen elektrik enerjisinin % 90'ı termik santrallerden elde edilmektedir. Azerbaycan'da rüzgarın sürekli ve güçlü bir şekilde olması sebebi ile elektrik üretiminde alternatif olarak rüzgar enerjisi ön plana çıkmıştır (Karaca, Aydoğdu & Bozkırlı, 2016, s.36).

Tablo 34 incelendiğinde, 2000 yılındaki elektrik üretimi 18699 milyon kWs iken; 2016 yılında 24953 milyon KWs'dir. 2009 yılında 2,1 milyon kWs elektrik üretimi rüzgar enerjisinden elde edilirken, 2016 yılında 22,8 milyon kWs elektrik üretilmiştir. 2016 yılında güneş enerjisi santrallerinden 35,3 milyon kWs elektrik elde edilmiştir.

Tablo 34

Azerbaycan'da Elektrik Üretimi (Milyon KWs)

Yıllar	Elektrik Üretimi (Milyon KWs)	Rüzgar Enerjisi	Güneş Enerjisi Santralleri
2000	18.699	-	-
2001	18.969	-	-
2002	18.701	-	-
2003	21.286	-	-
2004	21.744	-	-
2005	22.872	-	-
2006	24.543	-	-
2007	21.847	-	-
2008	21.642	-	-
2009	18.869	2,1	-
2010	18.710	0,5	-
2011	20.294	-	-
2012	22.988	-	-
2013	23.354	0,8	0,8
2014	24.728	2,3	2,9
2015	24.688	4,6	4,6
2016	24.953	22,8	35,3

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2017.

Tablo 35 incelendiğinde, Azerbaycan'ın 2010 yılı ihracat değeri 21.278 milyon dolar iken, 2016 yılında bu oran 12.642 milyon dolara gerilemiştir. 2010 yılı ithalat değeri 6.597 milyon dolar iken, 2016 yılı ithalat değeri 7.049 milyondur. 2010 yılında 27.875 milyon dolar olan dış ticaret hacmi, 2016 yılında 16.691 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 35

Azerbaycan'ın Dış Ticaret Göstergeleri

	Değer (Milyon Dolar)						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	21.278	26.480	23.827	23.904	21.752	11.327	12.642
İthalat	6.597	9.733	9.642	10.763	9.179	9.211	7.049
Dış Ticaret Hacmi	27.875	36.213	33.469	33.667	30.931	20.538	19.691
Dış Ticaret Dengesi	14.681	16.742	14.185	13.141	12.573	2.116	5.593

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017a.

Azerbaycan ihracat rakamlarına bakıldığında 2014 yılında 26.912 milyon dolar olan ihracat değeri, 2016 yılında 12.642 milyon dolara gerilemiştir. 2016 yılında ihracat yapılan ülkeler arasında ilk sırada 3.233 milyon dolar ile İtalya yer almaktadır. Bu ülkeyi 1.786 milyon dolar ile Almanya, 1.014 milyon dolar ile Tayvan takip etmektedir. Türkiye, Azerbaycan ihracatında 13. sırada yer almaktadır. 2014 yılında ihracat 291 milyon dolar, iken 2016’da bu oran 278 milyon dolardır.

Tablo 36

Azerbaycan’ın Başlıca Ülkeler İtibariyle İhracat Rakamları (Milyon Dolar)

Sıralama	Ülkeler	2014	2015	2016	2015/2016 % Değişim
1	Genel Toplam	26.912	16.449	12.642	-21
2	İtalya	7.288	4.804	3.233	-33
3	Almanya	3.177	2.419	1.786	-26
4	Tayvan	597	224	1.014	352
5	Fransa	1.808	1.253	982	-22
6	Çek Cumhuriyeti	1.878	1.048	628	-40
7	İspanya	962	470	558	19
8	Portekiz	599	463	504	9
9	Gürcistan	350	226	495	119
10	Endonezya	2.421	1.284	483	-62
11	Rusya Federasyonu	452	441	446	1
12	Çin	297	226	412	82
13	Hindistan	422	82	281	242
14	Türkiye	291	232	278	20
15	Hırvatistan	342	392	242	-38
16	Tayland	1.234	376	240	-36
17	Avusturya	491	369	178	-52
18	ABD	1.035	525	153	-71
19	İngiltere	123	62	141	126
20	Romanya	72	104	116	12
21	Kanada	428	350	102	-71
22	İsviçre	441	222	94	-57
23	İrlanda	0	31	71	128
24	Polonya	31	14	42	193
25	Kazakistan	32	16	30	93
26	Macaristan	0	0	16	20.292
27	G. Kıbrıs	0	0	15	169.344
28	Malta	4	14	13	-9
29	Belarus	18	4	12	176
	Lübnan	0	17	12	-3

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017.

Tablo 37

Azerbaycan'ın Başlıca Ülkeler İtibarıyla İthalat Rakamları(Milyon Dolar)

Ülkeler	2014	2015	2016	2015/2016 %Değişim
Genel Toplam	15.040	10.867	7.049	-30
Rusya Federasyonu	2.144	1.676	1.508	-10
Türkiye	2.875	1.899	1.286	-32
İngiltere	953	1.015	531	-48
ABD	950	477	434	-9
Almanya	1.066	770	375	-51
Çin	645	440	350	-20
İtalya	789	730	301	-59
İsrail	185	130	260	101
Norveç	74	162	229	41
Gürcistan	544	241	153	-36
Fransa	277	194	142	-27
Hollanda	381	209	137	-35
Güney Kore	269	123	118	-4
Belarus	187	138	110	-20
Çek Cumhuriyeti	113	115	107	-7
Kazakistan	220	110	106	-3
Japonya	116	73	100	37
İsviçre	192	175	87	-50
Avusturya	158	100	65	-35
Polonya	140	121	60	-50
Romanya	69	56	44	-21
Macaristan	72	65	43	-34
Belçika	121	70	43	-38
İspanya	107	79	39	-50
Yeni Zelanda	91	56	37	-35
Singapur	122	200	34	-83
Hindistan	112	60	32	-47
Litvanya	56	41	31	-25
Yunanistan	32	9	26	209
Slovenya	38	35	22	-37

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017.

İthalat rakamlarına bakıldığında 2014 yılında 15.040 milyon dolar olan ithalat değeri, 2016 yılında 7.049 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın ithalat yapığı ülkeler arasında ilk sırayı Rusya Federasyonu almaktadır. 2014 yılında 2.144

milyon dolar olan bu rakam, 2016 yılında 1.508 milyon dolardır. İkinci sırayı ise Türkiye almaktadır (2014 yılında 2.875 milyon dolar iken 2016 yılında 1.286 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir). Sırasıyla bu ülkeleri İngiltere, A.B.D. ve Almanya takip etmektedir.

Ülke genelinde başta Bakü Haydar Aliyev Uluslararası Havaalanı olmak üzere 6 adet havaalanı bulunmaktadır. Kebele Havaalanı, Nahcivan Havaalanı, Lankara Havaalanı, Gence Havaalanı ve Zakatala Havaalanı diğer havaalanlarıdır. 20 ülkeye direk uçuşlar düzenlenmektedir. Kazakistan ulusal havayolları olan AZAL, ülke içinde sadece 3 bölgeye uçuşlar düzenlemektedir. Türkiye, Bakü başta olmak üzere Gence ve Nahcivan'a uçuşlar düzenlemektedir. Ülke içerisinde en çok tercih edilen ulaşım aracı şehirlerarası otobüslerdir. Başkent Bakü'den ülkedeki tüm şehirlere otobüsle ulaşım sağlanmaktadır. Ülkenin sahip olduğu toplam karayolu uzunluğu 28.030 km olmasına rağmen bu karayollarının %60'lık kısmı eski yollar olduğundan dolayı bakıma ihtiyacı vardır. Demiryolu ağının uzunluğu ise 2.957 km'dir. Alat limanından, Hazar denizinden Türkmenistan ve Kazakistan feribot seferleri düzenlenmektedir. Fakat kışın fırtınalı havalardan dolayı ve kuzey bölgesinde yaşanan don olayları yüzünden bu seferlerde aksamlar yaşanmaktadır (Karaca, Aydoğdu & Bozkırlı, 2016, s.39).

2011 yılı ülkede turizm yılı olarak ilan edilmiştir. Ülke genelinde başta başkent Bakü olmak üzere yaz ve kış turizmini canlandırmak için yatırımlar yapılmıştır. 2012'de ülkeyi 1,98 milyon turist ziyaret ederken, 2013'de bu oran %7,58 bir artışla 2,13 milyon olmuştur. Ülkeye eğlenmek ve gezmek için gelenlerin oranı %33,1, iş için gelenlerin oranı %30,5'tir. Akrabalarını ziyarete gelenlerin oranı ise %31,6'dır. Akrabalarını ziyaret etmek için gelenlerin oranının bu derecede yüksek olmasının sebebi; Türkiye, Gürcistan, İran ve Rusya gibi ülkelerde yaşayan Azerilerin fazla olmasıdır. Azerbaycan'a 2013'te Türkiye'den 361.000, Gürcistan'dan 810.000, İran'dan 143.000 ve Rusya'dan 903.000 kişi giriş yapmıştır. Bu ülkelerin toplam turizm içindeki oranı %88'dir (Karaca, Aydoğdu & Bozkırlı, 2016, ss.40-41).

Turizm alanında ülkenin sahip olduğu yetersiz alt yapı ve vize uygulamalarının uzun süre alması turizm alanında yaşanan sıkıntıların başında gelmektedir (Somuncuoğlu, 2011, s.11).

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Ortak köken, dil, din birliği, benzer kültür, gelenek ve görenekler; bu ilişkileri gerekli kılan başlıca faktörlerdendir. Türkiye ve Azerbaycan, tarihlerinin en zorlu dönemlerinde birbirlerine destek oldular. 1918 yılında Nuri Paşa komutanlığındaki Türk Kafkasya

İslam Ordusu'nun uzun mücadele ve savaşlar vererek Bakü'yü kurtarması, Azerbaycan için önemli bir dönüm noktası oldu. Azerbaycan halkının lideri Haydar Aliyev'in vurguladığı üzere: "Türk ordusunun Azerbaycan'a, Bakü'ye gelmesi, Azerbaycan'ı Taşnakların saldırısından kurtarması her Azerbaycanlının kalbinde yaşıyor. Azerbaycan halkı, işte o acılı dönemde Türk halkının yaptığı yardımı asla unutmayacaktır.". Anadolu'da Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde yapılan Ulusal Kurtuluş Savaşına Azerbaycanlılar maddi ve manevi yardımlarda bulundular (Haydar Aliyev Mirası Uluslararası Online Kütüphane, 2017).

Türkiye, 30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni, 9 Kasım 1991'de tanıyan ilk devlet olmuştur. Diplomatik ilişkiler 14 Ocak 1992'de kurulmuş ve Bakü'de Başkonsolosluk olarak görev yapmakta olan temsilciliğimiz, büyükelçilik düzeyine yükseltilmiştir. Azerbaycan'da ayrıca Nahçıvan ve Gence Başkonsolosluklarımız faaliyet göstermektedir. Azerbaycan'ın ise Ankara'daki Büyükelçiliğinin yanı sıra İstanbul ve Kars'ta da Başkonsoloslukları bulunmaktadır. İkili ilişkilerin daha da güçlendirilmesi amacıyla 2010 yılında Cumhurbaşkanları düzeyinde Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) mekanizması tesis edilmiştir. YDSK şu ana dek beş defa toplanmış olup, beşinci toplantı 15 Mart 2016 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2016).

Tablo 38 incelendiğinde, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaret dengesi görülmektedir. 2000 yılında Türkiye'nin ihracatı 230 milyon dolar iken, ihracatı 95 milyon dolardır. Azerbaycan ile Türkiye arasında 2000 yılındaki ticaret hacmi 326 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2010'da ihracat 1.551 milyon dolar iken, ithalat 865 milyon dolar ve ikili arasında gerçekleşen ticaret hacmi ise 2.416 milyon dolardır. 2015'de ihracat 1.899 milyon dolar, ithalat 232 milyon dolar, ticaret hacmi ise 2.131 milyon dolardır. 2016 yılında ihracat 1.286 milyon dolar, ithalat ise 278 milyon dolardır. 2017 Ocak-Nisan aylarının arasında ise ihracat 395 milyon dolar, ithalat 508 milyon dolardır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 508 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 38

Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaret Seyri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2000	230	95	326	134
2001	225	78	303	147
2002	231	64	296	166
2003	315	122	438	193
2004	404	135	539	268
2005	528	272	800	255
2006	695	340	1.035	354
2007	1.047	329	1.377	718
2008	1.667	928	2.596	739
2009	1.398	752	2.151	646
2010	1.551	865	2.416	686
2011	2.064	262	2.326	1.802
2012	2.587	340	2.927	2.247
2013	2.961	334	3.294	2.627
2014	2.876	291	3.167	2.585
2015	1.899	232	2.131	1.667
2016	1.286	278	1.564	1.008
2017 (Ocak-Nisan)	395	113	508	282

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017.

Türkiye'nin Azerbaycan'a olan ihracatında; makineler ile mekanik cihazlar ve yedek parçaları, demir ve çelikten eşyalar, elektrikli makina ve cihazlar ve yedek parçaları, mobilya, otomotiv, optik alet ve cihazlar, motorlu kara taşıtları ve yedek parçaları, mineral yakıtlar, petrol ve türevleri gibi ürünler önemli paya sahiptirler. Bunun yanı sıra Türkiye'nin tuz, kükürt, taş, alçı ve çimento, kağıt, karton ve mamulleri, sabun ve muhtahzarları, sebze ve meyveler gibi birçok diğer ürünlerde ihracat potansiyeli bulunmaktadır.

Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya, Hazar deniz yatağı sınırlandırma anlaşmalarını eşitlik temelinde onaylarken; İran, denizin beşte biri diliminde ısrar etmeye devam etmekte ve Dağlık Karabağ bölgesinden kopukluk tartışması ve Ermenistan'ın Azerbaycan'daki topraklarını askeri olarak işgal etmesi, bölge istikrarsızlığının ana odağı olmayı sürdürmekte olup; Sakinler, Ermenistan ve Azerbaycan'daki eski Sovyet dönemi küçük etnik enklavlarını boşaltmıştır. Ayrıca, yerel sınır güçleri; yasadışı olarak malların ve insanların gözle görülür, çekilmemiş Ermeni, Azerbaycan ve Gürcistan

sınırları boyunca transit geçişini kontrol etme mücadelesi vermekte olup, Türkmenistan ile Hazar ortasında deniz kenarında yer alan tartışmalı petrol bölgelerinin bölünmesi konusunda ikili görüşmeler de devam etmektedir (Merkezi İstihbarat Teşkilatı, 2016a).

Dağlık Karabağ'ın 1993 yılında kaybedilmesiyle birlikte, ülke %20 toprak kaybına uğramıştır. Kaybedilen bu toprak, ülkenin en verimli toprağı olduğu için sebze-meyve ve üzüm üretiminde düşüşe neden olmuştur. Şarap ihracatı, üzüm üretiminde yaşanan bu düşüş nedeni ile gerilemiştir.

Azerbaycan'da sanayide en çok üretilen ürün petroldür. Petrol ve petrol ürünleri imalatına verilen önemin fazla olması nedeni ile Azerbaycan'da diğer imalat sanayisinde düşüşler olmuştur. Sanayi içindeki giyim sanayisi ve tekstil sanayisinin payı düşüktür. Bunun sebebi, tekstil sektöründe yeteri kadar yatırımın yapılmamasıdır. Yabancı yatırımlar en fazla petrol ve petrol ürünleri üretiminde gerçekleşmektedir. Diğer sektörlere yabancı yatırımların düşük olmasının sebebi, bu sektörlerin yeterince teşvik edilmemesidir.

Ülkenin ihtiyacı olan elektriği, üretilen elektrik karşılamamaktadır. Azerbaycan'da rüzgarın sürekli ve güçlü bir şekilde olması sebebi ile elektrik üretiminde alternatif olarak rüzgar enerjisi ön plana çıkmıştır.

Ülkenin sahip olduğu toplam karayolu uzunluğu 28.030 km olmasına rağmen, bu karayollarının %60'lık kısmının, eski yollar olduğundan dolayı bakıma ihtiyacı vardır. Alat Limanı'ndan ve Hazar Denizi'nden, Türkmenistan ve Kazakistan feribot seferleri düzenlenmektedir. Fakat kışın fırtınalı havaların olması ve kuzey bölgesinde yaşanan don olayları yüzünden bu seferlerde aksamalar yaşanmaktadır.

Turizm alanında ülkenin sahip olduğu yetersiz alt yapı ve vize uygulamalarının uzun süre alması, turizm alanında yaşanan sıkıntıların başında gelmektedir.

2.3.2. Kazakistan

Bu bölümde Kazakistan Cumhuriyeti'nin ekonomik yapısı ve Türkiye ile ikili ilişkileri ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Ekonomik yapı içerisinde ülkenin sahip olduğu genel ekonomik veriler, ticaret yapısı ve birçok ekonomik gösterge dikkate alınacaktır.

Tablo 39 incelenirse, Kazakistan'ın GSYİH değerinin 1990 yılında 26,93 iken, 2015 yılında 184,39 milyar dolar olduğu görülür. 1990 yılında GSYİH büyümesi -11,0 iken, bu oran 2015 yılında 1,2 olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılında kişi başına gelir 6,980 iken, 2015 yılında ise 23,480 olmuştur. 1990 yılında tarımın GSYİH'ya oranı

%27 iken, 2015 yılında %75; sanayinin GSYİH'ya oranı 1990'da %45 iken, 2015 yılında %33; hizmet sektörünün GSYİH'ya oranı 1990 yılında %29 iken, 2015 yılında %63 olmuştur.

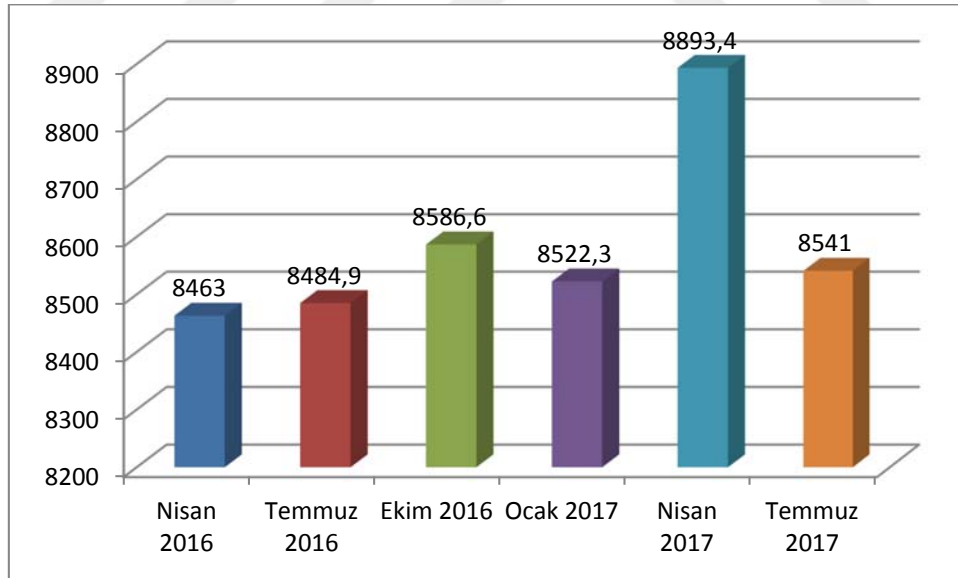
Tablo 39

Kazakistan'ın GSYİH Değerleri ve GSYİH Büyümesi

	1990	2000	2010	2015
GSYİH (Mevcut ABD Doları) (Milyar)	26,93	18,29	148,05	184,39
GSYİH Büyümesi (Yıllık %)	-11,0	9,8	7,3	1,2
Kişi başına gelir (Şu Andaki Uluslararası Dolar)	6980	7350	17110	23480
Tarım, Katma Değer (GSYİH'ya Oran,%)	27	9	5	5
Sanayi, Katma Değer (GSYİH'ya Oranı)	45	40	43	33
Hizmetler vb. Katma Değer (GSYİH'nın Yüzdesi)	29	51	52	63

Kaynak: Dünya Bankası, 2016b.

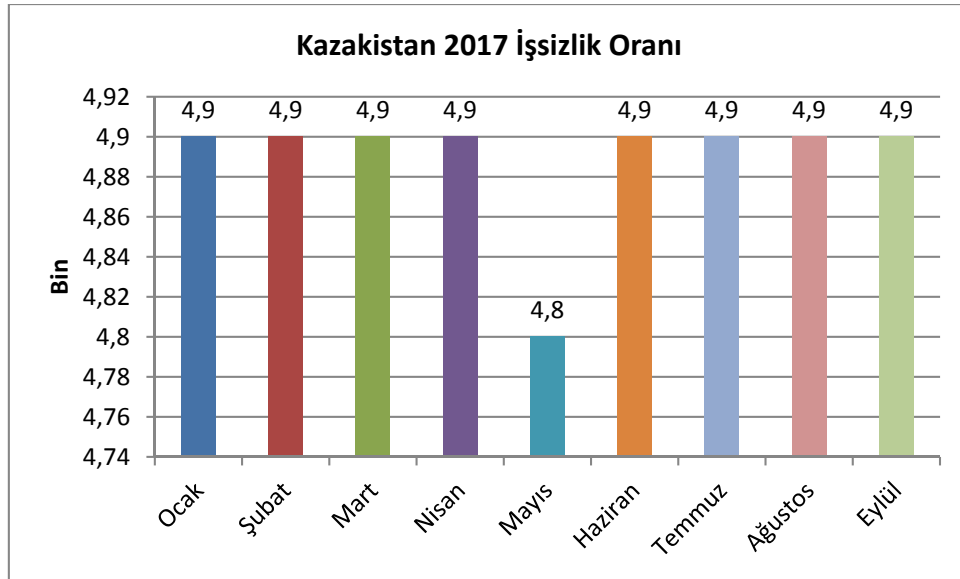
Kazakistan'da istihdam edilenlerin sayısı; 2017'nin üçüncü çeyreğinde 8541, 2017 yılının ikinci çeyreğinde ise 8893.40'tır. Nisan 2016'da ise 8463 kişi istihdam edilmiştir. 2017 yılında 2016'ya göre daha fazla kişiye istihdam sağlanmıştır (Şekil 8).

Şekil 8. Kazakistan'ın ekonomik aktif nüfusu

Kaynak: Trading Economics, 2017b.

Kazakistan'da Ocak 2017'de işsizlik oranı 4,9 iken, Mayıs ayında bu oran 4,8'e gerileme göstermiş; diğer aylarda ise 4,9'a yükseldiği görülmüştür (Şekil 9).

Şekil 9. Kazakistan'ın işsizlik oranı

Kaynak: Trading Economics, 2017b.

Tarımsal arazi, ülkede 84,6 milyon hektara tekabül etmektedir. Bu arazinin 24 milyonu ekilebilir arazi iken, meralar ise 61,1 milyon hektardır. Bağımsızlıktan sonra tarım sektöründe durgunluk yaşanmış ve üretimde ciddi düşüşler olmuştur. Kazakistan'ın uyguladığı tarım reformları sayesinde 10 sene gibi bir süre içerisinde tarım sektöründe yükseliş meydana gelmiştir. Toprak Reformu, 2003'de yürürlüğe konulmuştur. Devletin uyguladığı Gıda ve Tarım politikası ise 2005 yılında tamamlanmıştır (Kazimbekova, 2013, s.42).

Sert iklim şartları tarımsal üretimi zorlamaktadır. Tarımsal ekipman ve tarımsal girdi temelinde, çiftçiler çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Aral Gölü'nün kurumakta olması da özellikle Güney Kazakistan'ın Çikent ve Kızılorda bölgelerindeki pamuk üretimini olumsuz yönde etkilemektedir. Tarım sektöründeki gelişmenin en önemli engellerinden biri de, tarım arazileri mülkiyet hakkının olmayışı ve buna bağlı olarak iyi işleyen bir piyasanın gelişmemesidir (Beisbekova, 2011, s.30).

Tablo 40'a bakıldığında, Kazakistan'ın 2016 yılında 21.473,6 bin hektar ekilebilir tarım alanına sahip olduğu görülür. Ayrıca, 15.403.5 bin hektar tahıl ve baklagil ekimi ve 12.437.0 bin hektar da buğday ekimi yapılmıştır.

Tablo 40

Kazakistan'ın Ekilebilir Alanları ve Ekilen Tarım Bitkileri (Bin Hektar)

Yıllar	Toplam Ekili Alan	Tahıl ve Baklagiller	Buğday	Patates	Şeker Pancarı	Pamuk	Sebze	Ayçiçeği
2004	18.036,4	14.278,0	11.956,6	168,2	22,3	223,7	111,3	457,6
2005	18.445,2	14.841,9	12.647,9	168,2	17,5	204,2	110,8	454,5
2006	18.369,1	14.839,8	12.425,5	153,9	14,4	200,1	103,0	492,6
2007	18.954,5	15.427,9	12.892,3	155,5	13,7	206,1	104,2	365,7
2008	20.119,2	16.190,1	13.476,1	163,7	13,1	178,6	112,9	579,7
2009	21.424,9	17.206,9	14.751,0	170,3	10,6	139,8	110,6	723,0
2010	21 438,7	16.619,1	14.261,7	179,5	11,2	137,2	120,3	2574,9
2011	21 083,0	16.219,4	13.848,9	184,4	18,2	160,6	128,7	954,5
2012	21 190,7	16.256,7	13.464,0	190,2	11,8	147,8	128,7	794,6
2013	21.271,0	15.877,6	13.088,7	184,8	2,7	140,6	133,1	877,4
2014	21.244,6	15.291,5	12.387,6	186,8	1,2	127,6	137,7	846,1
2015	21.022,9	14.982,2	11.771,1	190,6	9,2	99,3	139,5	740,7
2016	21.473,6	15.403,5	12.437,0	186,7	12,6	109,6	145,9	835,0

Kaynak: Kazakistan Devlet İstatistik Sitesi, 2016.

Büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, ülke hayvancılık sektörünün ilk sırasında yer almaktadır. Kümes hayvancılığı, domuz yetiştirme, at ve deve yetiştiriciliği de sürekli olarak gelişim göstermektedir. Ülke genelindeki bu üretim faaliyetleri, ülkenin et ihtiyacının % 65'ini karşılamaktadır (Kara & Yeşilot, 2010, s.177).

Kazakistan 2016 yılında toplam 64.780.9 bin hayvan popülasyonuna sahiptir. Bu popülasyonun 4.871.0'ını sığır hayvanları, 12.247.1'ini koyun ve keçiler, 24.323.1'ini ise kümes hayvanları oluşturmaktadır (Tablo 41).

Kazakistan sanayisi, madencilğe bağlı olarak gelişmiştir. Sovyetler Birliği'nden ayrılmadan önce bu ülke, hammadde ihtiyacının büyük kısmını karşılıyordu. Başlıca sanayi kuruluşları; demir-çelik, çimento, gübre, şeker, un, konserve, ilaç, sentetik iplik, röntgen aletleri fabrikalarıdır. Sanayide çalışan işgücünün büyük kısmı kömür madenleri ve petrol tesislerinde çalışmaktadır. Sovyet zamanında enerji sübvansiyonları ve Sovyet pazarlarından istifade eden metal işletmeleri, bağımsızlık sonrası büyük ölçüde verimsiz çalışmak zorunda kalmıştır. Ancak sonraki yıllarda sektörde yabancı yatırımcılar sayesinde bir dönüşüm yaşandığı gözlenmektedir. Metalürji sektörü en fazla doğrudan yabancı yatırım çeken ikinci sektördür (Mengi, 2015, ss.30-31).

Tablo 41

Kazakistan'ın Hayvan Popülasyonu

Yıllar	Sığır Sayısı	Koyun ve Keçi Sayısı	Domuz Sayısı	Atların Sayısı	Deve Sayısı	Kümes Hayvanları Sayısı
2003	4.871,0	12.247,1	1.368,8	1.064,3	114,9	24.823,1
2004	5.203,9	13.409,1	1.292,1	1.120,4	125,7	25.606,1
2005	5.457,4	14.334,5	1.281,9	1.163,5	130,5	26.215,5
2006	5.660,4	15.350,3	1.304,9	1.235,6	138,6	28.239,3
2007	5.840,9	16.080,0	1.352,7	1.291,1	143,2	29.506,8
2008	5.991,6	16.770,4	1.347,3	1.370,5	148,3	30.148,4
2009	6.095,2	17.369,7	1.326,3	1.438,7	155,5	32.686,5
2010	6.175,3	17.988,1	1.344,0	1.528,3	169,6	32.780,6
2011	5.702,4	18.091,9	1.204,2	1.607,4	173,2	32.870,1
2012	5.690,0	17.633,3	1.031,6	1.686,2	164,8	33.474,0
2013	5.851,2	17.560,6	922,3	1.784,5	160,9	34.173,1
2014	6.032,7	17.914,6	884,7	1.937,9	165,9	35.020,0
2015	6.183,9	18.015,5	887,6	2.070,3	170,5	35.632,9
2016	6.413,2	18.184,2	834,2	2.259,2	180,1	36.910,0

Kaynak: Kazakistan Devlet İstatistik Sitesi, 2016.

BP verilerine göre Kazakistan'ın toplam petrol rezervleri 1996 yılında 5,3 milyon varil iken, 2006 yılında bu oran 9,0 milyon varil ve 2015 yılında ise 30,0 milyon varil olarak tespit edilmiştir. Dünya içindeki payı ise %1,8'dir.

Tablo 42

Kazakistan'ın Petrol Üretimi (Gün/Varil)

Yıllar	Kazakistan Petrol Üretimi (Gün/Varil) (Bin)
2006	1370
2007	1415
2008	1485
2009	1609
2010	1676
2011	1684
2012	1664
2013	1737
2014	1710
2015	1695
2016	1672

Kaynak: BP, 2017.

Tablo 42 incelendiğinde, Kazakistan'ın 2006 yılı petrol üretiminin günde 1370 bin varil iken; 2016 yılı petrol üretiminin günde 1672 bin varil olarak gerçekleştiği görülür.

Tablo 43 incelendiğinde, Kazakistan'da 2006 yılında 13,4 milyar metreküp doğal gaz üretimi gerçekleşirken; 2016 yılında 19,9 milyar metre küp doğal gaz elde edildiği görülür.

Tablo 43

Kazakistan'ın Doğal Gaz Üretimi (Milyar/Metreküp)

Yıllar	Kazakistan'ın Doğal Gaz Üretimi
2006	13,4
2007	13,8
2008	16,1
2009	16,5
2010	17,6
2011	17,3
2012	17,2
2013	18,4
2014	18,7
2015	19,0
2016	19,9

Kaynak: BP, 2017.

Hacim ve çeşit olarak Kazakistan, dünyanın sahip olduğu en önemli ve en zengin doğal kaynaklara sahiptir. Sahip olduğu uranyum, kurşuni krom ve çinko rezervi ile dünyada ilk 2'de; altın, demir ve kömür rezervlerinde ilk 10'da; alüminyum, petrol ve doğal gaz rezervleri sayesinde ise dünyada ilk 20'de yer almaktadır (Mengi, 2015, s.31).

Tablo 44

Kazakistan'ın Elektrik Üretimi (Terewatt/Saat)

Yıllar	Kazakistan Elektrik Üretimi
2006	71,7
2007	76,6
2008	80,3
2009	78,7
2010	82,6
2011	86,6
2012	90,6
2013	92,6
2014	94,6
2015	91,6
2016	94,5

Kaynak: BP, 2017.

Tablo 44 incelendiğinde, 2006 yılında Kazakistan’da 71,7 terewatt/saat elektrik üretimi yapılırken; bu oranın 2016 yılında 94,5 olarak gerçekleştiği görülür.

Tablo 45 incelendiğinde, Kazakistan’ın 2011 yılı ihracat değerinin 88,1 milyon dolar iken; 2016 yılında 36,8 milyon dolara gerilediği görülür. 2011 yılı ithalat değeri 38,0 milyon dolar iken, 2016 yılı ithalat değeri 25,2 milyon dolardır. 2011 yılında 126,1 milyon dolar olan dış ticaret hacmi, 2016 yılında 62,0 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 45

Kazakistan’ın Dış Ticaret Göstergeleri

	Değer (Milyon Dolar)					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	88,1	92,3	82,5	79,4	45,9	36,8
İthalat	38,0	44,5	48,9	41,3	30,6	25,2
Dış Ticaret Hacmi	126,1	136,8	131,4	120,7	76,5	62,0
Dış Ticaret Dengesi	50,1	47,7	33,6	38,1	15,3	11,6

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017b.

Kazakistan’ın ihracat rakamlarına bakıldığında, 2014 yılında 79.460 milyon dolar olan ihracat değerinin 2016 yılında 36.776 milyon dolara gerilediği görülür. 2016 yılında ihracat yapılan ülkeler arasında ilk sırada 7.475 milyon dolar ile İtalya yer almaktadır. Bu ülkeyi 4.215 milyon dolar ile Çin, 3.509 milyon dolar ile Rusya Federasyonu takip etmektedir. Türkiye, Kazakistan ihracatında 12. sırada yer almaktadır. 2014 yılında 2.272 milyon dolar olarak gerçekleşen ihracat, 2016’da 851 milyon dolardır (Tablo 46).

Tablo 46

Kazakistan'ın Başlıca Ülkeler İtibariyle İhracat Rakamları (Milyon Dolar)

Ülkeler	2014	2015	2016
Toplam	79.460	45.956	36.776
İtalya	16.052	8.136	7.475
Çin	9.799	5.480	4.215
Rusya Federasyonu	6.389	4.548	3.509
Hollanda	8.724	4.981	3.256
İsviçre	4.539	2.659	2.688
Fransa	4.690	2.681	1.798
İspanya	2.363	1.219	992
Özbekistan	1.084	942	923
Ukraine	1.673	1.174	911
Birleşik Krallık	631	829	891
Yunanistan	1.946	1.260	873
Türkiye	2.272	1.276	851
Romanya	3.153	1.343	724
ABD	412	434	618
Japonya	741	859	559
İran	893	566	551
Polonya	596	789	505
Afganistan	334	372	487
Hindistan	1.083	220	415
Kırgızistan	705	519	376

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017.

Kazakistan'ın ithalat rakamlarına bakıldığında; 2014 yılında 41.295 milyon dolar olan ithalat değeri, 2016 yılında 25.175 milyon dolara gerilemiştir. 2016 yılında ithalat yapılan ülkeler arasında ilk sırada 9.130 milyon dolar ile Rusya Federasyonu yer almaktadır. Bu ülkeyi 3.671 milyon dolar ile Çin, 1.336 milyon dolar ile Almanya takip etmektedir. Türkiye, Kazakistan ihracatında 7. sırada yer almaktadır. 2014 yılında 1.015 milyon dolar olarak gerçekleşen ihracat, 2016'da 588 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Tablo 47).

Tablo 47

Kazakistan'ın Başlıca Ülkeler İtibariyle İthalat Rakamları (Milyon Dolar)

Ülkeler	2014	2015	2016
Toplam	41.295	30.568	25.175
Rusya Federasyonu	13.808	10.529	9.130
Çin	7.368	5.086	3.671
Almanya	2.009	1.822	1.336
ABD	1.994	1.484	1.280
İtalya	978	1.081	795
Fransa	957	517	627
Türkiye	1.015	739	618
Özbekistan	1.014	725	588
Japonya	925	585	553
G. Kore	1.067	607	453
AB - Diğer	939	862	452
Ukraine	1.209	828	436
Birleşik Krallık	544	380	363
Beyaz Rusya	774	488	333
İspanya	377	217	330
İran	368	292	227
Tacikistan	181	165	218
Türkmenistan	97	61	208
Hollanda	299	261	207
Kırgızistan	375	190	201

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017b.

Demiryolu ağı, 2004 verilerine göre 13.700 km uzunluğundadır. Karayollarının uzunluğu ise aynı yıl itibariyle 90.018 kilometredir. Diğer taraftan ülkenin birçok şehrinde hava alanı vardır. Aktav, Atıray, Öskeman, Pavlador ve Emey; ülkenin başlıca limanları olarak işlev görmektedir. Bunlardan Atıray ana liman şehridir. İrtiş, Esil ve Jayık nehirlerinde ise gemi taşımacılığı yapılmaktadır. Kazakistan'da Trans Asya Demiryolu Kuzey Koridoru, Güney-Doğu Avrupa Güney Koridoru, Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru ve Kuzey-Güney Koridoru olmak üzere 4 ayrı uluslararası ulaşım koridoru bulunmaktadır. Trans Asya Demiryolu Kuzey Koridoru, Avrupa Birliği ardından dünyada en fazla ihracat yapan ülke olan Çin'i Avrupa kıtasına bağlamaktadır. İpek Yolu-demiryolu olarak da bilinen 11 bin kilometrelik Trans Asya Demiryolu

Kuzey Koridoru; Güneybatı Çin'in büyük şehri Chongqing'den başlayarak Almanya'nın kuzeybatısındaki Duisburg'a kadar ulaşır. 2011'de devreye giren hat, Doğu Türkistan'dan geçerek Kazakistan'a ve sırasıyla Rusya, Beyaz Rusya, Polonya ve Almanya'ya kavuşmaktadır. Diğer bir transit hat olan Kuzey-Güney demiryolu hattı, Kazakistan'ı Türkmenistan'a ve oradan da İran'ın Bender Abbas Limanı'na bağlamaktadır (Mengi, 2015, s.33).

Kazakistan, turizm potansiyeli bakımından cazip bir ülkedir. Sahip olduğu doğa ve coğrafi özelliklerin farklılık göstermesi nedeni ile özel bir önemi vardır. Hem bozkırları, hem ormanları, hem dağları bulunan ve aynı zamanda zengin bitki ve hayvan varlığına sahip olan bu ülkenin zengin tarihi birikimi, ülkenin turizm potansiyelini oluşturmaktadır. Ülkede Hoca Ahmet Yesevi Türbesi, Ayşe Bibi Türbesi, Arslan Baba Türbesi başlıca tarihi eserlerdir. Tabi güzelliklere sahip Kazakistan'da Balkaş Gölü, Burabay Gölü, Garın Kanyonu, Karkaralı Milli Parkı ve Altınemel Milli Parkı turizm zenginlikleri arasındadır. Sakalar, Türk tarihi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Ülkede Sakalar döneminden kalma mezar kalıntıları olan "Esik Kurgan" (altın adam) bulunmaktadır. Ayrıca Baykonur Uzay Üssü yine Kazakistan'da bulunmaktadır.

Kazakistan turizm derneği verilerine göre, ülkeye en çok turist sırasıyla Fransa, İtalya, İngiltere, Rusya ve Hindistan'dan gelmektedir. Aynı verilere göre ülkeye gelen yabancı turistlerin % 84'ü iş seyahati ve %13'ü eğlence amacıyla gelmektedir. Yabancı turistler en çok Akmol, Mangıstau, Doğu Kazakistan ve Almatı şehrini ziyaret etmektedirler. Diğer taraftan 2012 yılında Kazakistan'dan Türkiye'ye 381 bin ziyaretçi gelmiştir. Ayrıca Kazak turistlerin % 50'den fazla bir oranı için Türkiye birinci öncelikli olarak ziyaret edilmek istenilen ülke konumundadır (Mengi, 2015, s.34).

Türkiye ile Kazakistan arasındaki diplomatik ilişkiler 2 Mart 1992 tarihinde tesis edilmiştir. İki ülke Kazakistan'ın bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren sürekli olarak işbirliği alanlarını genişletmişler ve tatmin edici sonuçlara ulaşmışlardır. Ortak tarihi ve kültürel bağlar, ikili ilişkilerin ve işbirliğinin hızla gelişmesine önemli bir katkıda bulunmuştur (Kazimbekova, 2013, ss.51-52).

Ekim 2009'da Nahçıvan'da Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye devlet başkanları; Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyinin (Türk Konseyi) kurulmasına ilişkin anlaşmayı imzalamış olup, İstanbul'da bulunan sekreteryası çalışmaya başlamıştır. Ekim 2011'de Almatı'da Türk Konseyi'nin 1. Zirvesi düzenlenip, birçok belge imzalanmıştır. Bu sürece sivil toplum kuruluşu statüsünde kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler Aksakallar Kurulu da katkıda bulunmuştur. Mayıs 2010'da Astana'da

Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev ile Türkiye Cumhurbaşkanı A. Gül'ün katılımlarıyla Türk Akademisi açılmıştır. Akademi bir bilim ve kültür merkezi olmasının yanı sıra; Türk halklarının tarih ve etnografyasını araştırma alanında ortak bilimsel projelerin yürütüleceği, ayrıca tanınmış hem Kazak, hem (Osmanlı dönemi) Türk, hem Eski Türk düşünürlerin tarihi eserlerinin yer alacağı bilgi hazinesi olmak üzere kurulmuştur (Tüymebayev, 2012, s.10).

İki ülke arasında 1998'den beri gelişmekte olan askeri işbirliğinin sonucu olarak, Türk silahlı kuvvetleri, Astana'da askeri ve teknik bir temsilcilik açmıştır. Ayrıca bu tarihten beri Kazakistan'a 2 milyon 930 bin dolarlık askeri teçhizat yardımı yapılmıştır. Türkiye ile Kazakistan, kültürel ve insani yardım alanlarında da işbirliği halindedirler.1992 yılından beri Türkiye'deki üniversitelerde 2700'e yakın Kazak öğrenci karşılıksız burs verilerek okutulmuştur. Ayrıca Kazakistan'da 24 Türk-Kazak Lisesi, Almatı Süleyman Demirel ve Türkistan Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi de faaliyetlerine devam etmektedir (Özdemir, 2007, s.122).

Kazakistan, Türkiye'nin Orta Asya'daki en önemli ticari ortaklarından biridir. Ekonomik krizin ilişkilerimize olan etkisinden söz edilebilir. 2009 yılında 1,7 milyar dolara gerileyen ikili ticaret hacmi, 2010 yılında hızlı bir toparlanma sürecine girmiştir. Türkiye, sermaye miktarı açısından bakıldığında ABD, İngiltere, Fransa, Hollanda, Rusya gibi ülkelerden sonra Kazakistan'daki 15. yatırımcı ülke konumundadır. Kazakistan'da Türk girişimcilerin özellikle gıda sektörü, ilaç kimya sanayisi, inşaat, otelcilik ve imalat alanlarında öne çıktıkları görülmektedir. Kazakistan'da müteahhitlik sektöründe ise her geçen gün Türkiye'nin etkinliği artmaktadır.Türkiye'nin Kazakistan'daki yatırımcı sıralamasındaki seviyesini daha üst seviyelere çıkarabilmesi, mevcut ilişkileri daha da çeşitlendirmesiyle mümkündür (Elkoca, 2014, s.24).

Tablo 48'de Türkiye ile Kazakistan arasındaki ticaret verileri görülmektedir. 2005 yılında Türkiye'nin ihracatı 459,9 milyon dolar iken, ihracatı 558,9 milyon dolar, iki ülke arasındaki ticaret hacmi ise 1.018,8 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında ihracat 818,9 milyon dolar, ithalat 2.471,0 milyon dolar, ticaret hacmi ise 3.289,9 milyon dolardır. 2016 yılında ise ihracat 624,5 milyon dolar iken, ithalat 1.334,5 milyon dolardır. Ayrıca, iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1.959,1 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 48

Türkiye-Kazakistan Dış Ticaret Seyri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2005	459,9	558,9	1.018,8	-99,0
2006	696,8	993,7	1.690,6	-296,9
2007	1.079,9	1.284,0	2.363,9	-204,2
2008	890,6	2.332,0	3.222,6	-1.441,4
2009	633,4	1.348,9	1.982,3	-715,5
2010	818,9	2.471,0	3.289,9	-1.652,1
2011	947,8	3.020,0	3.967,8	-2.072,2
2012	1.068,6	3.371,0	4.439,6	-2.302,4
2013	1.039,4	3.106,1	4.145,5	-2.066,8
2014	977,5	2.453,4	3.430,9	-1.476,0
2015	750,0	1.389,6	2.139,7	-639,6
2016	624,5	1.334,5	1.959,1	-710,1

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017b.

Uluslararası sorunlardan bahsedilecek olunursa; Kırgızistan, Kazakistan ile 2001 sınır sınırlamasını henüz onaylamamıştır. 2004 yılında Özbekistan ve 2005 yılında Türkmenistan ile başlayan sınırların saha sınırları sorunları vardır. Rusya ile devam eden sınır belirleme 2007'de başlamış olup, Çin ile sınır belirleme 2002'de tamamlanmıştır. Ayrıca, Hazar Denizi'nde Türkmenistan ile bir deniz yatağının oluşturulması tartışılmakta ve Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya, Hazar Denizi Sınırlandırma anlaşmalarını eşitlik temelinde onaylarken; İran, denizin beşte biri dilimini ısrar etmeye devam etmektedir (Merkezi İstihbarat Teşkilatı, 2016b).

Ülkenin zayıf ve güçlü yönlerine bakılacak olursa, sert iklim şartları tarımsal üretimi zorlamaktadır. Tarımsal ekipman ve tarımsal girdi temelinde çiftçiler, çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Aral Gölü'nün kurumakta olması da özellikle Güney Kazakistan'ın Çikent ve Kızılorda bölgelerindeki pamuk üretimini olumsuz yönde etkilemektedir. Tarım sektöründe gelişmenin en önemli engeli de, tarım arazileri mülkiyet hakkının olmayışı ve buna bağlı olarak iyi işleyen bir piyasanın gelişmemesidir. Kazakistan'ın uyguladığı tarım reformları sayesinde 10 sene gibi bir süre içerisinde tarım sektöründe yükseliş meydana gelmiştir. Toprak Reformu 2003'de yürürlüğe konulmuştur. Devletin uyguladığı Gıda ve Tarım politikası ise 2005 yılında tamamlanmıştır.

Kazakistan'ın sanayisi madencilığe bağılı olarak gelişmiştir. Sovyet zamanında enerji sübvansiyonları ve Sovyet pazarlarından istifade eden metal işletmeleri bağımsızlık sonrası büyük ölçüde verimsiz çalışmak zorunda kalmıştır. Ancak sonraki yıllarda sektörde yabancı yatırımcılar sayesinde bir dönüşüm yaşandığı gözlenmektedir.

2.3.3. Kırgızistan

Bu bölümde Kırgızistan Cumhuriyeti'nin ekonomik yapısı ve Türkiye ile ikili ilişkileri ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Ekonomik yapı içerisinde ülkenin sahip olduğu genel ekonomik veriler, ticaret yapısı ve birçok ekonomik göstere dikkate alınacaktır.

Tablo 49 incelendiğinde, Kırgızistan'ın 1990 yılı GSYİH'sının 2,67 milyar dolar iken; 2015 yılı GSYİH'sının 6,57 milyar dolar olduğu görülür. 1990 yılı GSYİH büyümesi 5,7 iken, 2015 yılında 3,5'tir. 1990 yılı kişi başına düşen gelir 2,250 dolar iken, 2015 yılında 3,310 dolardır. Tarımın GSYİH içinde oranı 1990 yılında %34 iken, 2015 yılında %16; sanayinin GSYİH içindeki oranı 1990 yılında %35 iken, 2015 yılında %27; hizmet sektörünün GSYİH içindeki oranı 1990 yılında %31 iken, 2015 yılında %57'dir.

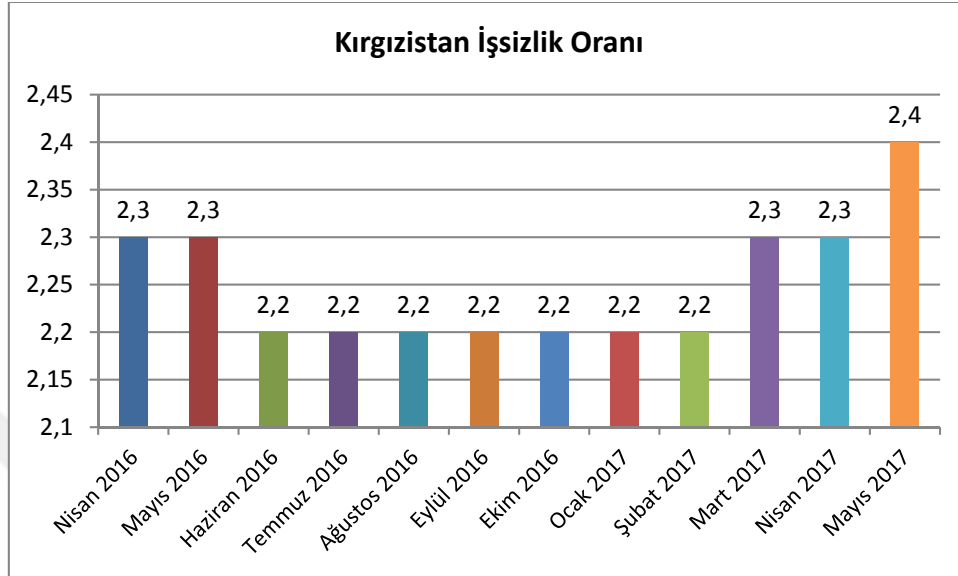
Tablo 49

Kırgızistan'ın GSYİH Değerleri ve GSYİH Büyümesi

	1990	2000	2010	2015
GSYİH (Mevcut ABD Doları) (Milyar)	2,67	1,37	4,79	6,57
GSYİH Büyümesi (Yıllık %)	5,7	5,4	-0,5	3,5
Kişi Başına Gelir (Şu Andaki Uluslararası Dolar)	2,250	1,550	2,560	3,310
Tarım, Katma Değer (GSYİH'ya Oranı)	34	37	19	16
Sanayi, Katma Değer (GSYİH'ya Oranı)	35	31	29	27
Hizmetler vb. Katma Değer (GSYİH'nın Yüzdesi)	31	32	51	57

Kaynak: Dünya Bankası, 2016c.

Kırgızistan'ın işsizlik oranı 2016 Nisan ve Mayıs ayında 2,3 iken, 2017 yılının ilk aylarında bu oran 2,2'ye gerilemiş olup; Mart ve Nisan aylarında 2,3'e; Mayıs ayında ise bu oran 2,4'e yükselmiştir (Şekil 10).

Şekil 10. Kırgızistan'ın işsizlik oranı

Kaynak: Trading Economics, 2017c.

SSCB'nin dağılması ile birlikte Kırgızistan büyük bir yoklukla karşı karşıya kalmıştır. SSCB zamanında gübre ve tarım alanında kullanılan ekipmanlar ve bu ekipmanların yedek parçalarına kolayca ulaşabilmesi nedeni ile tarım alanındaki üretim yüksek seviyelerdedir. Fakat bağımsızlık ile birlikte bu imkanlarda yoksun kalınması nedeni ile tarımsal üretimde önemli derecede düşüşler olmuştur. Bağımsızlıktan önceki döneme göre ekipmanların daha pahalı olması ve ülkenin finansal kaynaklarının yeterli düzeyde olmaması nedeni ile tarım sektöründe yeterli derecede yatırım yapılamamıştır. Bu sebeple, SSCB zamanında üretim miktarlarına bağımsızlık döneminde ulaşma imkanı elde edilememiştir (Ashimova, 2015, s.11).

2010 yılında 1145704 hektar ekili alan bulunmaktadır. Bunun 576969 hektarlık alanına tahıl, 55299 hektarlık alanına zeytin, 42144 hektarlık alanına baklagiller, 26693 hektarlık alanına pamuk, 84313 hektarlık alanına patates, 41941 hektarlık alanına ise sebze ekilmiştir. 2015 yılında 1185921 hektarlık ekili alan bulunmaktadır. Bunun 576000 hektarlık alanına tahıl, 57327 hektarlık alanına baklagil, 42894 hektarlık alanına zeytin, 84488 hektarlık alanına patates, 51451 hektarlık alanına ise sebze ekilmiştir (Tablo 50).

Tablo 50

Kırgızistan'ın Tarım Göstergeleri (Hektar)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ekili Alanlar – Tüm	1145704	1159180	1165713	1170399	1181189	1185921
Tahıllar	576969	577585	568642	587399	588475	576000
Buğday	376668	377424	324508	346575	339509	297289
Arpa	125374	123287	147323	147204	155644	173933
Tahıl Mısır	73354	74451	95299	91899	92010	102349
Diğer Tahıl (Darı, Süpürge						
Darısı, Tahıl Karışımı,	1573	2423	1512	1721	1136	2429
Çavdar vs.)						
Baklagillerden Kùltürler	42144	46153	49233	49874	61147	57327
Pirinç	6586	6457	7264	7904	8122	8611
Kara Buğday	74	62	43	26	23	42
Zeytin Bitkileri	55299	54584	54434	50122	43750	42894
Pamuk	26693	37429	30959	23437	23340	14259
Tütün	4085	4109	3442	3099	1996	571
Şeker Pancarı (Fabrika)	8423	8057	5589	6679	7318	5048
Patates	84313	84880	81570	80517	78892	84488
Sebze	41941	42793	45413	44194	44926	51451
Kavun Alan Gıda	7335	7034	8872	8802	9254	11295

Kaynak: Kırgızistan Devlet İstatistik Sitesi, 2016.

Tablo 51 incelendiğinde, 2010 yılında ÷lke genelinde 1298825 adet sığır mevcut iken; 2015 yılında 1492517 adet sığır pop÷lasyonunun mevcut olduğu g÷rl÷r. 2010 yılında 666450 adet inek var iken, 2015 yılında 757423 adet inek pop÷lasyonu vardır. 2010 yılında 5037715 adet koyun ve keçi mevcut iken, 2015 yılında 5929529 adet koyun ve keçi pop÷lasyonu vardır. 2010 yılında 4749854 adet k÷mes hayvanı var iken, 2015 yılında 5586212 adet k÷mes hayvanı bulunmaktadır. Bu hayvanlardan 2010 yılında 267721 milyon adet yumurta elde edilirken, 2015 yılında 353251 milyon adet yumurta verimi elde edilmiştir.

Tablo 51

Kırgızistan'ın Hayvan Popülasyonu (Adet)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Sığırlar	1298825	1338583	1367466	1404168	1458377	1492517
İnekler	666450	684157	699339	718516	744336	757423
Domuzlar	59791	59202	55380	51777	50782	50345
Koyun ve Keçiler	5037715	5288115	5423881	5641214	5829024	5929529
Atlar	378448	388971	398796	407381	432972	449614
Kümes Hayvanları	4749854	4815308	5076559	5385713	5420033	5586212
Yumurta (Milyon Adet)	267721	286335	285163	314459	297914	353251
Yün (Fiziksel Ağırlıkça)	7297	6986	7123	6576	7294	6856

Kaynak: Kırgızistan Devlet İstatistik Sitesi, 2016.

Kırgızistan ekonomisi SSCB'nin dağılması ile birlikte üretim alanında kayıp yaşamaya başlamıştır. SSCB zamanındaki sanayi sektörü bugünkü duruma göre daha iyidir. Gıda işleme sektörü, Kırgızistan sanayisinin en önemli sanayi alanıdır. Madencilik ve hazır giyim alanları ise yatırım yapılabilecek sektörler arasında yer almaktadır. Ülkenin 2012 yılı sanayi üretim hacmi % 20,2'lik bir düşüş yaşamış olup, 2,85 milyardır. Bu azalmanın sebebi; maden işletme şirketi Kumtor'un, üretimde azalma yoluna gitmesidir. Kumtor, madencilik alanında yaptığı üretim hesaba katılmadığında sanayi alanında, üretimde yaklaşık % 6,1 oranında düşüş yaşamıştır. İmalat sektörü 2012 yılında % 76,4 oranında üretim yapmış olup, bu üretim 2,9 milyara tekabül etmiştir. Metalürji, elektrik üretimi, konfeksiyon ve tekstil alanlarında üretim nedeni ile imalat sektöründe artış meydana gelmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2013).

Türk şirketleri en çok gıda işleme alanında yer almaktadır. Fakat bu sektördeki çalışma şartlarının kötü olması, yeni teknolojik üretim tekniklerinin ve ekipmanlarının kullanılmaması; firmalar için bir handikaptır. Bişkek, sanayi sektörünün en çok yoğunlaştığı şehirdir (DEİK, 2012, s.11).

Ülke genelinde doğal gaz ve petrol rezervi sınırlı bir şekildedir. Yıllık 80 bin ton petrol üretilmekte, bu da içeride tüketilmektedir. Bu nedenle, Kırgızistan enerjiyi ithal eden bir konumdadır. Bu ithalatı ise komşu ülkelere yapmaktadır. Kömür üretimi de ülkenin ihtiyacını karşılayacak düzeyde değildir. Demiryolu ağının yetersiz olması, Kara-Keçe kömür yatağında üretilen kömürün ihraç edilebilmesinin önündeki en büyük

engeldir. Bu nedenle, 60 km lik bir demiryolu ağının yapımı gerekmektedir. Elektrik enerjisi ülke için önemli üretim faktörlerinden birisidir. Elektrik, ülkede hidroelektrik santrallerinden elde edilmekte ve ülke genelinde ucuz fiyattan halka satış yapılmaktadır. Elektrik enerjisi üretiminde Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan'ın ardından bağımsız devletler topluluğundaki 3. ülkedir. Tieş Şan dağındaki buzulların erimesi nedeni ile yıllık yaklaşık olarak 55.000 Gigawatt saatlik bir potansiyele ulaştığı düşünülmektedir. Bunun yaklaşık olarak 3 Gigawatt saatlik kısmı tüketilmektedir. Ülke genelinde elektrik fiyatlarının düşük olması sebebi ile, üretimin ihraç amaçlı olarak kullanılabilmesi için elektrik hatları ile ilgili yatırımların yapılması gerekmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2013).

Tablo 52 incelendiğinde, Kırgızistan'ın 2010 yılı ihracat değerinin 1.979 milyon dolar iken, 2015 yılında 1.544 milyon dolar olduğu görülür. 2010 yılı ithalat değeri 4.261 milyon iken, 2015 yılı ithalat değeri 3.919 milyon dolardır. 2010 yılında 6.240 milyon dolar olarak gerçekleşen ticaret hacmi, 2015 yılında 5.463 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 52

Kırgızistan'ın Dış Ticaret Göstergeleri(Milyon Dolar)

	Değer (Milyon Dolar)					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İhracat	1.979	1.683	1.773	1.884	1.646	1.544
İthalat	4.261	5.373	5.983	5.735	3.938	3.919
Dış Ticaret Hacmi	6.240	7.056	7.756	7.619	5.584	5.463
Dış Ticaret Dengesi	-2.282	-3.690	-4.210	-3.851	-2.292	-2.37

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017c.

Kırgızistan'ın 2014 yılındaki ihracat oranı 1.884 milyon dolar iken, 2016 yılında 1.544 milyon dolardır. Kırgızistan'ın ihracatında ilk sırada 648 milyon dolar ile İsviçre yer almaktadır. Bu ülkeyi 275 milyon dolar ile Kazakistan, 139 milyon dolar ile Rusya Federasyonu takip etmektedir. Kırgızistan ihracatında Türkiye 5. Sırada yer almaktadır. 2016 yılı ihracat oranı ise 90 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Tablo 53).

Tablo 53

Kırgızistan'ın İhracatında Yer Alan Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülkeler	2014	2015	2016
Toplam	1.884	1.646	1.544
İsviçre	576	562	648
Kazakistan	509	348	275
Rusya Federasyonu	122	156	139
Özbekistan	164	142	125
Türkiye	86	84	90
Çin	33	36	80
B.A.E.	142	99	36
Birleşik Krallık	3	2	32
Tacikistan	75	71	22
Belçika	23	22	11
Afganistan	23	9	8
İran	7	4	8
Litvanya	5	4	8
Almanya	8	7	6
Türkmenistan	8	6	6
İran	5	5	5
Sırbistan	5	7	4
Irak	18	16	3
Beyaz Rusya	7	6	3
Ukrayna	5	8	3

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017c.

Kırgızistan'ın 2014 yılı ithalat oranı 5.735 milyon dolar iken, 2016 yılı ithalat oranı 3.919 milyon dolardır. Kırgızistan ithalatında ilk sırada 1.468 milyon dolar ile Çin yer almaktadır. Bu ülkeyi 915 milyon dolar ile Rusya Federasyonu, 593 milyon dolar ile Kazakistan takip etmektedir. Türkiye ise 4. sırada yer almaktadır. Gerçekleşen ithalat oranı da 191 milyon dolardır (Tablo 54).

Kırgızistan Cumhuriyeti'nde bulunan 34.000 km kara yolunun 23.000 kilometresi asfalt, 140 kilometresi otobandır. Başkent Bişkek çevresindeki yollar genel olarak iyi durumda olup, diğer bölgelerdeki karayollarının önemli ölçüde bakıma ihtiyacı bulunmaktadır. 2013 yılında her türlü taşıma araçları ile taşınan yüklerin toplam hacmi 41 milyon ton olmuş ve 2012 yılına göre % 2, 9 artmıştır. Taşımada karayolunun payı % 96 olmuştur. 340 km uzunluğa sahip demiryolları taşımacılığında %8,3'lük artış kaydedilmiştir. Yolcu taşıma hacmi ise 618 milyon kişi olmuştur.

Tablo 54

Kırgızistan'ın İthalatında Yer Alan Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülkeler	2014	2015	2016
Toplam	5.735	3.938	3.919
Çin	1.098	1.029	1.468
Rusya Federasyonu	1.780	1.262	915
Kazakistan	777	566	593
Türkiye	308	164	191
ABD	109	122	154
Özbekistan	102	56	67
Almanya	115	92	62
Ukraine	109	89	40
Beyaz Rusya	90	51	37
G. Kore	123	54	26
İtalya	14	23	25
Hindistan	19	23	23
Fransa	13	23	22
Japonya	185	60	19
Polonya	32	23	15
İran	0	0	14
Sırbistan	3	8	13
İsviçre	31	18	12
Hollanda	83	21	11
Slovenya	17	9	1

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017c.

Ülke genelinde toplam 370 kilometrelik demiryolu bulunmaktadır. 2006 yılı başında Kırgızistan, Özbekistan ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni birbirine bağlayacak büyük bir demiryolunun inşa edilmesi üzerinde Çin ile mutabakata varılmış olup, detayları halen görüşülmektedir. Ülkede faaliyet gösteren Bişkek Manas ve Oş havaalanları uluslararası niteliklidir. Ülkedeki boru hattı sisteminin yetersizliği, yakıt dağıtımında etkinliğin sağlanamamasında önemli bir etkidir. Ülkede 367 km uzunluğunda doğal gaz hattı ve 13 km uzunluğunda petrol hattı bulunmaktadır (Arslan, 2015, ss.51-52).

Kırgızistan'ın Orta Asya'da turizm alanında iddialı bir ülke olarak ön plana çıkabilecek çok büyük avantajları vardır. Bunlardan en önemlisi, Tanrı dağlarının ülke içerisindeki uzantısını oluşturan ve bölgede Aladağlar (Ala Too) olarak bilinen

muhteşem dağ silsilesidir. Bu dağların Avrupa'daki küçük maketi görünümünde olan Alplerin, İsviçre'yi dünyanın en önemli kayak merkezlerinden birisi haline getirdiği gerçeği göz önüne alınırsa; Kırgızistan'ın sahip olduğu hazinenin büyüklüğü ortaya çıkacaktır. Kırgızistan'ın turizm sektörü yönünden ikinci önemli avantajı ise; ülkenin kuzeydoğu kesiminde deniz seviyesinden 1600 metre yükseklikte bulunan, dünyanın ikinci büyük krater gölü olan Issık Gölü'dür (Issık Köl). Dağ ve deniz ikliminin karışımı olan Issık Köl iklimi, şifalı çamur ve mineralleriyle çok meşhur bir sağlık merkezi durumundadır. Bu bölgede kurulan sanatoryumlar, on binlerce turisti ağırlama kapasitesine sahiptir. Kırgızistan'ın turizm sektörü içerisinde yararlanabileceği önemli bir diğer avantajı da, sahip olduğu tarihsel mirastır. Tarihte Avrasya kıtasının muhtelif bölgelerinde kurulan büyük devlet ve imparatorlukların pek çoğu, bugünkü Kırgızistan coğrafyası ve onun yakın çevresinde kurulmuşlardır. Avrasya kıtasının merkezinde, farklı medeniyetlerin kavşak noktasında bulunan Kırgızistan; geçmişten günümüze dünyanın birçok ülkesi arasında dostluk köprüsü görevini yerine getirmiştir. Kırgızistan'ı dünyaya tanıtan diğer bir özelliği de, Büyük İpek Yolu boyunca kurulmuş olan tarihi ile mimarî eserlerinin hala muhafaza ediliyor olmasıdır.

Kırgızistan-Türkiye ilişkilerine bakacak olursak; Türkiye, 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan'ı tanıyan ve büyükelçilik açan ilk ülkedir. İki ülke arasında o dönemden bu yana devam eden sıcak ilişkiler, Türk iş çevrelerinin bu ülkedeki başarılı çalışmalarıyla pekiştirilmektedir. Kırgızistan'ın bağımsızlığının ardından, Türkiye ve Kırgızistan arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik olarak 29 Mayıs 1991 tarihinde Ankara'da "Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Protokol" imzalanmıştır (İnançlı, Konak & Ashimova, 2015, s.115).

Geçen zaman zarfında iki ülke arasında birçok anlaşmalara imza atılmıştır ve diğer cumhuriyetlerle birlikte birçok zirve gerçekleştirilmiştir. Bu zirvelerden 26-27 Nisan 2001'de İstanbul'da gerçekleşen toplantısında, ulaşımdan uyuşturucuyla ortak mücadeleye kadar önemli kararlar alınmıştır. Burada ele alınan konulardan Büyük İpek Yolu'nu canlandırma fikrini, o dönemin Kırgızistan Cumhurbaşkanı Aşkar Akayev ortaya atmıştı; çünkü, Kırgızistan uluslararası pazarlara açılma yönünden coğrafi konum itibarıyla en olumsuz durumda olan ülke durumunda idi. İpek Yolu canlanırsa Çin'in de katılımıyla bu alanda kolaylık elde edilecekti (Can & Uulu, 2009, s.19).

Türkiye'nin Kırgızistan'a bakışında önemli noktalar; yeni devletlerin bağımsızlıklarının korunması, Türkiye'nin de birlikteliğiyle ileride uluslararası arenada ortak hareket etme hedefi ve Kırgızistan'daki Türk girişimcilerinin yatırımlarının

korunması şeklinde sıralanabilir. Diğer Türk Cumhuriyetleri'ne kıyasla yeraltı kaynakları bakımından zenginlikleri az olup, mevcut kaynaklar açısından ise işlenmesi zor kaynaklara sahip olan Kırgızistan'a en büyük yardımı Türkiye yapmıştır. Türkiye, yapılan insani yardımlara ek olarak bu ülkedeki eğitim faaliyetlerine katkı sağlamaktadır (Elkoca, 2014, s.26).

Tablo 55'de Türkiye-Kırgızistan ticaret seyri görülmektedir. 2005 yılındaki ihracat oranları 89,56 milyon dolar, ithalat ise 14,1 milyon dolardır. 2016 yılı ihracat oranları ise 308,9 milyon dolar iken, ithalat 101,1 milyon dolardır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi ise 410 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 55

Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaret Seyri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2005	89,5	14,1	103,6	75,4
2006	132,2	27,5	159,6	104,7
2007	181,3	45,0	226,3	136,3
2008	191,4	48,0	239,3	143,4
2009	140,0	31,4	171,4	108,6
2010	129,2	30,9	160,1	98,3
2011	180,2	52,1	232,4	128,1
2012	257,5	45,2	302,7	212,2
2013	388,3	37,0	425,3	351,4
2014	421,4	65,6	487,1	355,8
2015	294,7	76,9	371,6	217,8
2016	308,9	101,1	410,0	207,9

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017c.

Uluslararası sorunlara bakılacak olursa Kırgızistan, Kazakistan ile 2001 sınır sınırlamasını henüz onaylamamıştır; Isfara Vadisi'ndeki anlaşmazlıklar Tacikistan ile sınırlamanın tamamlanmasını geciktirmektedir; ayrıca, Özbekistan ile 130 km'lik sınırın sınırlandırılması, enklavlar ve diğer alanlar üzerinde ciddi anlaşmazlıklar yüzünden engellenmektedir (Merkezi İstihbarat Teşkilatı, 2016c).

SSCB'nin dağılması ile birlikte Kırgızistan büyük bir yoklukla karşı karşıya kalmıştır. SSCB zamanında gübre ve tarım alanında kullanılan ekipmanlar ve bu ekipmanların yedek parçalarına kolayca ulaşabilmesi nedeni ile tarım alanındaki üretim

yüksek seviyelerdedir. Fakat bağımsızlık ile birlikte bu imkanlarda yoksun kalınması, tarımsal üretimde önemli derecede düşüşlerin olmasına neden olmuştur. Bağımsızlıktan önceki döneme göre ekipmanların daha pahalı olması ve ülkenin finansal kaynaklarının yeterli düzeyde olmaması nedeni ile tarım sektöründe yeterli derecede yatırım yapılamamıştır. Bu sebeple, ülke SSCB zamanında üretim miktarlarına bağımsızlık döneminde ulaşma imkanı elde edememiştir.

Gıda işleme sektörü Kırgızistan sanayisinin en önemli sanayi alanıdır. Madencilik ve hazır giyim alanları ise yatırım yapılabilecek sektörler arasında yer almaktadır. Türk şirketleri en çok gıda işleme alanında yer almaktadır. Fakat bu sektördeki çalışma şartlarının kötü olması, yeni teknolojik üretim tekniklerinin ve ekipmanlarının kullanılmaması firmalar için bir handikaptır.

Ülke genelinde doğal gaz ve petrol rezervi sınırlı bir şekildedir. Bu nedenle Kırgızistan enerjiyi ithal eden bir konumdadır. Kömür üretimi de ülkenin ihtiyacını karşılayacak düzeyde değildir. Demiryolu ağının yetersiz olması, Kara-Keçe kömür yatağında üretilen kömürün ihraç edilebilmesinin önündeki en büyük engeldir. Bu nedenle 60 km'lik bir demiryolu ağının yapımı gerekmektedir. Tieş Şan dağındaki buzulların erimesi nedeni ile yıllık yaklaşık olarak 55.000 Gigawatt saatlik bir potansiyele ulaştığı düşünülmektedir. Üretimin ihraç amaçlı olarak kullanılabilmesi için elektrik hatları ile ilgili yatırımların yapılması gerekmektedir.

Kırgızistan Cumhuriyeti'nde bulunan 34.000 km kara yolunun 23.000 kilometresi asfalt, 140 kilometresi otobandır. Başkent Bişkek çevresindeki yollar genel olarak iyi durumda olup, diğer bölgelerdeki karayollarının önemli ölçüde bakıma ihtiyacı bulunmaktadır. Ülkedeki boru hattı sisteminin yetersizliği, yakıt dağıtımında etkinliğin sağlanamamasında önemli bir etkindir. Ülkede 367 km uzunluğunda doğal gaz hattı ve 13 km uzunluğunda petrol hattı bulunmaktadır.

Kırgızistan'ın Orta Asya'da turizm alanında iddialı bir ülke olarak ön plana çıkabilmesi için çok büyük avantajları vardır. Bunlardan en önemlisi, Tanrı dağlarının ülke içerisindeki uzantısını oluşturan ve bölgede Aladağlar (Ala Too) olarak bilinen muhteşem dağ silsilesidir. Dağ ve deniz ikliminin karışımı olan Issık Köl iklimi, şifalı çamur ve mineralleriyle çok meşhur bir sağlık merkezi durumundadır. Bu bölgede kurulan sanatoryumlar on binlerce turisti ağırlama kapasitesine sahiptir. Kırgızistan'ın turizm sektörü içerisinde yararlanabileceği önemli bir diğer avantajı da, sahip olduğu tarihsel mirastır. Kırgızistan'ı dünyaya tanıtan diğer bir özelliği de, Büyük İpek Yolu boyunca kurulmuş olan tarihi ile mimarî eserlerin hala muhafaza ediliyor olmasıdır.

2.3.4. Özbekistan

Bu bölümde Özbekistan Cumhuriyeti'nin ekonomik yapısı ve Türkiye ile ikili ilişkileri ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Ekonomik yapı içerisinde ülkenin sahip olduğu genel ekonomik veriler, ticaret yapısı ve birçok ekonomik göstere dikkate alınacaktır.

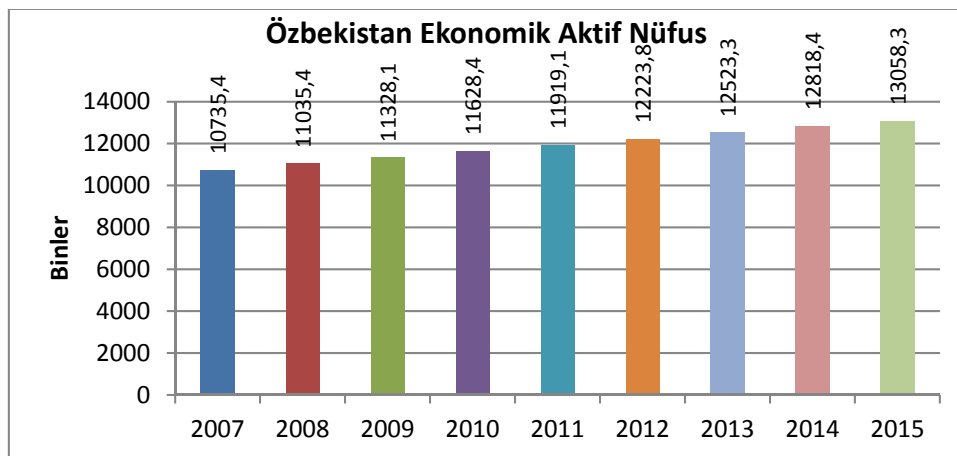
Tablo 56 incelendiğinde, Özbekistan'ın GSYİH değeri 1990 yılında 13.36 iken; 2015 yılında 66.73 milyar dolar olarak bulunmuştur. 1990 yılında GSYİH büyümesi 1.6 iken, bu oran 2015 yılında 8 olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılında kişi başına gelir 1.760 iken, 2015 yılında ise 6.200 olmuştur. 1990 yılında tarımın GSYİH'ya oranı %33 iken 2015 yılında %18; sanayinin GSYİH'ya oranı 1990'da %33 iken 2015 yılında %35; hizmet sektörünün GSYİH'ya oranı 1990 yılında %34 iken 2015 yılında %47 olmuştur.

Tablo 56

Özbekistan'ın GSYİH Değerleri ve GSYİH Büyümesi

	1990	2000	2010	2015
GSYİH (Mevcut ABD Doları) (milyarlar)	13,36	13,76	39,33	66,73
GSYİH büyümesi (Yıllık %)	1,6	3,8	8,5	8
Kişi Başına Gelir (Şu Andaki Uluslararası \$)	1,760	1,950	4,280	6,200
Tarım, Katma Değer (GSYİH'ya Oran,%)	33	34	20	18
Sanayi, Katma Değer (GSYİH'ya Oranı)	33	23	33	35
Hizmetler vb. Katma Değer (GSYİH'nın Yüzdesi)	34	43	47	47

Kaynak: Dünya Bankası, 2016d.

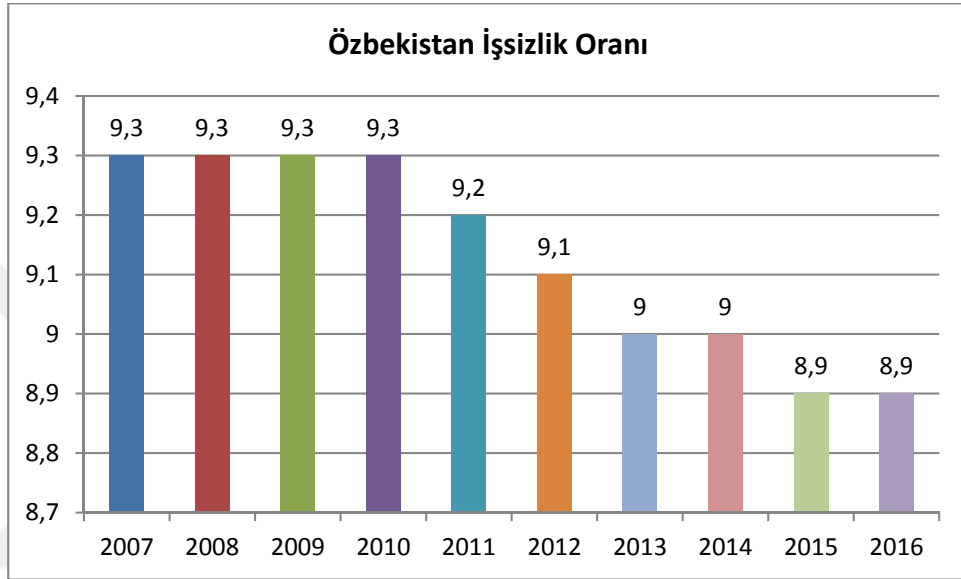

Şekil 11. Özbekistan'ın ekonomik aktif nüfusu

Kaynak: Trading Economics, 2017d.

Özbekistan'ın ekonomik aktif nüfus durumuna bakıldığında 2007 yılında 10735.4 olan aktif nüfus, 2015 yılında 13.058.3 olarak tespit edilmiştir. Yıllar itibariyle ekonomi içindeki çalışan nüfus sayısında sürekli olarak artış meydana gelmiştir (Şekil 11).

İşsizlik oranlarına bakıldığında, 2007 yılında işsizlik oranı 9,3 olarak tespit edilirken; 2013 ve 2014 yıllarında bu oran 9, 2015 ve 2016 yıllarında ise 8,9 olarak bulunmuştur. İşsizlik rakamlarında yılları itibari ile azalmalar meydana geldiği tespit edilmiştir (Şekil 12).

Şekil 12. Özbekistan'ın işsizlik oranı

Kaynak: Trading Economics, 2017d.

FAO 2014 istatistiklerine göre Özbekistan'ın toplam ülke alanı 44.740 (1000 hektar alan (ha))'dır. Kullanılabilir arazi alanı 42.540 (1000 ha), bu alanın 26.770'i (1000 ha) tarımsal alan, 3231.02'si (1000 ha) ise orman alanıdır (FAO, 2017).

Özbekistan tarımının başta pamuk üretimidir. Bunun yanında buğday ekimi de azımsanmayacak derecededir. Tarımsal üretimin % 59'u bitkisel üretimden, % 41'i ise hayvancılıktan oluşmaktadır. Tarım sektöründe temel ürün pamuk olup, toplam tarımsal üretimin yaklaşık % 40'ını teşkil etmektedir. Su kaynaklarının azlığı, teknoloji ve sermaye yetersizliği ile ekolojik sorunlar üretimi olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte geçmiş yıllardaki Sovyet tarım politikasından edinilen tecrübeler ve ülkenin sahip olduğu uygun iklim koşulları; pamuk üretiminde oldukça uzmanlaşma sağlanmıştır (FAO, 2017).

Tarımsal üretim 2011 yılında %6,6 artmıştır. Tarım alanında esas ürün pamuk üretimidir. Pamuk üretimi 2011 yılında 3483,5 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre değişim %102,9'dur (Tablo 57).

Tablo 57

Özbekistan'ın Özel Çiftliklerdeki Üretiminin Sektörel Dağılımı

	2011		2010'a Göre % Değişim
	Bin ton	Tarımsal üretimdeki % Değişim	
Tohumlar	5752,2	80,6	94,8
Pamuk	3483,5	99,5	102,9
Patates	397,7	21,4	118,2
Sebzeler	2474,4	35,4	111,7
Bostan (Karpuz, Kavun, Kabak)	653,6	50,5	109,7
Meyve	890,3	47,6	109,0
Üzüm	608,0	55,8	109,2
Et	41,0	2,6	108,3
Süt	230,1	3,4	112,3
Yumurta, (Milyon).	374,5	10,9	130,0
Yün, Ton	1938,0	6,8	113,0
Karagül (Bin Parça)	43,4	4,2	98,4

Kaynak: DEİK, 2012.

Ülkede sanayi kuruluşlarının geçmiş yıllarda planlanması yapılırken, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin genel ekonomik durumu ve potansiyeli dikkate alınarak yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Bu itibarla SSCB'nin dağılmasından sonra gerek hammadde, gerek finansman ve pazarlama yetersizliği nedeniyle önemli miktarda sanayi tesisi atıl vaziyette kalmış olup düşük kapasite ile çalışmaktadır. Bu tesislerin faaliyete geçirilmesi veya daha verimli hale getirilmesi için özelleştirme ve yabancı yatırımcı arama çabaları sürdürülmektedir. Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre, 2015 yılında 35.040 milyon dolar (91.705,3 milyar dolar) değerinde sanayi üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu rakam, bir önceki yıla göre % 8'lik bir artışı ifade etmektedir (FAO, 2017).

Özbekistan'ın ticaret yapısına bakıldığında 2011 yılında ihracat 7,0 iken, 2015 yılında 6,1; 2011 yılında ithalat oranı 9,8 iken, 2015 yılında 10,3 olarak gerçekleşmiştir.

2011 yılında 16,8 olan ticaret hacmi, 2015 yılında 16,4 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 58).

Tablo 58

Özbekistan'ın Dış Ticaret Göstergeleri (Milyar Dolar)

	Değer (Milyar Dolar)				
	2011	2012	2013	2014	2015
İhracat	7,0	6,1	8,2	7,1	6,1
İthalat	9,8	11,0	12,9	13,6	10,3
Dış Ticaret Hacmi	16,8	17,1	21,1	20,7	16,4
Dış Ticaret Dengesi	-2,7	-4,8	-4,6	-6,4	-4,2

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017c.

Tablo 59

Özbekistan'ın Başlıca Ülkeler İtibariyle İhracat Rakamları (Milyon Dolar)

Ülkeler	2013	2014	2015
Toplam	8.213,50	7.139,40	6.126,70
İsviçre	1.539,00	1.336,20	1.884,20
Çin	1.938,10	1.597,70	1.266,80
Kazakistan	970,1	1.017,70	725,4
Türkiye	815,4	780,7	711,6
Rusya Federasyonu	1.256,90	869,8	575,8
Afganistan	581,3	721,9	336
Fransa	167,8	131,8	177,9
Ukraine	91,6	72,8	62,3
Kırgızistan	97,6	102,2	60,2
Hindistan	35,1	39,1	56,5
Polonya	25,8	29,1	28
Beyaz Rusya	33,6	21,7	27,8
Sri Lanka	43,8	2,1	21,2
Almanya	30,8	49,7	20
G. Kore	53,1	27,4	16,1
Moldova	9,8	15,4	12,3
ABD	26,9	15,1	10,5
Letonya	12,2	11,9	10,1
Mısır	8,2	12,6	9
Belçika	8,5	10,1	7,9
Endonezya	24,1	4,8	7,3

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017c.

Tablo 59 incelendiğinde, Özbekistan'ın 2013 yılı ihracat oranı 8.213,50 milyon dolar iken; 2015 yılı ihracat oranı 6,126 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracat yapılan ülkeler arasında ilk sırada 1.884,20 milyon dolar ile İsviçre yer almaktadır. Bu ülkeyi 1.266,80 milyon dolar ile Çin; 725,4 milyon dolar ile Kazakistan takip etmektedir. Türkiye, Özbekistan ihracatında 4. sırada yer almaktadır. Ayrıca, 2015 yılı ihracat oranı 711,6 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 60 incelendiğinde, Özbekistan'ın ithalatının 2013 yılında 12.863,30 milyon dolar iken, 2015 yılında 10.288,90 milyon dolar olarak gerçekleştiği görülür. Özbekistan ithalatında ilk sırada 2.236,40 milyon dolar ile Çin yer almaktadır. Bu ülkeyi 2.211,20 milyon dolar ile Rusya Federasyonu, 1.284,20 milyon dolar ile Güney Kore takip etmektedir. Özbekistan ithalatında Türkiye 5. sırada yer almaktadır. 2015 yılı ithalat verilerine bakıldığında da ithalatın 488,7 milyon dolar olarak gerçekleştiği görülür.

Tablo 60

Özbekistan'ın Başlıca Ülkeler İtibariyle İthalat Rakamları (Milyon Dolar)

Ülkeler	2013	2014	2015
Toplam	12.863,30	13.557,60	10.288,90
Çin	2.613,40	2.678,30	2.236,40
Rusya Federasyonu	2.803,90	3.113,60	2.221,20
G. Kore	1.968,00	2.032,70	1.284,20
Kazakistan	1.145,30	1.083,90	942,2
Türkiye	562,5	603	488,7
Almanya	572,3	671,1	481
Japonya	122,9	168	251,3
Fransa	155,9	136,6	190
Ukraine	351,7	308,6	174,5
İtalya	121,5	197,7	154,7
Kırgızistan	159	163,7	142
ABD	356,4	212,9	138
Litvanya	102,1	133,2	123,5
Polonya	147,9	136,5	110,7
Hindistan	119,8	168,3	107,9
Malezya	70,3	76,8	97,5
Gürcistan	22,7	54,8	97,1
Hollanda	82,5	120,9	94,2
Avusturya	81,1	96,5	85,9
İspanya	21,1	34,3	78,5
Çin	87,6	142,7	78

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017c.

Haberleşme sektörü son zamanlarda Özbek Hükümetinin bilişim alt yapısına ve telekomünikasyon altyapısına verdiği önem ve yaptığı yatırımlar sayesinde haberleşme alanında büyük bir gelişme kaydetmiştir. 2009 yılı sonunda dijitalleşme oranı %90 olup 2010 yılında bu dijitalleşme tamamlanmıştır. Nüfusun %7'sinin evinde sabit telefon bulunurken, cep telefonu kullanma oranı %76'dır. Haberleşme alanında yapılan yatırımların hepsi şu andaki haberleşme potansiyelinin daha fazla iyileştirilmesi içindir (DEİK, 2012, s.9).

2011 yılında 2010 yılına göre yük taşımacılığında büyüme oranı %6,8 olarak gerçekleşmiş olup, büyüme miktarı 80,9 milyardır. 2011 yılında yapılan kargo taşımacılığı %8,7 oranında artış göstererek, 1269 milyon tona ulaşmıştır. Kargo taşımacılığında en çok kullanılan motorlu taşıtların kullanım oranı % 9,6 iken, demiryolları ağı %4,7 oranında kullanılmaktadır. Hava yolları ise en az kullanılan taşımacılıktır (DEİK, 2012, s.10).

Özbekistan, sahip olduğu tarihi güzellikler nedeni ile dünyada gezilmesi gereken yerler arasındadır. Tarihi turistik kentlerin başında; Semerkant, Buhara, Hive, Kokand, Sahrsabz gelmektedir. Bu tarihi yerlerde 4000 üzerinde tarihi mekan yer almaktadır. Büyük şehirlerde yer alan açık ve geniş ekolojik bölgelerin olması, ekolojik turizm açısından önemlidir. Kış boyunca kayak alanları ve dağ tırmanışı yapma imkanları bulunmaktadır. SSCB zamanında yıllık gelen turist sayısında bağımsızlık sonrasında bir azalma meydana gelmiştir. Turistik açıdan potansiyeli olan ülkeye gelen turist sayısının az olmasının en önemli nedeni, Özbekistan'ın uygulamış olduğu vize uygulaması ve seyahat olanaklarının kısıtlı olmasıdır. Sahip olduğu turizm potansiyelini değerlendirmek isteyen Özbekistan Devleti, turizm sektörünün kalkınması için çalışmalar yapmaya başlamıştır. Turistlerin konaklaması için otel ve tesislerinin sayısının az olması sebebiyle konaklamada zorluklar yaşanmaktadır (DEİK, 2012, s.11).

Bağımsızlığını kazanmasının ardından iki ülke arasındaki iktisadi ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için 29 Mayıs 1991 tarihinde "Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Protokol" Ankara'da imzalanmıştır. Türk-Kırgız İş Konseyi, 25 Aralık 1991 tarihinde Türk-Avrasya İş Konseyleri çerçevesinde kurulmuştur (Taldybayeva, 2012, s.39).

Türkiye; Özbekistan'ın bağımsızlığının pekiştirilip ekonomik ve sosyal olarak gelişmesi, demokratik ve laik bir düzeni gerçekleştirmesi, Özbekistan'da milli devlet yapılarının kurulması için kendi imkanları dahilinde her türlü yardım ve desteği sağlamaktadır. Ayrıca iki ülke arasındaki askeri ilişkilerde de gelişmeler vardır. 16-17

Mart 2002 tarihleri arasında da Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun Özbekistan ziyareti gerçekleşmiş, Türkiye ile Özbekistan arasındaki askeri alanda işbirliği ilişkileri üst düzeye taşınmıştır. Terörle mücadele kapsamında Özbekistan silahlı kuvvetlerine, Genelkurmay Başkanlığımızca değişik askeri teçhizat ve eğitim malzemelerini içeren hibe yardımları yapılmış olup; iki ülke arasındaki Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması çerçevesinde Özbek subaylara Türk ordusu tarafından eğitim vermeye başlanmıştır (Özdemir, 2007, ss.128-129).

İki ülke ilişkileri açısından önemli konulardan birisi de kültürel ilişkilerdir. Aralık 1991'de İslam Kerimov'un Türkiye ziyareti sırasında Türkiye hem Özbekistan'ı bir devlet olarak tanımış, hem de Özbekistan ile ekonomik, kültür, eğitim, iletişim, bilim, medya gibi alanlarda çeşitli işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. Süleyman Demirel'in Nisan 1992'deki Özbekistan gezisinde ise Taşkent Radyosu Türkçe yayına başlamış ve 500 milyon dolarlık bir kredi açılmıştır. Ayrıca, 2000 Özbek öğrenciye burs verilerek Türkiye'de üniversite okumaları sağlanmıştır. Ancak siyasi alanda yaşanan gerginlikler kültürel ilişkilere de yansımıştır. Özbekistan, Türkiye'de bulunan rejim muhaliflerinin Özbek öğrencileri etkilemesinden çekindiği için 1994'ten itibaren gönderdiği öğrenci sayısını azaltmış; 1998'den itibaren de öğrenci göndermemeye ve kendi ülkesine de Türkiye'den öğrenci kabul etmemeye başlamıştır (Keskin, 2013, s.201).

Tablo 61

Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaret Seyri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2005	151,1	261,5	412,5	-110,4
2006	176,0	415,8	591,8	-239,8
2007	225,6	613,8	839,4	-388,2
2008	337,1	580,8	917,9	-243,7
2009	279,1	413,1	692,2	-134,0
2010	282,7	861,4	1.144,0	-578,7
2011	354,5	939,9	1.294,4	-585,4
2012	449,9	813,3	1.263,2	-363,4
2013	562,5	815,4	1.377,9	-252,9
2014	603,0	780,7	1.383,7	-177,7
2015	488,6	711,6	1.200,1	-223,0
2016	533,3	709,3	1.242,6	-176

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017d.

Tablo 61’de Türkiye ile Özbekistan arasındaki ticaret verileri yer almaktadır. 2005 yılında Türkiye’nin ihracatı 151,1 milyon dolar, ithalatı 261,5 milyon dolar iken; iki ülke arasındaki ticaret hacmi ise 412,5 milyon dolardır. 2010 yılındaki ihracat 282,7 milyon dolar, ithalat ise 861,4 milyon dolar olarak gerçekleşirken; ticaret hacmi 1.444,0 milyon dolardır. 2016 yılında ise ihracat 533,3 milyon dolar iken, ithalat 709,3 milyon dolar olup, iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1.242,6 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Uluslararası sorunlara bakıldığında, Özbekistan ve Türkmenistan’da uzun süren kuraklık ve pamuk monokültürünün, Amu Darya nehri devletleri için su paylaşımı güçlükleri yarattığı söylenebilir. Ayrıca, Kazakistan ile sınırların saha sınırları belirlenmesi 2004 yılında başlamış olup; Kırgızistan ile arasındaki 130 km’lik sınırın sınırda sınırlanması, enklavlar ve diğer alanlardaki ciddi anlaşmazlıklar nedeniyle engellenmektedir (Merkezi İstihbarat Teşkilatı, 2016d).

Tarım sektöründe temel ürün pamuk olup, toplam tarımsal üretimin yaklaşık % 40’ını teşkil etmektedir. Su kaynaklarının azlığı, teknoloji ve sermaye yetersizliği ile ekolojik sorunlar; üretimi olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte geçmiş yıllardaki Sovyet tarım politikasından edinilen tecrübeler ve ülkenin sahip olduğu uygun iklim koşulları nedeniyle pamuk üretiminde oldukça uzmanlaşma sağlanmıştır.

Ülkede sanayi kuruluşlarının geçmiş yıllarda planlanması yapılırken, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin genel ekonomik durumu ve potansiyeli dikkate alınarak yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Bu itibarla SSCB’nin dağılmasından sonra gerek hammadde, gerek finansman ve pazarlama yetersizliği nedeniyle önemli miktarda sanayi tesisi atıl vaziyette kalmış olup düşük kapasite ile çalışmaktadır.

Haberleşme sektörü, son zamanlarda Özbek hükümetinin bilişim alt yapısına ve telekomünikasyon altyapısına verdiği önem ve yaptığı yatırımlar sayesinde haberleşme alanında büyük bir gelişme kaydetmiştir.

Özbekistan, sahip olduğu tarihi güzellikler nedeni ile dünyada gezilmesi gereken yerler arasındadır. Büyük şehirlerde yer alan açık ve geniş ekolojik bölgelerin olması, ekolojik turizm açısından önemlidir. Kış boyunca kayak alanları ve dağ tırmanışı yapma imkanları bulunmaktadır. Turistik açıdan potansiyeli olan ülkeye gelen turist sayısının az olmasının en önemli nedeni, Özbekistan’ın uygulamış olduğu vize uygulaması ve seyahat olanaklarının kısıtlı olmasıdır. Turistlerin konaklaması için otel ve tesislerinin sayısının az olması sebebiyle de konaklamada zorluklar yaşanmaktadır.

2.3.5. Türkmenistan

Bu bölümde Türkmenistan Cumhuriyeti'nin ekonomik yapısı ve Türkiye ile ikili ilişkileri ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Ekonomik yapı içerisinde ülkenin sahip olduğu genel ekonomik veriler, ticaret yapısı ve birçok ekonomik göstere dikkate alınacaktır.

Tablo 62 incelendiğinde, Türkmenistan'ın GSYİH değerinin 1990 yılında 3,19 milyar dolar iken, 2015 yılında 35,85 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülür. 1990 yılında GSYİH büyümesi 35,4 iken, bu oran 2015 yılında 6,5 olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılında kişi başına gelir 4,450 iken, 2015 yılında 15,760 olmuştur. 1990 yılında tarımın GSYİH'ya oranı %33 iken, 2010 yılında %11; sanayinin GSYİH'ya oranı 1990'da %30 iken, 2010 yılında %60; hizmet sektörünün GSYİH'ya oranı 1990 yılında %40 iken, 2010 yılında %29 olmuştur.

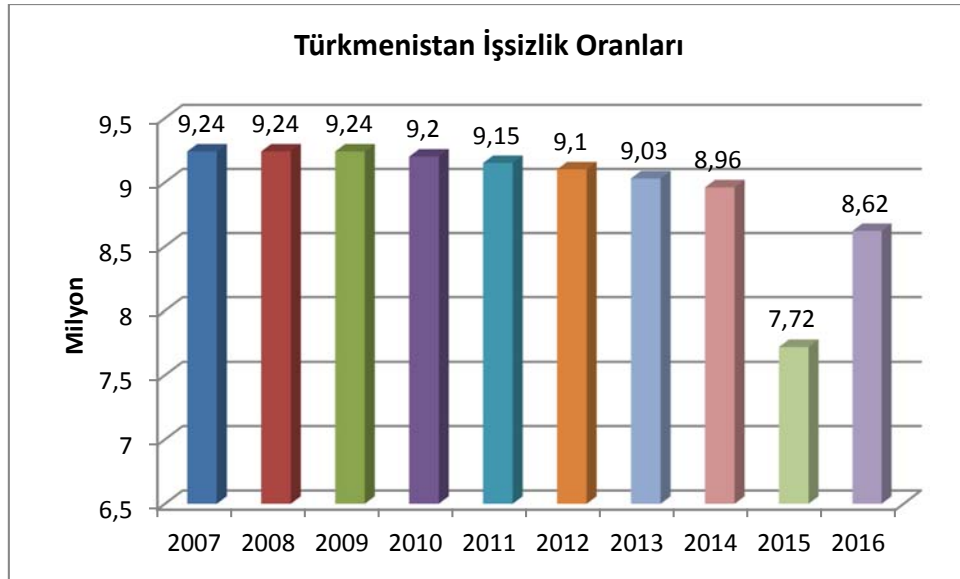
Tablo 62

Türkmenistan'ın GSYİH Değerleri ve GSYİH Büyümesi

	1990	2000	2010	2015
GSYİH (Mevcut ABD Doları) (Milyar)	3,19	2,90	22,58	35,85
GSYİH Büyümesi (Yıllık %)	35,4	5,5	9,2	6,5
Kişi Başına Gelir (Şu Andaki Uluslararası Dolar)	4450	3980	9,000	15,760
Tarım, Katma Değer (GSYİH'ya Oran,%)	33	24	11	-
Sanayi Katma Değer (GSYİH'ya Oranı)	30	44	60	-
Hizmetler vb. Katma Değer (GSYİH'nın Yüzdesi)	40	31	29	-

Kaynak: Dünya Bankası, 2016e.

Türkmenistan'ın işsizlik oranlarına bakıldığında 2007 yılındaki işsizlik oranı 9,24 olarak tespit edilmiştir. Yıllar itibariyle işsizlik oranlarında sürekli olarak azalma tespit edilmiştir. 2015 yılında işsizlik oranları 7,72 olarak tespit edilirken, 2016 yılında yükselişe geçerek 8,62 olmuştur (Şekil 13).

Şekil 13. Türkmenistan'ın işsizlik oranı

Kaynak: Trading Economics, 2017e.

SSCB'nin ülke içinde kollektif çiftlik sistemini uygulaması nedeni ile bağımsızlıktan sonra da ülkede bu sisteme devam edilmiş olup, bu durum nedeniyle tarım alanında yapılan reformlar fazla değildir. Üretilen tarım ürünlerinin pazarlanması ve dağıtım aşamasında devlet kontrolü vardır. Türkmenistan'ın doğalgazdan sonra en büyük gelir elde ettiği pamuk ihracatı da devlet kontrolündedir. Ülkenin sahip olduğu toprakların veriminin düşük olması, sulama ağının yetersiz olması ve tarım açısından ülkenin iklim yapısının iyi olmaması; tarımın gelişmesinin önünü tıkayan nedenlerin başında gelmektedir (Payzyllyayev, 2007, s.66).

2000 yılında 1.483.7 bin hektar toplam ekili alan bulunurken, 2011 yılında 1.545.7 bin hektar ekili alan bulunmaktadır. 2011 yılında 885.2 bin hektar taneli bitki, 571.9 bin hektar endüstri bitkisi, 28.6 bin hektar ise yem bitkileri ekimi yapılmıştır (Tablo 63).

2015 yılı verilerine göre, 2014 yılında Türkmenistan'ın bazı çiftlik ürünlerinin artış oranı (2013 yılına kıyasla) sebzelerde %3,2, meyve üretiminde %3,0, üzüm üretiminde %0,4 ve diğer bitkisel ürünlerde %3,7 olarak kaydedilmiştir. 2014 yılında tüm Türkmenistan dahilinde 640.0 bin hektarlık tarlaya pamuk ekilmiştir. 2014 yılında 200 bin tondan fazla buğday hasılası toplanmıştır ve buğday ekimi için 860 bin hektarlık tarlalarda sürüm işleri gerçekleştirilmiştir. 2015 yılında ise 1600 bin ton yüksek kaliteli buğday hasılasının toplanması hedeflenmiştir (Bazarova, 2015, s.22).

Tablo 63

Türkmenistan'ın Çeşitli ekin Türlerinin toplam Ekin Alanları (Bin Hektar)

	2000	2007	2008	2009	2010	2011
Toplam Ekili Alan	1.483,7	1.588,1	1.596,6	1.555,0	1.561,0	1.545,7
Toplam Taneli Bitkiler	760,0	865,7	941,6	908,2	906,2	885,2
Buğday	741,0	832,9	905,6	878,5	868,6	857,8
Arpa	2,3	5,9	2,2	4,1	13,2	4,5
Mısır	3,3	2,0	2,5	3,4	3,3	3,4
Pirinç	11,7	22,1	27,9	18,6	18,0	15,1
Diğer Hububatlar	1,7	2,8	3,4	3,6	3,1	4,4
Endüstri Bitkileri	627,1	659,1	582,0	567,0	565,9	571,9
Pamuk	619,0	642,7	570,4	548,2	550,2	556,4
Şeker Pancarı	7,3	15,9	11,1	18,3	15,0	14,9
Ayçiçeği	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4
Patates	9,2	11,1	12,8	13,9	14,5	15,1
Sebze	16,8	21,8	22,3	27,1	26,5	29,3
Yem Bitkileri	62,6	21,5	26,8	24,4	34,8	28,6
Çok Yıllık Bitkiler	41,1	11,5	11,9	9,2	19,7	14,1
Bir Yıllık Bitkiler	15,3	4,0	4,2	3,5	4,1	4,6
Sılaaj ve Yem İçin Mısır	6,2	6,0	10,7	11,7	11,0	9,0

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017d.

2014 yılı Şubat ayında tüm çiftliklerde büyükbaş hayvanlar 2.180.2 bin adet iken, 2013 yılının aynı dönemine göre %0,3 artmıştır. Küçükbaş hayvanlar 16.398.0 bin adet (%0,4 fazla), develer 121.2 bin adet (%0,1 fazla), kümes hayvanları ise 1563.2 bin adet (%0,6) olmuştur. 2014 yılı Ocak ayında tüm çiftliklerde üretilen (canlı halinde) 47.3 bin ton, 2013 yılının aynı dönemine kıyasla %1,1 artış göstermiştir. Bununla beraber süt 112.0 bin ton (%0,8 fazla) ve yumurta 50.3 milyon adet (%1,4 fazla) olmuştur (Bazarova, 2015, ss.22-23).

SSCB ülkede sadece belirli alanlarda yatırım yapmıştır. Bu sektörler; gıda işleme, petrol, pamuk işleme ve doğalgaz işlemedir. Yapılan bu yatırımlar kısıtlı olduğu için Türkmenistan sanayisi bu sektörler arasında sıkışıp kalmıştır. Bağımsızlık ilanından sonra enerji sektörüne doğru kayma olmasına rağmen, pamuk işleme sektörü de ülke ekonomisi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Ülkede üretimi yapılan pamuk ülke genelinde işlenmektedir. Sahip olduğu enerji potansiyeli nedeni ile ülke ekonomisi enerji sektöründe yoğunlaşmıştır. Sahip olduğu ucuz işgücü sayesinde yabancı

yatırımcılar ülkede yatırım yapmak istemekte, fakat ülkedeki ihracatta yaşanan dengesizlikler yabancı yatırımcıların yatırım yapmasına engel teşkil etmektedir. Hidrokarbon sektörü yabancı yatırımcıların yatırım yaptıkları sektörlerin başında gelmektedir. Yabancı yatırımcılar enerji sektörü dışında tekstile yönelmiştir. Türkmenistan sahip olduğu politik ortam ve makroekonomik reformları hayata geçirmede yetersiz olduğu için, yabancı yatırımcıların ülke içinde yatırım yapmasına verdiği destek de yetersiz kalmaktadır. Sanayi sektörü yalnızca enerji ve pamuk üzerine yoğunlaşmıştır (Konca, 2011, s.6).

Doğalgaz üretimi, Türkmenistan’da devlete ait olan Türkmengaz’ca yapılmaktadır. Ülkenin en büyük gelir kaynaklarının başında doğalgaz gelmektedir. Ülkenin resmi istatistiklerine göre, Türkmenistan 2 trilyon metreküp doğal gaz rezervine sahiptir. 400 milyon ton ise petrol rezervi bulunmaktadır (Konca, 2011, s.7).

Bizzat Türkmenbaşı tarafından 1993 yılında yapılan “2020 Yılına Kadar Petrol ve Doğal Gaz Sanayinin Geliştirilmesi” başlıklı plan dahilinde, petrol rezervi olarak yıllık 80 milyon ton ve 230 milyar metreküp doğal gaz üretimi yapılması hedeflenmektedir (Torayev, 2008, s.28).

Ülke gündeminde olan projelerin başında TAP Boru Hattı Projesi bulunmaktadır. Bu proje, Hint Okyanusuna ve Pakistan’a Afganistan üzerinde bağlanacak bir proje olup, 33 milyar metreküp kapasite ve 1600 km uzunluğa sahip olması planlanmaktadır. Bu boru hattı sayesinde doğal gaz uzak doğu pazarına daha kolay satılabilecektir. Çin ile 2006 yılında yaptığı anlaşma sonucunda, Türkmenistan bu ülkeye 30 yıl boyunca 30 milyar metreküp doğal gaz satımı gerçekleştirecektir. Türkmenistan, petrol rezervlerini de en iyi şekilde değerlendirmek için çeşitli projeler üretmektedir. Bunun için yabancı sermayenin çekilmesi istenmekte, fakat ülke yatırım ortamının yetersiz seviyede olması ve yabancı yatırımcılara önerilen şartların iyi olmaması nedeni ile bu gerçekleşmemektedir. Türk firmalarının katıldığı projeler ile birlikte Hazar Denizi kıyısında yer alan Türkmenbaşı ve Özbekistan sınırında yer alan Seydi rafinerilerini yenileme yoluna gidilmiştir (Konca, 2011, s.7).

Türkmenistan’da üretilen elektrik, ülke için yeterli düzeydedir ve Türkmenistan ürettiği elektriği ihraç etmektedir (Torayev, 2008, s.29).

Tablo 64 incelendiğinde, Türkmenistan’ın 2010 yılı ihracat değerinin 2,7 milyar dolar iken; 2015 yılında 9,2 milyar dolara yükseldiği görülür. 2010 yılı ithalat değeri 4,7 milyar dolar iken, 2015 yılı ithalat değeri 5,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış

ticaret hacmi 2010 yılında 7,4 milyar dolar iken, 2015 yılında ise bu oran 14,7 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 64

Türkmenistan'ın Dış Ticaret Göstergeleri (Milyar Dolar)

	Değer (Milyar Dolar)					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İhracat	2,7	7,4	11,1	11,9	12,4	9,2
İthalat	4,7	6,6	8,7	8,4	9,6	5,5
Dış Ticaret Dengesi	-2	0,8	2,4	3,5	2,8	3,7
Dış Ticaret Hacmi	7,4	14	19,8	20,3	22	14,7

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017d.

Türkmenistan'ın ihracat verilerine göre 2013 yılındaki ihracat değeri 11,9 milyar dolar iken, 2015 yılı ihracat değeri 9,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılı ihracat verilerine göre 7.827 milyon dolar ile Çin ilk sırada yer almaktadır. Bu ülkeyi Türkiye izlemektedir. 2015 yılı ihracat değeri 557,4 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'yi sırasıyla İtalya, Gürcistan ve Romanya takip etmektedir (Tablo 65).

Tablo 65

Türkmenistan'ın İhracatındaki Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülkeler	2013	2014	2015
Toplam	11.9	12.4	9.2
Çin	8.893,30	9.516,20	7.827,60
Türkiye	653,8	624,1	557,4
İtalya	485,6	526,1	194,8
Gürcistan	47,9	69,3	111,2
Romanya	3,7	21,4	93,3
Rusya Fed.	139,4	90,9	72,9
Kazakistan	219,4	121,2	63,7
İspanya	53,4	12,8	60,9
ABD	32,5	21,2	59,2
İngiltere	453,7	207,7	57,8
Hindistan	13,1	15,5	47,8
Yunanistan	46,4	26,3	35,1
Almanya	12,8	183,6	9,5

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017d.

Türkmenistan'ın 2013 yılı ithalat değeri 8,4 milyar dolar iken, 2015 yılı ithalat değeri 5,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkmenistan'ın ithalat yaptığı ülkeler arasında ilk sırayı Türkiye almıştır. 2013 yılında Türkmenistan'ın Türkiye ile ithalatı 1.957 milyon dolar iken, 2015 yılında 1.859 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'yi Rusya Federasyonu izlemektedir. 2013 yılında Rusya Federasyonu ile ithalatı 1.429 milyon dolar iken, 2015 yılı ithalat değeri 901.7 milyon dolar olarak tespit edilmiştir. Bu ülkeyi sırasıyla Çin, Almanya ve İtalya takip etmektedir (Tablo 66).

Tablo 66

Türkmenistan İthalatındaki Başlıca Ülkeler (milyon dolar)

Ülkeler	2013	2014	2015
Toplam	8.4	9.6	5.5
Türkiye	1.957,50	2.232,80	1.859,30
Rusya Fed.	1.429,90	1.137,70	901,7
Çin	1.137,60	954,3	817,1
Almanya	519,9	368,8	343,6
İtalya	183,7	215,4	233,6
G. Kore	141,2	193,1	182,1
Kazakistan	177,5	353,8	114,5
Fransa	161,3	246	99,7
Beyaz Rusya	315,7	174	82,1
ABD	261,8	455,5	80,6
Hindistan	63	100,7	80,5
Hollanda	84,8	80,1	77,3
Avusturya	33,5	170,8	56,6
Macaristan	111,6	26,9	53,3
Polonya	44,2	60,2	48,2
İngiltere	229,6	208,8	42,1
Hırvatistan	0,3	40,9	38,9
Litvanya	34,1	34,5	33,7
Estonya	8,1	13,6	29,6
Japonya	55,4	59,8	26,8
İsrail	3,7	7,8	22,8

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017d.

Yaygın bir karayolu ağına sahip olması nedeniyle karayolu en fazla tercih edilen ulaşım ağıdır. Karayolu ağının alt yapı olarak eksiklikleri bulunmaktadır. Demiryolu ağı ülke genelinde büyük şehirleri birbirine bağlasa da en çok yük taşımacılığında tercih edilmektedir. Demiryolu ağının toplam uzunluğu 3000 km'dir. Türkmenistan'ın sahip olduğu demiryolu araçları, Çin'den yeni alınan lokomotifler ve hızlı trenler sayesinde yenilenme yoluna gidilmiştir. Havayolu modern bir kapasiteye sahiptir. Ülke içindeki uçuş ücretleri ucuz olup, ülkedeki şehirler ile başkent Aşkabat arasında seferler düzenlenmektedir. Telefon altyapısı eski teknoloji olmasına rağmen, ülke için yeterli düzeydedir. İletişimde şehir içinde ücretsiz olarak hizmet verilmektedir. İnternet ülkede olmasına rağmen yeterli değildir. Sadece birkaç kamu kurumunun web sitesi vardır. Türkmenistan'da Rus ve Çin mobil şirketi dışında devletin sahip olduğu 1 adet mobil telefon şirketi vardır (Konca, 2011, s.7).

Turizm sektörü ülkede önemli bir potansiyele sahiptir. Ülke genelinde tarihi yerlerin fazla olması ve ülkenin Hazar denizine kıyısının olması; bu potansiyelin en önemli nedenleri arasındadır. Ülkede Büyük Selçuklu Devletinin sultanı Sultan Sencer'in türbesinin ve Hoca Yusuf Hamedani olmak üzere birçok İslam büyüklerinin türbesinin bulunması; Türkmenistan'ı, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nden gelen turistler için cazip hale getirmektedir. Türkmenbaşı'na yapılan suikast nedeni ile vize uygulamalarında daha temkinli davranılmaya başlanmış olup, bazı ülkelere vize yasağı konulmuştur (Jelilov, 2007, ss.90-91).

Yaşanan olaylardan sonra vize uygulamalarının sıkılaştırılması ve bazı ülkelere vize yasağı getirilmesi de turizmde düşüşler yaşanmasına neden olmuştur.

SSCB'nin dağılmasının ardından Türkmenistan'ın bağımsızlığını tanıyarak Aşkabat'ta Büyükelçiliğini açan ilk ülke Türkiye olmuştur. Günümüzde Türkiye-Türkmenistan arasındaki dış politikadan ticarete, ekonomiden kültüre geniş bir yelpazede yakın ilişkiler mevcuttur. 2000'li yılların sonunda, Türkiye'nin Orta Asya politikasını Türkmenistan'a yoğunlaştırması ve 2006'da Türkmenbaşı'nın ölümü; Türkiye-Türkmenistan ilişkilerine ivme kazandırmıştır (Elkoca, 2014).

Türkmenistan, sahip olduğu zengin enerji kaynakları bakımından da önemli bir ortak olabilecek durumdadır. Türkiye, "Mavi Akım" projesiyle küstürdüğü Türkmenistan ile yeni enerji anlaşmaları yapma peşindedir. Türkmen gazının Anadolu üzerinden Avrupa'ya nakledilmesi konusunda yeni projeler geliştirilmektedir. Trans-Hazar projesinin gerçekleşmesinin önündeki en büyük engel ise Hazar Denizi'nin hukuki statüsü meselesinin çözüme kavuşturulamamış olmasıdır. Bu yüzden,

Türkmenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak olan bu projenin gerçekleşmesi için, Türkmenistan'ın Türkiye'den bazı beklentileri vardır. Bu projenin hayata geçmesinin Türkmenistan ekonomisi için hayati önemi olduğu görülmektedir (Özdemir, 2007, s.126).

İki ülke arasında gerçekleştirilen bu ilk ziyaret sırasında, 7 Kasım 1990 tarihinde Askabat'ta bir "Ekonomik, Ticari, Bilimsel ve Kültürel İşbirliği Protokolü" imzalanmıştır. Bu protokol ekonomik, sanayi, ticaret, kültür, eğitim, turizm, bilim ve teknoloji alanlarında işbirliğini geliştirmek ve bu işbirliğine istikrarlı, uzun vadeli ve dengeli bir nitelik kazandırmak amacına yöneliktir. Türkmenistan ile gerçekleştirilen en üst düzey temas ise, Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı ve beraberindeki heyetin 2-6 Aralık 1991 tarihlerinde Türkiye Cumhuriyeti'ni ziyareti suretiyle meydana gelmiştir. İki ülke resmi heyetleri arasındaki kapsamlı görüşmeler sonucunda 3 Aralık 1991 tarihinde Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Anlaşma ve üzerinde anlaşmaya varılan konuları kapsayan bir Mutabakat Zaptı, Cumhurbaşkanları tarafından imzalanmıştır (Payzyllyayev, 2007, s.77).

Tablo 67

Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaret Seyri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2005	180,6	160,7	341,4	19,9
2006	281,3	189,9	471,2	91,4
2007	340,0	396,7	736,7	-56,7
2008	662,9	389,3	1.052,2	273,6
2009	945,1	327,6	1.272,7	617,5
2010	1.139,8	386,3	1.526,2	753,5
2011	1.493,3	392,7	1.886,0	1.100,6
2012	1.480,1	303,5	1.783,6	1.176,5
2013	1.957,5	653,8	2.611,3	1.303,7
2014	2.231,2	623,3	2.854,6	1.607,9
2015	1.857,8	557,4	2.415,2	1.300,5
2016	1.245,5	422,5	1.668,0	823,0

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2017d.

Tablo 67'de Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ticaretle ilgili veriler bulunmaktadır. 2005 yılında Türkiye'nin ihracatı 180.6 milyon dolar iken, ithalat 160.7

milyon dolar, ticaret hacmi ise 341.4 milyon dolardır. 2010 yılında ihracat 1.139,8 milyon dolar, ithalat 386.3 milyon dolar, ticaret hacmi ise 1.526,2 milyon dolardır. 2016 yılındaki ihracat 1.245,5 milyon dolar, ithalat 422.5 milyon dolar, iki ülke arasındaki ticaret hacmi ise 1.668,0 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Uluslararası sorunlara bakıldığında, Özbekistan ve Türkmenistan'da pamuk monokültürünün Amu Darya nehri devletleri için su paylaşımı güçlükleri yaratmakta olduğu görülür. Ayrıca, 2005 yılında Kazakistan sınırlarının alan sınırlamaları başlatılmıştır; ancak, Türkmenistan'ın deniz sularını ve denizlerini nasıl tahsis edeceklerine ilişkin kararsızlığı nedeniyle Hazar deniz yatağı sınırlaması Azerbaycan, İran ve Kazakistan ile devam etmiştir. Öte yandan, Azerbaycan ile ikili görüşmeler devam etmekte olup, Hazar'ın ortasında bulunan deniz altı ve tartışmalı petrol bölgelerinin bölünmesi söz konusudur (Merkezi İstihbarat Teşkilatı, 2016e).

SSCB'nin ülke içinde kollektif çiftlik sistemini uygulaması nedeni ile bağımsızlıktan sonra da ülkede bu sisteme devam edilmiş olunması, tarım alanında yapılan reformlar fazla olmamasına neden olmuştur. Ülkenin sahip olduğu toprakların veriminin düşük olması, sulama ağının yetersiz olması ve tarım açısından ülkenin iklim yapısının iyi olmaması; tarımın gelişmesinin önünü tıkayan nedenlerin başında gelmektedir.

SSCB ülkede sadece belirli alanlarda yatırım yapmıştır. Bu sektörler; gıda işleme, petrol, pamuk işleme ve doğalgaz işlemedir. Yapılan bu yatırımlar kısıtlı olduğu için Türkmenistan sanayisi bu sektörler arasında sıkışıp kalmıştır. Türkmenistan'ın sahip olduğu ucuz işgücü sayesinde, yabancı yatırımcılar ülkede yatırım yapmak istemekte; fakat, ülkedeki ihracatta yaşanan dengesizlikler yabancı yatırımcıların yatırım yapmasına engel teşkil etmektedir. Türkmenistan sahip olduğu politik ortam ve makroekonomik reformları hayata geçirmede yetersiz olduğu için yabancı yatırımcıların ülke içinde yatırım yapmasına verdiği destek de yetersiz kalmaktadır.

Ülke gündeminde olan projelerin başında TAP Boru Hattı Projesi bulunmaktadır. Bu proje, Hint Okyanusuna ve Pakistan'a Afganistan üzerinde bağlanacak bir proje olup, bu boru hattı sayesinde doğal gaz uzak doğu pazarına daha kolay satılabilecektir. Türkmenistan, petrol rezervlerini de en iyi şekilde değerlendirmek için yabancı sermayenin ülkeye çekilmesini istemektedir; fakat, ülke yatırım ortamının yetersiz seviyede olması ve yabancı yatırımcılara önerilen şartların iyi olmaması nedeni ile bu gerçekleşmemektedir. Türkmenistan'da üretilen elektrik ülke için yeterli düzeydedir ve üretilen elektrik ihraç edilmektedir.

Yaygın bir karayolu ağına sahip olması nedeniyle karayolu en fazla tercih edilen ulaşım ağıdır. Karayolu ağının alt yapı olarak eksiklikleri bulunmaktadır. Telefon altyapısı eski teknoloji olmasına rağmen ülke için yeterli düzeydedir. İletişimde ise şehir içinde ücretsiz olarak hizmet verilmektedir. İnternet ülkede olmasına rağmen yeterli değildir.

Turizm sektörü ülkede önemli bir potansiyele sahiptir. Ülke genelinde tarihi yerlerin fazla olması ve ülkenin Hazar denizine kıyısının olması bu potansiyelin en önemli nedenleri arasındadır. Türkmenbaşı'na yapılan suikast nedeni ile vize uygulamalarında daha temkinli davranılmaya başlanmış, hatta bazı ülkelere vize yasağı konulmuştur. Bazı ülkelere vize yasağı getirilmesi, turizmde düşüşler yaşanmasına neden olmuştur.

BÖLÜM III

KÜMELEME ANALİZİ TANIM VE UYGULAMALARI

3.1. Kümeleme Analizinin Tanımı

Kaufman ve Rousseuw (1990)'a göre kümeleme analizi; bir araştırmada incelenen birimleri, aralarındaki benzerliklerine göre belirli gruplar içinde toplayarak sınıflandırma yapmayı, birimlerin ortak özelliklerini ortaya koymayı ve bu sınıflar ile ilgili genel tanımlar yapmayı sağlayan bir yöntemdir (Atbaş, 2008, s.9).

Hair et al. (1995)'e göre kümeleme analizi, nesneleri (birimleri) sahip oldukları kümelere ayıran çok değişkenli teknikler grubudur. Kümeleme analizi, nesneleri küme içerisinde çok benzer biçimde, kümeler arasında farklı olacak biçimde kümeler. Kümeleme işlemi başarılı olursa, bir geometrik çizim yapıldığında nesneler küme içerisinde birbirine çok yakın, kümeler ise birbirinden uzak olacaktır (Dinler, 2014, s.10).

Kümeleme analizinin genel amacı, gruplanmamış verileri benzerliklerine göre gruplamak ve araştırmacıya uygun, işe yarar özetleyici bilgiler elde etmede yardımcı olmaktır. Bireylerin sınıflanması; ait oldukları grupların belirlenmesi ile uğraşan, çok değişkenli analizlerle sıkı ilişkisi olan bir istatistiksel analiz yöntemidir (Tatlıdil, 1996).

Kümeleme analizinin dört değişik kullanım amacı vardır (Sangün, 2007, s.24):

- 1- n sayıda bireyi p değişkene göre saptanan özelliklerine göre olabildiğince kendi içinde homojen ve kendi aralarında heterojen (farklı) alt kümelere ayırmak,
- 2- p sayıda değişkeni n sayıda bireyde saptanan değerlere göre ortak özellikleri açıkladığı varsayılan alt kümelere ayırmak ve ortak faktör yapıları ortaya koymak,
- 3- Hem bireyleri hem de değişkenleri birlikte ele alarak ortak n bireyi p değişkene göre ortak özellikli alt kümelere ayırmak,
- 4- Bireyleri p değişkene göre saptanan değerler bakımından, izledikleri biyolojik ve taksonomik sınıflamayı ortaya koymaktır.

Kümeleme analizinde örneklemin popülasyonu temsil ettiği ve değişkenlerin korelasyonlu (ilişkili) olmadığı varsayılır. Eğer değişkenler korelasyonlu ise, ya korelasyonlu değişkenler çıkartılır; ya da Mahanalobis uzaklığı gibi, korelasyonun etkisini telafi eden uzaklık ölçüleri kullanılır. Diğer varsayımlardan söz edecek olursak; değişkenler birbirinden bağımsız olmalıdır ve eğer bir değişkenin ölçeği diğerlerinden çok daha büyük veya farklı ise verilerin standartlaştırılması gerekir.

Standartlaştırılmamış veriler durumunda ise, Mahalanobis uzaklığı tercih edilir.

3.2. Kümeleme Analizinde Benzerlik ve Yakınlık Ölçüleri

Öklid (Euclidean) uzaklığı formülleri standartlaştırılmış verilerle değil, işlenmemiş verilerle hesaplama yapar. Öklid uzaklıkları, kümeleme analizine sıra dışı olabilecek yeni nesnelerin eklenmesinden etkilenmezler; ancak, boyutlar arasındaki ölçek farklılıkları öklid uzaklıklarını önemli ölçüde etkilemektedir. Öklid uzaklık formülü en yaygın olarak kullanılan uzaklık hesaplama formülüdür (Demiralay, 2005).

Manhattan City-Block uzaklık ölçüsü, birimler arasındaki mutlak uzaklıkların toplamını alarak hesaplama yapan bir uzaklık ölçüsüdür. City-Block uzaklık ölçüsü, uygulamada bazı sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunlardan en belirginini City-Block uzaklık ölçüsünün değişkenler arasında korelasyon (ilişki) olmadığını varsaymasıdır. Eğer araştırma konusunda değişkenler arasında korelasyon varsa, City-Block uzaklık ölçüsüyle hesaplanan uzaklık ölçüleri baz alınarak yapılan kümeleme anlamlı olmayacaktır. Sorunlardan bir diğeri de ölçüm yapılan değişkenlerin birimlerinin farklı olması durumunda, standartlaştırılmış Karesel Öklid uzaklığıyla karşılaştırıldığında City-Block uzaklık ölçüsünün anlamlı sonuçlar vermemesidir (Johnson & Wichern, 1988).

Mahalanobis uzaklığı, Öklid ve Minkowski Uzaklık ölçülerinde meydana gelen sorunlardan kurtulmak için geliştirilmiştir. Bu ölçüde, değişkenler arasındaki korelasyon formülde bulunur. Aşağıdaki formülden de anlaşılabacağı gibi korelasyon sıfır olduğunda sonuç, Öklid değerinin karesine eşit olacaktır (Erdem, 2017, s.43).

Minkowski uzaklık ölçüsü, genel bir formüldür. Formülde yer alan m değerinin alacağı farklı değerlere göre yeni formüller türetir (Dinler, 2014, s.15).

İki kümenin ortalama vektörlerinin karşılaştırıldığı durumlarda *Hotelling T2 uzaklık ölçütü* kullanılır (Öztürk, 2012, s.13).

Canberra uzaklığı, Williams ve Lance tarafından 1996 yılında “Computer Programs For Polythetic Classification” adlı makalede anlatılmış olup, sıfıra yakın olan ve ayrıca negatif olmayan değerler için uygun görülmüştür (Erdem, 2017, s.44). taksonomik sınıflamayı ortaya koymaktır.

3.3. Kümeleme Yöntemleri

3.3.1. Hiyerarşik Kümeleme Yöntemleri

Hiyerarşik kümeleme yöntemleri daha çok gözlemlerin ayrıntılı ve başarılı bir biçimde sınıflandırılıp, alt gruplara ayrıldığı çalışmalarda tercih edilmektedir. Bu yöntemde, kümeleme işlemi iki yolla yapılır. Bunlar; birleştirici (agglomerative) ve bölünebilir (divise) yöntemlerdir (Erdem, 2017, s.50).

3.3.1.1. Tek Bağlantı Kümeleme Yöntemi

En yakın komşuluk olarak da bilinen tek bağlantı tekniği, uzaklıklar matrisini kullanarak birbirine en yakın (uzaklık değerleri en küçük) birey ya da nesneleri birleştirmeye dayanmaktadır. Başlangıçta her bir birim bir küme olarak kabul edilir. Sonra birimler arası minimum uzaklıklar hesaplanır. Aralarındaki uzaklıkları en az olan birimleri içeren iki kümenin birleştirilmesiyle iki birimli yeni bir küme elde edilir. Bu işleme tüm birimleri kapsayan bir küme elde edilene kadar devam edilir (Öztürk, 2012, ss.14-15).

3.3.1.2. Tam Bağlantı Kümeleme Yöntemi

Bu yöntem, en uzak komşuluk olarak da bilinmektedir. Tek bağlantı tekniğine çok benzemekle birlikte bu teknikteki tek farklılık, her kümedeki eleman çiftleri arasındaki uzaklığın maksimum olanının ele alınmasıdır. Bu tekniğe tam bağlantı tekniği denmesinin nedeni, bir küme içindeki tüm birimlerin birbirlerine maksimum uzaklık veya minimum yakınlığa bağlı olmasıdır (Atbaş, 2008, s.17).

3.3.1.3. Ortalama Bağlantı Kümeleme Yöntemi

Tek bağlantı ve tam bağlantı yöntemlerinden tek farkı; uzaklıkların hesaplanmasındaki farklılıktır. Bir küme içindeki birimler ile diğer bir küme içindeki birimler arasındaki ortalama (yaygın olarak aritmetik ortalama) uzaklıklar kullanılır (Öztürk, 2012, s.15).

3.3.1.4. McQuitty Bağlantı Kümeleme Yöntemi

McQuitty bağlantı kümeleme yöntemi ile iki kümenin birleştirilmesi esnasında bir kümenin diğer kümeye mesafesi yakında birleştirilecek kümelerin mesafelerinin

ortalaması olarak hesaplanır. Ağırlıksız ortalama bağlantı kümeleme yöntemi olarak da bilinmektedir. j 'nin k ve l kümeleri arasındaki uzaklığı aşağıda verilen eşitlik yardımı ile bulunabilir (Yazgan & Kayaalp, 2002).

3.3.1.5. Merkezi Bağlantı Kümeleme Yöntemi

Merkezi bağlantı kümeleme yöntemi, iki küme merkezi veya ortalaması arasındaki mesafeyi baz alarak kümeleme yapar. Ortalama bağlantı yöntemi ile benzerlik gösterir, fakat ona göre daha ortalama bir yöntemdir. Bu yöntem, ortalama bağlantı kümeleme yönteminin özel bir biçimi olup kümeler arası uzaklıklar ve küme merkezleri arası uzaklıklar olarak tanımlanmaktadır. Kümelerin birleştirilmesi küme merkezleri arasındaki uzaklığa göre yapıldığından; kümeler, merkezleri ile ifade edilmekte olup j de k ve l kümeleri arasındaki uzaklığı belirtir (Renchber, 2002).

3.3.1.6. Medyan Bağlantı Kümeleme Yöntemi

Ortanca bağlantı kümeleme yöntemi, gözlemlere ilişkin değerlerin ordinal ölçek ile meydana getirildiği ya da ölçüm değerleri değil de sıra skorları kullanıldığında oluşmuş olan kümelerdir. McQuitty bağlantı kümeleme yönteminin özel bir halidir (Erdem, 2017, s.56).

3.3.1.7. Ward Bağlantı Kümeleme Yöntemi

Ward bağlantı kümeleme yöntemi, iki küme arasındaki uzaklığın hesaplanmasında merkezden sapmaları yani varyansı esas alır. 1963 yılında Joe Henry Ward tarafından önerilmiştir. Bu yöntem en küçük varyans yöntemi de denilmektedir. Ward bağlantı kümeleme yönteminde amaç, kümeler içi kareler toplamını minimize etmektir. Bu yöntem, benzer eleman sayısına sahip küme elde etme eğiliminde olup; uç değerlere karşı duyarlıdır (Dinler, 2014, s.22).

3.3.2. Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Yöntemleri

Bazı durumlarda küme sayısı önceden bellidir ve araştırmacı bu küme sayısına göre çözümler üretmek durumundadır. Küme sayısı konusunda ön bilgi varsa veya araştırmacı anlamlı olacak küme sayısına karar vermiş ise bu durumda, çok uzun zaman

alan hiyerarşik yöntemler yerine hiyerarşik olmayan yöntemler kullanılmaktadır (Anderberg, 1973).

3.3.2.1. k- Ortalamalar Kümeleme Yöntemi

MacQueen “ k – ortalama” terimini her bir birimin en yakın merkezli (ortalama) kümeye atanması süreci anlamında kullanmıştır. k-ortalama tekniği, gözlemleri kümelerin önceden belirlenen sayısına göre gruplandırmakla işleme başlar. Böylece her biri tek gözlemden oluşan k tane küme ile işleme başlanır ve her bir yeni gözlem en yakın ortalama grubu eklenir. Gruba yeni bir gözlem eklendikten sonra küme ortalaması yeniden hesaplanır. Bu süreç tüm gözlemler gruplara atanıncaya kadar devam eder. Tüm gözlemler gruplara atandıktan sonra, atandıkları küme ortalamasından daha yakın küme ortalaması varsa gözlemlerin yerleri değiştirilmektedir. Amaç, diğer kümeleme yöntemlerinde olduğu gibi, gerçekleştirilen kümeleme işlemi sonucunda elde edilen kümelerin küme içi benzerliklerinin maksimum; kümeler arası benzerliklerinin ise minimum olmasını sağlamaktır. Küme benzerliği, kümenin ağırlık merkezi kabul edilen bir birim ve kümedeki diğer birimler arasındaki uzaklıkların ortalama değeri ile ölçülmektedir (Han & Kamber, 2001).

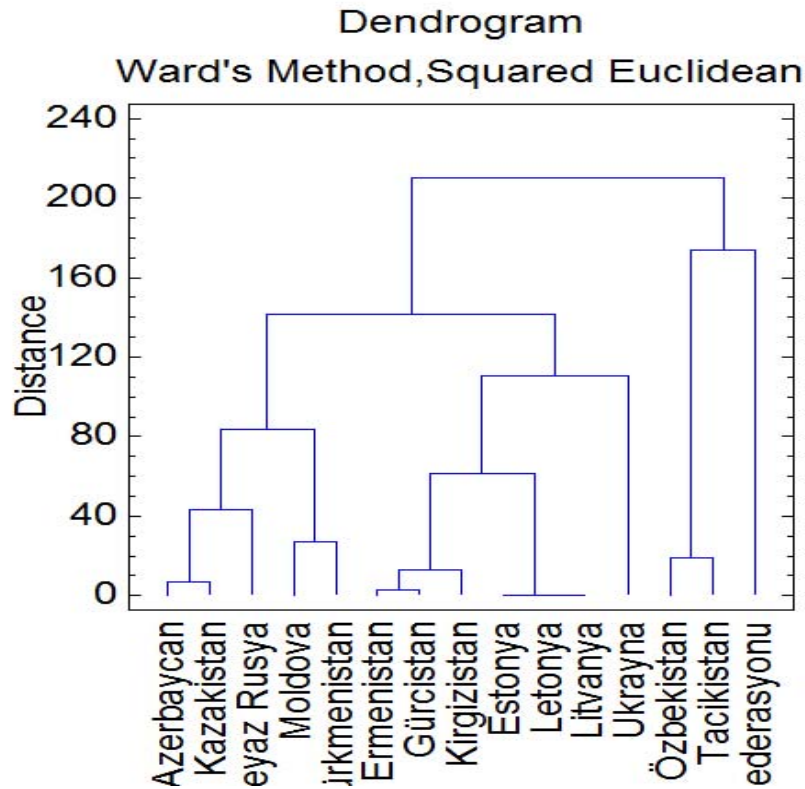
3.3.2.2. En Çok Olabilirlik Yöntemi

Diskriminant analizinde de kullanılan en çok olabilirlik yönteminde her bir gözlem en büyük olabilirlik değerini verecek biçimde daha önceden belirlenen kümelere atanır. Kuramsal dayanağı güçlü olmakla birlikte en çok olabilirlik yöntemi yaygın olarak kullanılmamaktadır (Tatlídil, 1996).

3.4. Kümeleme Analizinden Bulgular

Bulguların elde edilmesinde, SSCB’nin dağılmasından sonra kurulan 15 ülkenin (Azerbaycan, Kazakistan, Beyaz Rusya, Moldova, Türkmenistan, Ermenistan, Gürcistan, Kırgızistan, Estonya, Letonya, Litvanya, Ukrayna, Özbekistan, Tacikistan, Rusya Federasyonu) 2016 yılına ilişkin sosyo-ekonomik verileri ve ülkelerin sahip oldukları karakteristik özellikler baz alınarak, basit bir sınıflandırma analizi olan kümeleme analizi yürütülmüştür. Yapılan araştırmada hiyerarşik sınıflama esas alınarak “Wards (1993) yöntemi” uygulanmıştır. Uzaklık ölçüsü olarak ise karesel öklid kullanılmıştır. Böylece elde edilen kümelerin, ülkeleri aynı kümede toplanmaya veya

küme dışına atmaya iten etkenler açısından yorumlanması amaçlanmıştır. Kümeleme analizi, 15 değişken açısından değerlendirilmiştir. Değişkenlere ilişkin veriler, Dünya Bankası veri tabanından alınmış olup; bu değişkenler şunlardır: Nüfus, nüfus artış hızı, yoksulluk oranı, kişi başı gelir, gsyih, gsyih içinde büyüme, enflasyon, tarım sektörünün gsyih içindeki payı, sanayinin gsyih içindeki payı, hizmetlerin gsyih içindeki payı, mal ve hizmetler ihracatı, mal ve hizmetler ithalatı, vergi geliri, dış borç, doğrudan yabancı yatırım.

Şekil 14 Kümeleme analizi

Şekil 14 incelendiğinde SSCB'den ayrılan Türk cumhuriyetlerinden Azerbaycan ve Kazakistan aynı grupta yer almaktadır. Türkmənistan ise Moldova ile aynı grupta yer almaktadır. Özbekistan ise Tacikistan ile aynı grupta yer almaktadır. Kırgızistan ise Ermenistan ve Gürcistan'ın olduğu gruba dahil olmuştur. Rusya ve Ukrayna'nın ise SSCB'den ayrılan ülkelere göre daha gelişmiş sosyo-ekonomik düzeye sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 14'ü incelediğimizde geçiş ekonomisi ülkelerinin kullanılan veriler itibarıyla gruplar halinde ayrıldığını görüyoruz. Ward metodu ve karesel öklit yaklaşımının

kullanıldığı bu çalışmada, ülkelerin hangi özellikler bakımından aynı grupta yer aldıkları ve hangi zıtlıklar bakımından grupların ayrıldığı üzerinde duracağız.

Azerbaycan ve Kazakistan'a baktığımız zaman milli gelirlerinin büyük bir kısmını petrol ve doğal gaz kaynaklarının kapladığı iki ülkeyi görmüş oluyoruz. Bu iki ülkenin her ikisinde de düşük seviyede ekonomik çeşitlilik durumu söz konusudur.

Azerbaycan ve Kazakistan devletleri milli gelirlerinin büyük bir kısmının oluşmasında petrol ve doğalgazın büyük etkisinin olması ve hatta milli gelirlerinin neredeyse tamamının bu iki faktör tarafından sağlandığı devleler olması nedeniyle geçiş sürecinden sonraki süreçte Rantiye devletler olarak tanımlanmaktadır. Her iki ülkeye baktığımızda geleneksel aile yapılarının birbirlerine benzediği görülmekte olup, ülke içerisindeki siyasi kurumlarda komünizmin etkileri görülmektedir. Her iki ülke de siyasi olarak neopatrmonyal yapılarla güçlü otokratik başkanlık ile karakterize edilirler.

Sovyet döneminde Azerbaycan, eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri arasında en yüksek yolsuzluk oranına sahip devlet olarak yer almaktaydı. Bu bağlamda, yolsuzluk, Sovyet Birliği'nin olumsuz mirasının bir parçası olarak görülmektedir. Aynı şekilde Sovyet Birliği'nin çöküşünden sonra merkezi planlama sisteminin ani bir şekilde kesilmesi zamanla metalürji, madencilik ve buğday ekimine dayanan Kazak ekonomisinin üretim kapasitesini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. 2000 yılından sonra Azerbaycan'da olduğu gibi geniş kapsamlı doğrudan yabancı yatırımlarla açıklanabilen petrol ürün sanayide büyük bir artış söz konusu olmuştur.

Azerbaycan'ın diğer Türk Cumhuriyetleri arasında oldukça yakın ilişkiler kurduğu devlet Kazakistan olup; her iki ülke de Hazar denizinin paylaşımı olsun, genel anlamda ekonomik ve ticari ilişkilerin düzeltilmesi ve ilerletilmesi hususunda hemen hemen aynı düşüncelere sahiplerdir. Kazakistan çıkmakta olan petrolün çok önemli bir kısmını gemi yardımıyla Bakü'ye aktarmaktadır ve bu petroler Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Sübsan boru hatlarına iletilmektedir.

Şeklimizde Balık ülkeleri olan Estonya, Letonya ve Litvanya incelendiğinde aynı grupta yer aldıkları görülmüştür. Her üç ülkede de SSCB'den koptukları süreçte Estonya'dan başlayıp Litvanya'ya kadar süre gelen beş yüz kilometre büyüklüğünde insan zinciri oluşturulmuş ve bütün cadde ve sokaklarda özgürlük melodileri yankılanmıştır. Bu 3 Baltık ülkesinin coğrafik olarak birbirine yakın olması, ülkelerin ekonomik ve sosyal değerlerinin birbirlerine yakın olmasına neden olmuştur. SSCB'den ayrıldıktan sonraki süreçte üç devlet, büyük yoksulluklar yaşamış olup; ekonomik rakamları düşük seviyelerde seyir etmiştir. Avrupa Birliği üyesi olan bu devletler,

birliğe geçiş yapmalarıyla birlikte ileri gelen süreçte ekonomileri toparlanmış olsa da, halen istenilen düzeye ulaşamamışlardır.

Her üç ülkede de yaygın olan başlıca sektörler konaklama, taşımacılık, gıda hizmetleri ve sanayi olup; Estonya'nın ana ihracat ortakları arasında Letonya ilk sıralarda yer almaktadır. Letonya'nın ana ithalat ortaklarının başında ise Litvanya gelmektedir. 3 ülkede de parlamenter Cumhuriyet sistemi benimsenmiş olup; nüfusları birbirine yakındır ve genellikle düşük seviyelerdedir. Her üç ülkede de ekonomik faaliyetlerin yapılması açısından olumlu bir ortam bulunmaktadır. Düşük üretim maliyetleri, serbest ticaret, gelişen bir ekonomi ve coğrafik açıdan büyük pazarlara olan konumu bunun başlıca nedenlerindendir. Bu 3 Baltık ülkesi için turizm en önemli gelir kaynağı olup bunun GSYİH'ya olan katkısı her üç ülke içinde azımsanmayacak kadar fazladır. Diğer geçiş ekonomisi ülkelerinden ayrıldıkları en önemli nokta ise daha Avrupai tarzda ve modern devletler olmalarıdır. Bunun da başlıca nedeni, Avrupa Birliği içerisinde yer almaları olarak gösterilebilir. Yaklaşık 6 milyon toplam nüfusa sahip, küçük fakat canlı ülkeler olan Baltık Devletleri'nin varlığı; NATO (Kuzey Atlantik Paketi)'nin hareketleri için önem taşımaktadır.

Gürcistan, Kırgızistan ve Ukrayna'da sürekli yaşanan yönetim değişiklikleri ekonomide olumsuzluğa yol açmış olup; bu değişimlere rağmen bu ülkelerde sosyal ve ekonomik yapıların aksi yönlü olarak hiç değişmediği görülmektedir.

Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkiler durma noktasına gelmiş olup, bu durum ülkeler arasında siyasi çatışmalar yaşanmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı da bu iki ülkenin ayrı gruplarda çıkmış olması muhtemeldir.

Moldova ve Türkmenistan arasında olan ortak iktisadi ilişkiler ve ekonomik anlaşmalar, her iki ülkenin de birbirine yakınlaşmasına neden olmuştur. Ayrıca tarımın katma değeri, GSYİH'nın % 10'unun üzerindedir.

Rusya hem yüzölçümü hem nüfusu hem de ekonomisiyle şekilde yer alan diğer ülkelerden keskin bir biçimde ayrılmaktadır. Başta füze sistemleri olmak üzere, büyük çaplı silah satışları gerçekleştiren Rusya'da zaman zaman kış olimpiyatları da düzenlenmekte olup; tüm bunların ekonomiye katkısı oldukça fazladır.

Özbekistan ve Tacikistan diğer geçiş ekonomileri arasında ekonomileri en düşük olan yani bir anlamda fakirlik sınırına en yakın olan ülkelerdir. Bu durum, onların aynı grupta çıkmalarında bir etken kabul edilebilir.

Bütün bu sonuçlardan yapacağımız çıkarım ise; geçiş ülkelerinin şekil 14'te yer aldığı üzere ülkelerin küme haline belirli gruplara ayrılmasının, bu ülkelerin gerek sosyal, gerek ekonomik, gerekse kültürel yönden farklılıklar göstermesinden kaynaklandığıdır. Şekil 14'te SSCB'den ayrılıp geçiş ekonomisi ülkeleri arasında yer alan Türk Cumhuriyetleri'nin ortak dil, din, kültür, sosyal ve ekonomik birliği nedeniyle kendi aralarında bir grup olup, şekilde yer alan Avrupa Birliği'ne dahil olan grubun ise daha farklı sosyal yaşam tarzı ve daha değişik ekonomik aktiviteler nedeniyle ayrı bir grupta yer aldığı görülmektedir. Orta Asya'da yer alan Türk Cumhuriyetleri'nin temel yapı taşıını geleneksel değerler oluşturmaktadır. Bu nedenle gerek ekonomik ilişkilerinde olsun gerek sosyal hayatında olsun bu değerler her aktivitenin temelinde var olan bir olgudur. Özellikle Türk Cumhuriyetleri'nin yer altı kaynakları bakımından zengin bir coğrafyaya sahip oluşu, ekonomik aktivitelerini buna göre şekillendirmesini sağlamıştır. Ayrıca kendi aralarında yaptıkları ihracat ve ithalat da bu yönde şekillenmiştir.

BÖLÜM IV

SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç

Uzun süren kopuşun ardından Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye, bölge ülkeleriyle sıkı ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin enerji kaynaklarının dünyaya açılmasında ve bölgenin Rusya'ya olan bağımlılığının kırılmasında Türkiye kilit bir öneme sahiptir. Ayrıca, Türkiye bölge ülkeleri için iyi bir model ülke görünümü sergilemektedir. Laik, demokratik, batılılaşmış, serbest piyasa ekonomisini uygulayan bir Türkiye; nihayetinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin dünyaya entegre olmalarında önemli katkılarda bulunabilir. Zira Türkiye, diğer rakiplerine nazaran bölge ülkeleriyle yakın tarihi ve kültürel bağlarının bulunması nedeniyle daha avantajlı konumdadır. Doğru adımlar atıldığı takdirde hem bölge ülkeleri hem Türkiye bu işbirliğinden kazançlı çıkacaktır. Türkiye bu cumhuriyetlerle ilişkilerini geliştirmeye devam etmektedir. Ekonomik işbirliği, enerji tedariki, sivil toplum girişimleri Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerinde önemli faktörlerdir (Kişi, 2011, s.9).

Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin dağılması, bölge ve dünya siyaseti açısından önemli değişimleri ve gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bu sonuçlar arasında en önemlisi, Türkiye'nin yakalamış olduğu bölgesel bir güç olma ihtimalidir. Türkiye gelinen noktada, Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde daha etkin bir rol oynayabilme ve Türk Dünyası ile yakın ilişkiler kurabilme imkânı elde etmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin özellikle etnik, kültürel, tarihi, coğrafi vb. nedenlerle bölgede önemli rol oynamasının; Türkiye'yi uluslararası güç mücadelesinin yeni aktörü haline getireceğine dair görüşler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" söylemi ortaya çıkmış, Türk dünyası rüyası dile getirilmeye başlanmıştır. Yine, Batının gözünde birden çok önemli hale gelen "Türkiye Modeli", Türk Cumhuriyetlerine ideal bir model olarak sunulmuştur. Bunun nedeni, Türk Cumhuriyetleri'nin; Türkiye ile derin tarihsel ve kültürel bağları vesilesiyle, bu ülkelerin radikal İslam'ın yaygın olarak yaşandığı Orta Asya'da yeni birer tehdit unsuru olarak ortaya çıkmasının engellenmesi düşüncesidir (Dinç, 2013, s.110).

Azerbaycan

Dağlık Karabağ'ın 1993 yılında kaybedilmesiyle birlikte ülke %20 toprak kaybına uğramıştır. Kaybedilen bu toprak ülkenin en verimli toprağı olduğu için sebze-meyve ve üzüm üretiminde düşüşe neden olmuştur. Şarap ihracatı üzüm üretiminde yaşanan bu düşüş nedeni ile gerilemiştir.

Azerbaycan'da sanayide en çok üretilen ürün petroldür. Petrol ve petrol ürünleri imalatına verilen önemin fazla olması nedeni ile Azerbaycan'da diğer imalat sanayisinde düşüşler olmuştur. Sanayi içindeki giyim sanayisi ve tekstil sanayisinin payı düşüktür. Bunun sebebi, tekstil sektöründe yeteri kadar yatırımın yapılmamasıdır. Yabancı yatırımlar en fazla petrol ve petrol ürünleri üretiminde gerçekleşmektedir. Diğer sektörlere yabancı yatırımların düşük olmasının sebebi, bu sektörlerin yeterince teşvik edilmemesindendir.

Ülkenin ihtiyacı olan elektriğı, üretilen elektrik karşılamamaktadır. Azerbaycan'da rüzgarın sürekli ve güçlü bir şekilde olması sebebi ile elektrik üretiminde alternatif olarak rüzgar enerjisi ön plana çıkmıştır.

Ülkenin sahip olduğu toplam karayolu uzunluğu 28.030 km olmasına rağmen bu karayollarının %60'kısımları eski yollar olduğunda dolayı bakıma ihtiyacı vardır. Alat limanından ve Hazar denizinden Türkmenistan ve Kazakistan feribot seferleri düzenlenmektedir. Fakat kışın fırtınalı havaların olması ve kuzey bölgesinde yaşanan don olayları yüzünden bu seferlerde aksamalar yaşanmaktadır.

Turizm alanında ülkenin sahip olduğu yetersiz alt yapı ve vize uygulamalarının uzun süre alması turizm alanında yaşanan sıkıntıların başında gelmektedir.

Kazakistan

Sert iklim şartları tarımsal üretimi zorlamaktadır. Tarımsal ekipman ve tarımsal girdi temelinde çiftçiler çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Aral Gölü'nün kurumakta olması da özellikle Güney Kazakistan'ın Çikent ve Kızılorda bölgelerindeki pamuk üretimini olumsuz yönde etkilemektedir. Tarım sektöründe gelişmenin en önemli engeli de tarım arazileri mülkiyet hakkının olmayışı ve buna bağlı olarak iyi işleyen bir piyasanın gelişmemesidir. Kazakistan'ın uyguladığı tarım reformları sayesinde 10 sene gibi bir süre içerisinde tarım sektöründe yükseliş meydana gelmiştir. Toprak Reformu 2003'de yürürlüğe konulmuştur. Devletin uyguladığı Gıda ve Tarım politikası ise 2005 yılında tamamlanmıştır.

Kazakistan sanayisi madencilığe bağılı olarak gelişmiştir. Sovyet zamanında enerji sübvansiyonları ve Sovyet pazarlarından istifade eden metal işletmeleri bağımsızlık sonrası büyük ölçüde verimsiz çalışmak zorunda kalmıştır. Ancak sonraki yıllarda sektörde yabancı yatırımcılar sayesinde bir dönüşüm yaşandığı gözlenmektedir.

Kırgızistan

SSCB'nin dağılması ile birlikte Kırgızistan büyük bir yoklukla karşı karşıya kalmıştır. SSCB zamanında gübre ve tarım alanında kullanılan ekipmanlar ve bu ekipmanların yedek parçalarına kolayca ulaşılabilmesi nedeni ile tarım alanındaki üretim yüksek seviyelerdedir. Fakat bağımsızlık ile birlikte bu imkanlardan yoksun kalınması nedeni ile tarımsal üretimde önemli derecede düşüşler meydana gelmiştir. Bağımsızlıktan önceki döneme göre ekipmanların daha pahalı olması ve ülkenin finansal kaynaklarının yeterli düzeyde olmaması nedeni ile tarım sektöründe yeterli derecede yatırım yapılamamıştır. Bu sebeple, SSCB zamanında üretim miktarlarına bağımsızlık döneminde ulaşma imkanı elde edilememiştir.

Gıda işleme sektörü, Kırgızistan sanayisinin en önemli sanayi alanıdır. Madencilik ve hazır giyim alanları ise yatırım yapılabilen sektörler arasında yer almaktadır. Türk şirketleri en çok gıda işleme alanında yer almaktadır. Fakat bu sektördeki çalışma şartlarının kötü olması ve yeni teknolojik üretim tekniklerinin ve ekipmanlarının kullanılmaması; firmalar için bir handikaptır.

Ülke genelinde doğal gaz ve petrol rezervi sınırlı bir şekildedir. Bu nedenle Kırgızistan enerjiyi ithal eden bir konumdadır. Kömür üretimi de ülkenin ihtiyacını karşılayacak düzeyde değildir. Demiryolu ağının yetersiz olması, Kara-Keçe kömür yatağında üretilen kömürün ihraç edilebilmesinin önündeki en büyük engeldir. Bu nedenle 60 km'lik bir demiryolu ağının yapımı gerekmektedir. Tieş Şan dağındaki buzulların erimesi nedeni ile yıllık yaklaşık olarak 55.000 Gigawatt saatlik bir potansiyele ulaşıldığı düşünülmektedir. Üretimin ihraç amaçlı olarak kullanılabilmesi için elektrik hatları ile ilgili yatırımların yapılması gerekmektedir.

Kırgızistan Cumhuriyeti'nde bulunan 34.000 km olan kara yolunun 23.000 kilometresi asfalt, 140 kilometresi otobandır. Başkent Bişkek çevresindeki yollar genel olarak iyi durumda olup, diğer bölgelerdeki karayollarının önemli ölçüde bakıma ihtiyacı bulunmaktadır. Ülkedeki boru hattı sisteminin yetersizliği yakıt dağıtımında

etkinliğin sağlanamamasında önemli bir etkidir. Ülkede 367 km uzunluğunda doğal gaz hattı ve 13 km uzunluğunda petrol hattı bulunmaktadır.

Kırgızistan'ın Orta Asya'da turizm alanında bir iddialı ülkesi olarak ön plana çıkabilmesi için çok büyük avantajları vardır. Bunlardan en önemlisi, Tanrı dağlarının ülke içerisindeki uzantısını oluşturan ve bölgede Aladağlar (Ala Too) olarak bilinen muhteşem dağ silsilesidir. Dağ ve deniz ikliminin karışımı olan Issık Kөл iklimi, şifalı çamur ve mineralleriyle çok meşhur bir sağlık merkezi durumundadır. Bu bölgede kurulan sanatoryumlar on binlerce turisti ağırlama kapasitesine sahiptir. Kırgızistan'ın turizm sektörü içerisinde yararlanabileceği önemli bir diğer avantajı da, sahip olduğu tarihsel mirastır. Kırgızistan'ı dünyaya tanıtan diğer bir özelliği de, Büyük İpek Yolu boyunca kurulmuş olan tarihî ve mimarî eserlerin hala muhafaza ediliyor olmasıdır.

Özbekistan

Tarım sektöründe temel ürün pamuk olup, toplam tarımsal üretimin yaklaşık % 40'ını teşkil etmektedir. Su kaynaklarının azlığı, teknoloji ve sermaye yetersizliği ile ekolojik sorunlar; üretimi olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte geçmiş yıllardaki Sovyet tarım politikasından edinilen tecrübeler ve ülkenin sahip olduğu uygun iklim koşulları nedeniyle pamuk üretiminde oldukça uzmanlaşma sağlanmıştır.

Ülkede sanayi kuruluşlarının geçmiş yıllarda planlanması yapılırken, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin genel ekonomik durumu ve potansiyeli dikkate alınarak yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Bu itibarla SSCB'nin dağılmasından sonra gerek hammadde, gerek finansman ve pazarlama yetersizliği nedeniyle önemli miktarda sanayi tesisi atıl vaziyette kalmış olup düşük kapasite ile çalışmaktadır.

Haberleşme sektörü son zamanlarda Özbek hükümetinin bilişim alt yapısına ve telekomünikasyon altyapısına verdiği önem ve yaptığı yatırımlar sayesinde büyük bir gelişme kaydetmiştir.

Özbekistan, sahip olduğu tarihi güzellikler nedeni ile dünyada gezilmesi gereken yerler arasındadır. Büyük şehirlerde yer alan açık ve geniş ekolojik bölgelerin olması ekolojik turizm açısından önemlidir. Kış boyunca kayak alanları ve dağ tırmanışı yapma imkanları bulunmaktadır. Turistik açıdan potansiyeli olan ülkeye gelen turist sayısının az olmasının en önemli nedeni, Özbekistan'ın uygulamış olduğu vize uygulaması ve seyahat olanaklarının kısıtlı olmasıdır. Turistlerin konaklaması için otel ve tesislerinin sayısının az olması sebebiyle de konaklamada zorluklar yaşanmaktadır.

Türkmenistan

SSCB'nin ülke içinde kollektif çiftlik sistemini uygulamasıyla bağımsızlıktan sonra da ülkede bu sisteme devam edilmesi, tarım alanında yapılan reformların fazla olmamasına neden olmuştur. Ülkenin sahip olduğu toprakların veriminin düşük olması, sulama ağının yetersiz olması ve tarım açısından ülkenin iklim yapısının iyi olmaması; tarımın gelişmesinin önünü tıkayan nedenlerin başında gelmektedir.

SSCB ülkede sadece belirli alanlarda yatırım yapmıştır. Bu sektörler; gıda işleme, petrol, pamuk işleme ve doğalgaz işlemedir. Yapılan bu yatırımlar kısıtlı olduğu için Türkmenistan sanayisi bu sektörler arasında sıkışıp kalmıştır. Sahip olduğu ucuz işgücü sayesinde yabancı yatırımcılar ülkede yatırım yapmak istemekte; ancak, ülkedeki ihracatta yaşanan dengesizlikler, yabancı yatırımcıların yatırım yapmasına engel teşkil etmektedir. Türkmenistan sahip olduğu politik ortam ve makroekonomik reformları hayata geçirmede yetersiz olduğu için yabancı yatırımcıların ülkede içinde yatırım yapmasına verdiği destek de yetersiz kalmaktadır.

Ülke gündeminde olan projelerin başında TAP Boru Hattı Projesi bulunmaktadır. Bu proje, Hint Okyanusuna ve Pakistan'a Afganistan üzerinde bağlanacak bir projedir. Bu boru hattı sayesinde doğal gaz uzak doğu pazarına daha kolay satılabilecektir. Türkmenistan'ın, petrol rezervlerini de en iyi şekilde değerlendirmesi için yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi istenmekte; fakat ülke yatırım ortamının yetersiz seviyede olması ve yabancı yatırımcılara önerilen şartların iyi olmaması nedeni ile bu gerçekleşmemektedir. Türkmenistan'da üretilen elektrik ülke için yeterli düzeydedir ve üretilen elektrik ihraç edilmektedir.

Yaygın bir karayolu ağına sahip olması nedeniyle karayolu en fazla tercih edilen ulaşım ağıdır. Karayolu ağının alt yapı olarak eksiklikleri bulunmaktadır. Telefon altyapısı eski teknoloji olmasına rağmen ülke için yeterli düzeydedir. İletişimde şehir içinde ücretsiz olarak hizmet verilmektedir. İnternet ülkede olmasına rağmen yeterli değildir.

Turizm sektörü ülkede önemli bir potansiyele sahiptir. Ülke genelinde tarihi yerlerin fazla olması ve ülkenin Hazar denizine kıyısı olması bu potansiyelin en önemli nedenleri arasındadır. Türkmenbaşı'na yapılan suikast nedeni ile vize uygulamalarında daha temkinli davranılmaya başlanmış, hatta bazı ülkelere vize yasağı konulmuştur. Bazı ülkelere vize yasağı getirilmesi turizmde düşüşler yaşanmasına neden olmuştur.

SSCB'den ayrılan Türk cumhuriyetlerinden Azerbaycan ve Kazakistan aynı grupta yer almaktadır. Türkmenistan ise Moldova ile; Özbekistan da Tacikistan ile aynı grupta yer almaktadır. Kırgızistan ise Ermenistan ve Gürcistan'ın olduğu gruba dahil olmuştur. Rusya ve Ukrayna'nın SSCB'den ayrılan ülkelere göre daha gelişmiş sosyo-ekonomik düzeye sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 14'ü incelediğimizde geçiş ekonomisi ülkelerinin kullanılan veriler itibariyle gruplar halinde ayrıldığını görüyoruz.

Azerbaycan ve Kazakistan devletleri milli gelirlerinin neredeyse tamamının oluşmasında petrol ve doğalgazın büyük etkisinin olması ve her iki ülkenin geçiş sürecinden sonraki süreçte Rantiye devletler olmaları; her iki ülkenin geleneksel aile yapılarının da birbirlerine benzemesi; ülke içerisindeki siyasi kurumlarda komünizmin etkilerinin görülmesi ve her iki ülkenin de siyasi olarak neopatrimonyal yapılarla güçlü otokratik başkanlık ile karakterize edilmesi gibi faktörlerin, bu iki ülkenin aynı grupta yer almasına neden olması muhtemeldir.

Estonya, Letonya ve Litvanya Baltık ülkelerinin coğrafik olarak birbirine yakın olması, ülkelerin ekonomik ve sosyal değerlerinin birbirlerine yakın olmasına neden olmuştur. Ayrıca, SSCB'den ayrıldıktan sonraki süreçte bu üç devlet, büyük yoksulluklar yaşamış olup; ekonomik rakamları düşük seviyelerde seyir etmiştir. Bu durum, baltık ülkelerinin aynı grupta çıkmasında rol oynamıştır.

Gürcistan, Kırgızistan ve Ukrayna'da sürekli yaşanan yönetim değişiklikleri ekonomide olumsuzluğa yol açmış olup; bu değişimlere rağmen bu ülkelerde sosyal ve ekonomik yapıların aksi yönlü olarak hiç değişmediği görülmektedir.

Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunundan dolayı da bu iki ülkenin ayrı gruplarda çıkmış olması muhtemeldir.

Özbekistan ve Tacikistan diğer geçiş ekonomilerinin fakirlik sınırına en yakın ülkeler olmaları, bu ülkelerin aynı grupta çıkmalarında bir etken kabul edilebilir.

4.2. Öneriler

Tez çalışmamızda SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanmış olan geçiş ekonomisi ülkelerinden Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın sosyoekonomik gelişmişlik göstergeleri tablolar halinde incelenmiş olup; veri yıllara ait göstergelerle ülkelerin karşılıklı ekonomik ve sosyal rakamları incelenmiş olup bu sayede bağımsızlık kazandıkları günden itibaren hangi düzeyde

gelişme aşaması kaydettikleri ve dünya ekonomisine ne kadar katkı sağladıkları ele alınmıştır. Verilerin tablolar halinde incelenmesi, ülkelerin belli başlı önemli ekonomik göstergelerini karşılaştırmak açısından çalışmaya fayda sağlamıştır.

Geçiş ekonomisi ülkelerinin sosyoekonomik göstergeler açısından birbirlerine hangi derecede yakınlık ya da uzaklık durumunda bulundukları, karesel Öklid analizi ve Wards metodu uygulanarak gösterilmiştir. Kümeleme analizinin bu sisteminde bize fayda sağlayan en önemli nokta, geçiş ekonomisi ülkelerinin kendi aralarında gruplar halinde dağılımının hangi ekonomik göstergelerle nasıl şekillendiğinin daha belirgin bir şekilde incelenmesi olmuştur. Bu çalışma sonucunda geçiş ekonomisi ülkeleri arasında yer alan Avrupa ülkeleri olan Estonya, Letonya ve Litvanya'nın aynı grupta yer aldığı görülmektedir. Bu sonuç bize bu ülkelerin Avrupa'da yer alan geçiş ekonomilerinden; diğer Türk Cumhuriyetlerine kıyasla belli ölçütler çerçevesinde ayrıldığını göstermektedir. Rusya Federasyonunun ise diğer geçiş ekonomisi ülkelerinden keskin bir şekilde ayrılmasının en önemli nedeninin, yüz ölçümünün ve ekonomik göstergelerinin diğer geçiş ekonomisi ülkelerinden ayrılması olduğunu bu analiz sayesinde görmüş olduk.

KAYNAKÇA

- Abdullayev, R. (2004). *Biocoğrafya*. Nafta-Pres Neşriyyatı, Bakı.
- Ablak, K. (2014). *Azerbaycan ekonomisi, Azerbaycan-Türkiye ekonomik ve siyasi ilişkileri üzerine bir uygulama (2005-2012)*. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- Açıkgöz, H. (1990). *Türkistan illerinden Özbekistan*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul.
- Ahmedov, E. (1993). *Republic of Uzbekistan*, Taşkent.
- Alagöz, M., Yapar, S., & Uçtu, R. (2004). Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerimize ekonomik açıdan bir yaklaşım. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 59-74.
- Alparslan, F. (2006). *Kırgızistan turizm coğrafyası*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Coğrafyası Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Anderberg, M. R. (1973). *Cluster analysis for applications*. Academic Press, New York.
- Arbatov, N. (2016). *Türkmenistan'ın fiziki coğrafyası ve doğal koruma bölgeleri*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı: Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Ardel, A. (1976). *Türk ülkelerinin tabii coğrafyası*. Türk Dünyası El Kitabı, Ankara.
- Arkan, S. (2014). *Türkiye Azerbaycan enerji birlikteliğinde Tanap örneği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Arslan, H. (2015). *SSCB sonrası Kırgızistan'da demografik ve siyasi durum*. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Karabük.
- Ashimova, Z. (2015). *Türkiye'nin Kırgızistan İle dış ticaretinin yapısal ve sektörel analizi*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Enstitü Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Aslanlı, A., & Hesenov, İ. (2005). *Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan'ın dış politikası (1993–2001)*. Platin yayınları, Ankara.
- Aslanov, E. İ. (1998). Ülke ülke yerel yönetimler, Azerbaycan'da yerel yönetimler. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 7(3), 112-129.

- Atbaş, A. C. G. (2008). *Kümeleme analizinde küme sayısının belirlenmesi üzerine bir çalışma*. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İstatistik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi (2017, Şubat). *Statistical database*. <http://www.azstat.org/MESearch/source/details>. Erişim Tarihi: 15.02.2017.
- Babayeva, V. (2013). *Haydar Aliyev dönemi Türkiye-Azerbaycan ilişkileri*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslar Arası İlişkiler Yüksek Lisans Programı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bazarova, A. (2015). *Türkmen doğalgazının Türkmenistan ekonomisine yansımaları*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Beisbekova, A. (2011). *Kazakistan'ın ekonomik yapısı ve Türkiye ile dış ticari ilişkileri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bektaşoğlu, S., Benli A. O., Özden, Ç. (2005). *Kazakistan Cumhuriyeti yerinde pazar araştırması*. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara.
- Beşikçi Öraz, S. (2016). Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan dış politikasındaki stratejik değişimler ve yönelimler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2), 237-252.
- BP (2017, June). *BP statistical review of world energy*. <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/statistical-review-2017/bp-statistical-review-of-world-energy-2017-full-report.pdf>. Erişim Tarihi: 08.09.2017.
- Can, N., & Uulu, İ. O. (2009). Büyük güçlerin kısılcacında Türkiye-Orta Asya Cumhuriyetleri siyasi ve iktisadi ilişkileri (Kırgızistan Örneği). *Journal of Azerbaijani Studies*, 11-32.
- Çelik, S. (2002). *Özbekistan'ın sosyo-ekonomik yapısı, yeni Türk Cumhuriyetlerinin çalışma sorunları ve sosyo-ekonomik yapısı*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- DEİK (2012a). *Azerbaycan ülke bülteni*. <https://www.deik.org.tr/uploads/azerbaycan-ulke-bulteni.pdf>. Erişim Tarihi: 08.07.2016.

- DEİK (2012b). *Kırgızistan ülke bülteni*. <https://www.deik.org.tr/uploads/kirgizistan-ülke-bulteni.pdf>. Erişim Tarihi: 08.07.2016.
- DEİK (2012c). *Özbekistan ülke bülteni*. <https://www.deik.org.tr/uploads/ozbekistan-ülke-bulteni.pdf>. Erişim Tarihi: 08.07.2016.
- Demiralay, M., & Çamurcu, Y. (2005). Cure, agnes ve k-means algoritmalarındaki kümeleme yeteneklerinin karşılaştırılması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 8(2), 1-18.
- Demoscope Weekly (2003, Mart). 20. *Yüzyılın ikinci yarısında Kazakistan nüfusunun dinamikleri*. <http://demoscope.ru/weekly/2003/0103/analit03.php>. Erişim Tarihi: 05.03.2016.
- Dinç, A., Yayar, R., & Erol, Y. (2010). 21. yüzyıla girerken Türkmenistan: Ekonomik, sosyal, idari, siyasi ve kültürel özellikleri açısından genel bir bakış. Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 9, Araştırma Seri No: 8, Tokat.
- Dinç, M., (2013). *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği sonrası Türkiye – Türki Cumhuriyetler ilişkisi*. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Dinler, M. (2014). *Kümeleme analizi yöntemlerinin hayvancılık verilerinde karşılaştırılmalı olarak incelenmesi*. Bingöl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Zootehni Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bingöl.
- DPT (2000). *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve bölge ülkeleri ilişkileri özel ihtisas komisyonu raporu*. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2511 - ÖİK: 528, Ankara.
- Duran, M. (2003). *Kırgızistan ülke etüdü*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Kırmızı Tanıtım Yayıncılık, İstanbul.
- Dünya Bankası (2016a, Kasım). *Azerbaycan ülke profili*. http://databank.worldbank.org/data/Views/Reports/ReportWidgetCustom.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=AZE. Erişim Tarihi: 08.12.2016.
- Dünya Bankası (2016b, Kasım). *Kazakistan ülke profili*. http://databank.worldbank.org/data/Views/Reports/ReportWidgetCustom.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=KAZ. Erişim Tarihi: 08.12.2016.

- Dünya Bankası (2016c, Kasım). *Kırgızistan ülke profili*.
http://databank.worldbank.org/data/Views/Reports/ReportWidgetCustom.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=KGZ. Erişim Tarihi: 08.12.2016.
- Dünya Bankası (2016d, Kasım). *Özbekistan ülke profili*.
http://databank.worldbank.org/data/Views/Reports/ReportWidgetCustom.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=UZB. Erişim Tarihi: 08.12.2016.
- Dünya Bankası (2016e, Kasım). *Türkmenistan ülke profili*.
http://databank.worldbank.org/data/Views/Reports/ReportWidgetCustom.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=TKM. Erişim Tarihi: 08.12.2016.
- Elimirzeyev, Y. (2015). *Bağımsızlık döneminden önce ve sonra Azerbaycan ekonomisinde toplumsal refahtaki dönüşüm*. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Əliyev, İqrar. (Ed.). (2008). *Azərbaycan Tarixi*. VI cild. (Aprel 1920 - İyun 1941). Bakı: Elm nəşriyyatı.
- Elkoca, İ. H. (2014). *Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinde Rusya faktörü (2002-2012)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Erdem, C. (2017). Kümeleme analizine göre sağlık göstergeleri açısından Avrupa Birliği ülkeleri içinde Türkiye'nin konumu. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı İstatistik Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ergün, M. (1997). Azerbaycan eğitim sistemi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 3(4), 499-514.
- Erol, M, S. (2002). *Türkmenistan Cumhuriyeti*. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM), Türkistan Araştırmaları Masası/Türkiye, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Türkler, Türkler Dünyası, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 19, Ankara.
- Gel, F. A. (2006). Yeni yüzyılda Azerbaycan'ın sosyoekonomik yapısı ve Türkiye ile ilişkileri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Geybullayev, G., & Kurubaş, E. (2002). Türk Cumhuriyetlerinin entegrasyonu: Fırsatlar, sorunlar ve çözüm önerileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1).
- Gömeç, S. (1993). *Tarihte ve günümüzde Özbekistan*. Yeni Forum, 14(287).
- Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L., & Black, W. C. (1995). *Multivariate data analysis with readings*, NY Macmillan, New York.
- Han, J., & Kamber, M. (2001). *Data mining concepts and techniques*, Morgan Kaufmann Publishers Inc.
- FAO (2017). <http://www.fao.org/countryprofiles/index/en/?iso3=UZB>. Erişim Tarihi: 07.06.2017.
- Haydar Aliyev Mirası Uluslararası Online Kütüphane (2017). *Azerbaycan-Türkiye ilişkileri*. <http://lib.aliyevheritage.org/tk/4610295.html>. Erişim Tarihi: 05.09.2017.
- İnançlı, S., Konak, A., & Ashimova, Z. (2015). Türkiye-Kırgızistan ekonomik ilişkilerinin dış ticaret üzerine yapısal ve sektörel olarak yansımaları. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:8, 111-124.
- İncekara, A. (1993). *Kırgızistan*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yenilenmiş 2. Baskı. İstanbul.
- İsmail, Z. (2013). Kazakistan ve Kazaklar. *Yeni Türkiye Dergisi*, 1586-1599.
- Jelilov, K. (2007). *Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Türkmenistan ekonomisi: Sosyo-ekonomik bir analiz*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Ekonomik Büyüme Ve Kalkınma Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Johnson, A. R., & Wichern, D. W. (1988). *Applied multivariate statistical analysis*. Prentice-Hall International Editions, New Jersey.
- Joldoshev, A. (2007). *Bağımsızlık sonrası Kırgızistan ekonomisi: Ekonomik yapıda ve emek piyasasındaki gelişmeler*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstriyel İlişkiler Anabilim Dalı Çalışma Psikolojisi Ve İnsan Kaynakları Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Jumaev, E. (2010). *19. yüzyıl sonu ile 20.yüzyıl başında Özbekistan'ın sosyal ve ekonomik tarihi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kalafat, Y., & Aslanlı, A. (2004). *Türkiye-Azerbaycan ilişkileri: 21. yüzyılda Türk dış politikası*, İdris Bal (Ed.), Nobel Yayınevi.

- Kaplankıran, İ. (2017). Kazakistan Cumhuriyeti'nde eğitim sisteminin tarihî seyri ve günümüzdeki yapısı. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(1), 31-47.
- Kara, A., & Yeşilot, O. (2011). *Avrasya'nın yükselen yıldızı Kazakistan*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Hedef Pazar Araştırmaları, Oltınoluk Yayın San. A.Ş. Yayın No: 2010- 91, İstanbul.
- Karaca, N., Aydoğdu, B., & Bozkırlı, D. O. (2016). *Azerbaycan Cumhuriyeti ülke raporu*. Serhat Kalkınma Ajansı, İlbey Matbaa, İstanbul.
- Kaufman, L. & Rousseeuw, P. J. (1990). *Finding groups in data: An introduction to cluster analysis*. John Wiley and Sons.
- Kayıkçı, M. (1997). *Bağımsızlık sonrası Özbekistan'da siyasal ve anayasal yapılanma*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.
- Kazakistan Devlet İstatistik Sitesi (2016, Temmuz). http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersEducation?_afzLoop=22497457612042011#%40%3F_afzLoop%3D22497457612042011%26_adf.ctrl-state%3Dsfnftq56_17. Erişim Tarihi: 04.07.2016.
- Kazibekova, G. (2013). *Sovyetler Birliği sonrası Türkiye Kazakistan ekonomik ilişkilerinde yaşanan gelişmeler*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Keskin, F. (2013). *Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk dış politikası'nda entegrasyon sürecinde Orta Asya ve Özbekistan*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kırgızistan Devlet İstatistik Sitesi (2016, Ağustos). *Kalıcı nüfus, cinsiyet ve yaş grubu sayısı*. <http://www.stat.kg/ru/statistics/download/dynamic/314/>. Erişim Tarihi: 05.09.2016.
- Kiş, E. (2011). *Soğuk savaş sonrasında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ilişkileri*. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- Koçman, A. (1994). *Azerbaycan coğrafyası*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 78, İzmir.
- Konca, K. A. (2011). *Türkmenistan ülke raporu*. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

- Kutlar, A., & Salamov, F. (2016). Azerbaycan kamu hastanelerinin etkinliđinin VZA uygulaması ile değerlendirilmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, KOSBED, 31, 1-17.
- Küçük, Ö. (2006). *Sovyet dönemi Özbekistan'ın ekonomik durumu*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Mengi, S. (2015). *Türkiye-Kazakistan ticari ilişkileri (1992-2014)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Coğrafyası Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Merkezi İstihbarat Teşkilatı (2016a). <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html>. Erişim Tarihi: 07.12.2016.
- Merkezi İstihbarat Teşkilatı (2016b). <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>. Erişim Tarihi: 10.12.2016.
- Merkezi İstihbarat Teşkilatı (2016c). <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>. Erişim Tarihi: 11.12.2016.
- Merkezi İstihbarat Teşkilatı (2016d). <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>. Erişim Tarihi: 12.12.2016.
- Merkezi İstihbarat Teşkilatı (2016e). <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>. Erişim Tarihi: 15.12.2016.
- Mikail, E. H., & Tazegül, A. (2012). *Türkiye ile Azerbaycan siyasi ve ekonomik ilişkileri (1990-2005)*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı. İstanbul.
- Mumcu, Z. (1992). *Özbekistan*. KEİB / BDT Araştırma Dizisi No: 4, İstanbul Ticaret Odası Yayını, No: 26.
- Müseyibov, M. A. (1998). *Azerbaycan'ın fiziki coğrafyası*. Maarif Neşriyyatı, Bakı.
- Nüfus Mobi (2017, Şubat). *Türkmenistan nüfusu 2016*. <http://nufus.mobi/dunya/nufus/turkmenistan>. Erişim Tarihi: 08.03.2017.
- Özbekistan'ın Cinsiyet İstatistikleri (2016, Ekim). *Nüfus göstergeleri*. <https://gender.stat.uz/ru/>. Erişim Tarihi: 10.10.2016.
- Özbekistan Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı (2017, Ocak). *Özbekistan Cumhuriyeti kamu eğitiminin ana göstergeleri*. <http://www.uzedu.uz/Xtv/BarchasiPage/67?tp=86>. Erişim Tarihi: 06.01.2017.
- Özdemir, Y. (2007). *Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın enerji potansiyelleri ve politikaları*. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Özey, R. (1997). *Dünya ve ülkeler coğrafyası*. Öz Eğitim Yayınları, İstanbul.
- Özgişi, T. (2012). Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın parlamento yapılarının karşılaştırmalı analizi. *Türkiyat Mecmuası*, 22(2012), 83-102.
- Özsu, B. (2003). *Türkmenistan ülke etüdü*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Kırmızı Tanıtım Yayıncılık, Yayın No:1003-02, İstanbul.
- Öztaşbaşı, Y. (2008). *Azerbaycan'ın turizm coğrafyası*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Coğrafyası Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Öztaşbaşı, Y. (2008). *Azerbaycan'ın turizm coğrafyası*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Öztürk, F. (2012). *Kümeleme analizi ve uygulaması*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İstatistik Anabilim Dalı İstatistik Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Payzyllyayev, B. (2007). *Yabancı sermaye kavramı ve Türkmenistan'daki doğrudan Türk yatırımları*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Rencher, A. C. (2002). *Methods of multivariate analysis*. Second Edition, A John Wiley & Sons, Inc. Publications, USA.
- Sakinç, S. (2005). *Geçiş ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde ekonomik reformlar*. Emek Matbaacılık ve Yayıncılık San. Ve Tic. Ltd. Şti., Manisa.
- Saray, M. (1996). *Yeni Türk Cumhuriyetleri tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Savaş, S. (2009). *Türk dünyasında eğitim alanındaki gelişmeler ve yenilikler*. <http://jhss-khazar.org/wp-content/uploads/2010/06/21.pdf>. Erişim Tarihi: 05.04.2016.
- Seferov, R. (2004). *Azerbaycan nüfusunun yapısal özellikleri ve eğitim açısından analizi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Coğrafya Öğretmenliği Bilim Dalı Doktora Tezi, Konya.
- Seferov, R. (2005). Sovyet dönemi ve bağımsızlık sonrası Azerbaycan nüfusunun etnik yapısındaki değişimler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(17), 395-409.
- Somuncuoğlu, T. (2011a). *Azerbaycan ülke raporu*. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara.

- Somuncuoğlu, T. (2011b). *Kazakistan ülke raporu*. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara.
- Sönmezoğlu, F. (2004). Türk dış politikasının analizi. Der Yayınları, 3.baskı, İstanbul.
- Sultanov, O. (1995). *80'li yılların sonu, 90'lı yılların başlarında Azerbaycan'da politik mücadele*. Bakü: Maarif.
- Şamsiyev, O. (1994). *Özbekistan Cumhuriyeti*. Yeni Forum, Ankara.
- Şener, E. (2002). *Özbekistan'ın tarımsal yapısı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Coğrafyası Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Tagayev, Ş. (2010). *Uluslararası pazarlamada dağıtım kanallarının seçimi: Türkmenistan'da faaliyet gösteren Türk işletmeleri örneği*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Pazarlama Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Taldybayeva, D. (2012). Türk dünyasında entegrasyon süreci: Türkiye-Kazakistan ikili işbirliğinin sürece etkileri. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Tatlıdil, H. (1996). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel analiz*. Akademi Matbaası, Ankara.
- Tekin, A. (2010). *Sovyetler Birliği döneminde Kırgızistan*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- TİKA (1995). *Kırgızistan ülke raporu*. Dışişleri Bakanlığı, Pelin Ofset Tipo Matbaacılık Ltd. Şti. Yayın No: 15, Ankara.
- TİKA (1997). *Türkmenistan ülke raporu*. Ankara.
- TİKA (1999). *Türkmenistan ülke raporu*. Hazırlayan: Serhan Küçükkurt, TİKA (Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansları) Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara.
- TİKA (1995). *Kırgızistan ülke raporu*. TİKA Yayınları, Yayın No: 14, Pelin Ofset Tipo Matbaacılık Ltd. Şti. Ankara.
- TİKA (2002). *Ülke profilleri – Azerbaycan*. T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı Yayınları, Ankara.
- Torayev, B. (2008). *Türkmenistan tekstil sanayinin rekabet analizi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Uluslararası İşletmecilik Programı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

- Trading Economics (2017a, Nisan). *Azerbaijan employed persons*.
<https://tradingeconomics.com/azerbaijan/employed-persons>. Erişim Tarihi: 05.05.2017.
- Trading Economics (2017b, Nisan). *Kazakhstan employed persons*.
<https://tradingeconomics.com/kazakhstan/employed-persons>. Erişim Tarihi: 05.05.2017.
- Trading Economics (2017c, Nisan). *Kyrgyzstan employed persons*.
<https://tradingeconomics.com/kyrgyzstan/unemployment-rate>. Erişim Tarihi: 05.05.2017.
- Trading Economics (2017d, Nisan). *Uzbekistan employed persons*.
<https://tradingeconomics.com/uzbekistan/employed-persons>. Erişim Tarihi: 05.05.2017.
- Trading Economics (2017e, Nisan). *Turkmenistan employed persons*.
<https://tradingeconomics.com/turkmenistan/unemployment-rate>. Erişim Tarihi: 05.05.2017.
- Turanlı, R. (1993). *Kazakistan*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 12, Yenilenmiş 2. Baskı, KEİB/BDT Araştırmaları Dizisi: 3, İstanbul.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2016). *Türkiye-Azerbaycan siyasi ilişkileri*.
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>. Erişim Tarihi: 06.12.2016.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2017). *Kırgızistan'ın siyasi görünümü*.
<http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>. Erişim Tarihi: 05.05.2017.
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı (2013, Ekim). *Kırgızistan ticaret ve yatırım ortamı raporu*.
<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-159419>. Erişim Tarihi: 07.08.2017.
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı (2017a, Mart). *Azerbaycan ülke istatistikleri*.
<http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Azerbaycan/>. Erişim Tarihi: 04.05.2017.
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı (2017b, Mart). *Kazakistan ülke istatistikleri*.
<http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Kazakistan>. Erişim Tarihi: 04.05.2017.

- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı (2017c, Mart). *Kırgızistan ülke istatistikleri*.
<http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Kırgızistan>. Erişim Tarihi: 04.05.2017.
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı (2017d, Mart). *Türkmenistan ülke istatistikleri*.<http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Türkmenistan>. Erişim Tarihi: 04.05.2017.
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı (2017e).
<http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/%C3%96zbekistan>. Erişim Tarihi: 06.07.2017.
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı (2016). *Tüm yönleriyle sağlık turizmi - Kazakistan ülke raporu*.
<http://www.satürk.gov.tr/images/pdf/stur/kazakistan.pdf>. Erişim Tarihi: 02.03.2017.
- Tüymebayev, C. (2012). Kazakistan Türkiye işbirliğinin 20. Yılı. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(18).
- United Nations (2016, Haziran). *Sustainable development goals*.
http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/dataset/urban/URPAS_2014_ALL.xlsx. Erişim Tarihi: 16.06.2016.
- Ülkü, İ. (2002). *Moskova'yla İslam arasında Orta Asya*. Kum Saati Yayınları, İstanbul.
- Ünal, L. (2010). *Cumhuriyet dönemi Türkiye-Kırgızistan ilişkileri*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- Veliyev, C. (2006). *Azerbaycan dış politikasının enerji boyutu*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim dalı, Ankara.
- Wikipedia (2015, Şubat). *Özbekistan*. <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96zbekistan>. Erişim Tarihi: 03.03.2015.
- Yakubov, R. (2006). *Azerbaycan kamu yatırım projelerinin ve Türk müteahhit firmalarının Azerbaycan'daki durumunun değerlendirilmesi*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı Yapı Mühendisliği Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yazgan, E., & Kayaalp, G. T. (2002). Kümeleme (cluster) analizi yöntemlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve tarımsal araştırmalarda kullanılması. *Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 17(3), 7-14.

Zengin, E. (2010). Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Azerbaycan. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Hedef Pazar Araştırmaları, Oltınoluk Yayın San. A.Ş., İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Ayça Boz

Doğum Yeri-Yılı: Seyhan/ADANA-01.01.1988

E-mail: aycaboz01@gmail.com

EĞİTİM DURUMU

Yüksek Lisans: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı (2017)

Lisans: Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü (2011)

Lise: Adana Dadaloğlu Lisesi –YDA - (2005)

Ortaokul: Adana Atatürk İ.Ö.O - (2001)

Yabancı Dil: İngilizce

İŞ DENEYİMİ

Türkiye İş Bankası A.Ş. (Emniyet Caddesi/Şanlıurfa Şubesi) (2015-)